

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

М. П. Водько, О. О. Подобний

**ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ
БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ
ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ**

Монографія

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

УДК 343.97(477)

П68

Рецензенти:

Тіщенко В. В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Юхно О. О. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

Рекомендовано до друку Вченою радою
Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 16.07.2021 р.)

Водько М. П.

П68 Правові та організаційні засади боротьби з організованою злочинністю в Україні : монографія / М. П. Водько, О. О. Подобний. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – 208 с.

ISBN 978-966-992-585-5

У роботі розглядаються проблеми кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю, з урахуванням внесених українським законодавцем в останні роки новел. Досліджуються основні положення інституту співучасті і його роль у законодавчому визначенні організованих форм злочинної діяльності в Загальній частині КК України. Проведено юридичний аналіз кримінально-правових форм організованої злочинної діяльності, закріплених в Загальній і Особливій частинах КК України, та науковий коментар злочинів з конститутивною ознакою організованості, а також загальна характеристика злочинів із кваліфікуючою ознакою – «вчинено організованою групою». Надано аналіз практики застосування правових норм про організовану злочинність слідчими та судовим органами країни після прийняття КК України. Вносяться пропозиції з удосконалення законодавчої регламентації ряду кримінально-правових норм про організовану злочинність та організації протидії цьому небезпечному явищу сьогодення.

Для викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів, працівників правоохоронних органів.

УДК 343.97(477)

ISBN 978-966-992-585-5

© М. П. Водько, О. О. Подобний, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І.	
ІНСТИТУТ СПІВУЧАСТІ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ФОРМ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	14
РОЗДІЛ ІІ.	
ОРГАНІЗОВАНІ ФОРМИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК САМОСТІЙНІ ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	53
РОЗДІЛ ІІІ.	
ОРГАНІЗОВАНІ ФОРМИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ	129
РОЗДІЛ ІV.	
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ	144
РОЗДІЛ V.	
СУЧАСНИЙ СТАН БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ	164
ВИСНОВКИ	182
ДОДАТКИ	187

ВСТУП

Процес законодавчого забезпечення побудови в Україні правової держави проходить достатньо складно. Діючий механізм забезпечення виконання законів в державі досі не створений. Закони, що приймаються законодавцем, часто потім корегуються, до них вносяться багаточисельні зміни та доповнення. Ілюстрацією цієї тези є Кримінальний кодекс України 2001 року, до якого за останні роки внесено більш ніж двісті змін та доповнень, а також близько двохсот – в Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року. Політика декриміналізації вийшла за межі доцільного.

Нестабільне законодавство є основною причиною неефективності правоохоронної діяльності в країні, низької ролі багаточисельних правоохоронних інститутів країни.

Чим можна пояснити таку низьку ефективність законодавчої діяльності? Складнощами побудови правової держави в Україні, непродуктивною імплементацією правових рекомендацій європейських правових інститутів чи ігноруванням вітчизняних правових традицій? Вочевидь, правильна відповідь на ці питання може дати юридична наука майбутнього.

У законодавстві і праві закріплюються окремі нові положення і терміни.

В останні роки в науковий та адміністративний обіг України замість терміну «боротьба» зі злочинністю увійшли запозичені ззовні терміни «протидія» злочинності, «вплив» на злочинність, «контроль» над злочинністю. Відповідно ці терміни формують нові погляди на поняття кримінальної політики, змістом якої була і є боротьба зі злочинністю, тобто активна діяльність державних органів по реалізації кримінальної політики.

Слово «протидія» застосовується у декількох пов'язаних значеннях. В одному випадку як протидія організованої злочинності

(виклик суспільству і державі); в іншому – як протидія держави та її правоохоронних органів організованій злочинній діяльності; у третьому – як протидія організованої злочинності викриттю і застосуванню до винних покарання. Уявляється, що застосування терміну «протидія» одночасно для позначення державної функції і форми злочинної діяльності не сприяє формуванню вірного поняття у науці і практиці викорінення злочинності. Протидія – це дія, що перешкоджає іншій дії, протидіяти – здійснювати протидію, перешкоджати¹. Називати злочинну діяльність протидією суспільству також некоректно. Злочинність як явище не протидіє суспільству і державі як рівний супротивник, вона продукт витрат життєдіяльності держави, результат порушення окремими групами осіб законів держави і суспільства, та, відповідно, викликає необхідність державного примусу, тобто активної боротьби від імені держави.

Застосування терміну «протидія» є виправданим, коли ми говоримо про активну роль в межах своїх повноважень усіх інститутів державної влади і управління, суспільних об'єднань, господарюючих суб'єктів з попередження злочинності у ході побудови правової держави. Державна політика протидії кримінальним правопорушенням покликана забезпечити максимально можливе обмеження злочинності, зведення її до такого рівня, при якому вона перестає становити загрозу національній безпеці, бути такою, що підриває засади існування суспільства. Нам уявляється, що замість терміну «протидія» слід було б застосовувати термін захист людини і суспільства від злочинних посягань, забезпечення їх кримінальної безпеки, що органічно співвідноситься з сучасною концепцією захисту прав людини.

Заміна терміну «боротьба» терміном «протидія» потягнула за собою появу нових наукових ідей про зміну терміна «протидія» на термін «контроль». Слово «контроль» французького походження, що значить перевірка будь-чого, наприклад, законів, планів². Виходячи зі значення цього поняття, слід сказати, що

¹ Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва : Русский язык 1984. С. 55.

² Энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия. 1980. С. 631.

державно-примусова функція реагування на прояви злочинності, особливо організованої, позначатися цим терміном не може. Одного контролю за цим небезпечним явищем, вочевидь, є недостатньо. Потрібні активні і ефективні форми впливу збоку правоохоронних органів. Реакція держави на організовані злочинні діяння потребує активної і наступальної позиції її правоохоронних інститутів і використання державного примусу, а це ні що інше як боротьба. Боротьба зі злочинністю – правомірна функція держави та ведеться від імені держави в особі її конституційних правоохоронних інституцій. Так було у минулому, так це передбачено і чинним законодавством України і нині.

Внесено зміни до статті 12 КК України «Класифікація кримінальних правопорушень», згідно з якою останні розподілено на кримінальні проступки і злочини.

Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Нетяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

У системі кримінальних покарань український законодавець, керуючись європейськими правовими стандартами і нормами, надає перевагу штрафу у вигляді основного покарання і відмовився від вищої міри покарання – позбавлення життя. Однак застосування штрафу відносно тяжких і особливо тяжких злочинів негативно оцінюється більшістю громадян України, оскільки така практика дозволяє ухилятися від відповідальності злочинцям із числа заможних громадян, що призводить до соціального розшарування суспільства. Крім цього, визначення тяжкості злочину за економічною ознакою, а не за ступенем суспільної небезпеки, моральною і матеріальною шкодою, спотворює традиційно сталі у більшості держав світу погляди на суспільну небезпеку і протиправність діяння, а також небезпеку особи злочинця.

Внесено ряд змін і доповнень у правові норми, що регламентують захист громадян, суспільства і держави від організованої злочинної діяльності. Суттєво змінено статтю 1 «Завдання Кримінального кодексу держави». Якщо в першій редакції цієї статті завданням КК було правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України «від злочинних посягань», то тепер це прописано – від «кримінально протиправних посягань». Це означає, що завданням КК є протидія не тільки злочинам, а й іншим протиправним діянням, класифікація яких закріплена у новій редакції ст. 12 КК. На нашу думку, редакція ст. 1 КК України не є завершеною. Уявляється, що було б доцільним замість слів «правове забезпечення охорони» прописати слово «захист», що органічно вписується в Європейську концепцію захисту прав людини. Встановлюючи відповідальність за визначені ним діяння, кримінальний закон України захищає права громадян, потерпілих від злочинних діянь.

Світ сьогодні переживає епоху штучного інтелекту, високих технологій, глибокого проникнення цифри не тільки в економіку, але й в усі сфери суспільного соціального життя людей. Ці обставини впливають і на правотворчість. Усього лише два роки тому, як світ паралізувала пандемія коронавірусу COVID-19, а процеси,

що відбуваються у цьому зв'язку, викликають раціональні пропозиції з удосконалення кримінального законодавства¹.

Організована злочинність, організовані групи, злочинні організації, сьогодні ці терміни увійшли не тільки в науковий та правозастосовний побут, а й у повсякденне життя суспільства. Це негативне явище поки що живе і постійно проявляється в реальному житті людей, як у вигляді окремих тяжких злочинів, так і у вироках судових органів по результатах розгляду таких справ. Крім цього, більша частина організованої злочинності «сіла» на економіку, частково легалізувалася та, з огляду на слабкість економічних механізмів суспільства, залишається латентною, тобто невиявленою.

Законодавство України радянського періоду організовану злочинність не розглядало. У Загальній частині Кримінального кодексу Української РСР 1960 року лише говорилося про можливість вчинення злочину організованою групою. Це вважалося обставиною, що обтяжувала відповідальність (п. 2 ст. 41 КК). Однак ані в кримінальному законі, ані в постановах Пленуму Верховного суду Української РСР, це поняття не розкривалося, хоча в дійсності серйозні організовані угруповання загальнокримінального та економічного характеру правоохоронні органи викривали вже за часів радянської влади.

Уперше наявність організованої злочинності в СРСР на державному рівні було визнано в рішенні Колегії МВС СРСР в листопаді 1985 року. З цього часу правоохоронні органи України, як і інших союзних республік, відокремили цей напрямок боротьби зі злочинністю в самостійний, забезпечуючи його відповідними організаційними та структурно-функціональними рішеннями. Водночас, активізація боротьби з організованою злочинністю багато років здійснювалась без належного правового забезпечення. Організаційно-тактичні оцінки нового для України кримінально-правового явища здійснювалися здебільшого на оперативно-розшуковому та кримінологічному рівнях.

¹ Стрельцов Є. Л., Стрельцов Л. Є. Коронавірус і кримінальне право: парадоксальність чи доречність їх спільного аналізу. *Кримінальне право*. 2020. № 18–19.

Фундаментальною основою успішної протидії суспільства організованій злочинності, безсумнівно, є належний рівень правового регулювання цього процесу. Тому з появою феномена організованої злочинності вченими й практикою відразу ж були поставлені питання про прийняття додаткових правових актів, оскільки чинне законодавство України виявилось неадекватним розмірам і темпам розвитку організованої злочинності.

У цьому сенсі революційним став Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року¹, який сформулював поняття організованої злочинності, закріпив систему органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, визначив їх компетенцію, заходи щодо забезпечення боротьби з організованою злочинністю, взаємодії державних органів у зазначеній сфері, інформаційного, фінансового, матеріально-технічного та науково-дослідного забезпечення, гарантії прав громадян та юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю та ряд інших важливих питань.

Одним з перших підзаконних актів був Указ Президента України від 21 липня 1994 року № 396/94 «Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю»². У зв'язку з надзвичайно складною криміногенною ситуацією в Україні, з метою забезпечення захисту конституційних прав і свобод, життя, здоров'я та майнових інтересів громадян, зміцнення правопорядку як найважливішої умови нормального функціонування суспільства і держави, зазначеним нормативним актом, зокрема, було передбачено: систематичне здійснення скоординованих заходів, спрямованих на рішуче посилення боротьби з бандитизмом,

¹ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.06.2021).

² Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю : Указ Президента України від 21 липня 1994 року № 396/94 / Верховна Рада України, офіційний веб-сайт. URL: <http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/index> (дата звернення: 16.06.2021).

корупцією, іншими тяжкими злочинами; звернення особливої уваги на знешкодження озброєних злочинних угруповань, які використовують вибухові речовини та пристрої, тероризують населення; проведення спеціальних операцій щодо боротьби з бандитизмом, рекетом, захопленням заручників та іншими тяжкими злочинами.

Окрім зазначених заходів у цьому нормативному акті, виходячи з необхідності вжиття невідкладних радикальних заходів для запобігання злочинним діям, подолання злочинності, передусім насильницьких та організованих форм, було надано надзвичайні повноваження органам внутрішніх справ та Служби безпеки України застосовувати з санкції прокурора запобіжне затримання на строк до тридцяти діб осіб, стосовно яких є достовірні дані про їх співучасть у готуванні або вчиненні актів бандитизму, терористичних актів, вимагання, а також інших тяжких злочинів.

Виходячи з необхідності оперативного, повного, всебічного та об'єктивного розслідування особливо складних справ про злочини, пов'язані з фактами організованої злочинної діяльності у сфері економіки, корупції в органах державної влади та з метою забезпечення при цьому оперативного проведення невідкладних слідчих дій, викриття всіх причетних до вчинення злочинів осіб, залучення до проведення слідчих дій висококваліфікованих спеціалістів та експертів, усунення впливу сторонніх осіб на хід слідства, гарантування конституційних прав і свобод громадян у разі застосування до них запобіжних заходів, також і запобіжного затримання, Президентом України було підтримано ініціативу Генеральної Прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України щодо створення ними в установленому законодавством порядку спільних слідчо-оперативних груп з розслідування особливо складних злочинів проти особи, у сфері економіки, зокрема в кредитно-фінансовій та банківській системах, у сфері зовнішньоекономічної діяльності, торгівлі, на транспорті, а також учинених посадовими особами у складі організованих

груп злочинців; зазначене рішення було ухвалено також шляхом видання відповідного указу¹.

Водночас, прийняття 30 липня 1993 року Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» не внесло повної ясності в кримінально-правове розуміння організованої злочинності, оскільки цей закон здебільшого встановлював організаційно-технічні заходи боротьби з організованою злочинністю, а визначення ознак та видів організованих злочинів – завдання кримінального законодавства. У наукових колах точилися серйозні дискусії про те, чи існує взагалі організована злочинність. Що це: самостійне кримінально-правове явище чи тільки частина, різновид загальної злочинності?

У розвиток актуальних проблем протидії організованим злочинності та корупції був прийнятий Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 року², який виявився неефективним і, на жаль, не став перешкодою глибокому проникненню корупції в усі ешелони влади та суспільство. Новим законодавством України про боротьбу з корупцією було внесено зміни до Кримінального кодексу України, згідно з якими з 1 січня 2010 року три склади корупційних злочинів віднесено до категорії організованих, що зміцнює правові основи протидії корупції³.

Практика боротьби з організованою злочинністю, що склалася на певному етапі розвитку країни, у повній мірі не відповідала Основному закону. Згідно з Конституцією України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою

¹ Питання посилення боротьби з корупцією та іншими злочинами в сфері економіки : Указ Президента України від 27 серпня 1994 року № 484/94 / Верховна Рада України, офіційний веб-сайт. URL: <http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/index> (дата звернення: 16.06.2021).

² Про боротьбу з корупцією : Закон України від 5 жовтня 1995 року № 356/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.06.2021).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 11 червня 2009 року № 1508-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.06.2021).

інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, установлених законом¹. Право на свободу і особисту недоторканність є не тільки найбільш важливим благом, а й невід'ємною умовою всебічного розвитку особистості як громадянина демократичного суспільства. Положення Конституції України цілком узгоджується зі ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і ст. 3 Загальної декларації прав людини². Наведені конституційні положення та положення міжнародно-правових актів органічно розвилися й одержали свій кримінально-правовий захист у Кримінальному кодексі України, що був прийнятий у незалежній державі Україна 5 квітня і набув чинності з 1 вересня 2001 року. Саме в кримінальному законі 2001 року вперше у вітчизняному законодавстві була передбачена кримінальна відповідальність за організовану злочинну діяльність.

І тільки після прийняття Кримінального кодексу України зникли сумніви щодо наявності організованої злочинності і почались послідовні наукові дослідження нового кримінально-правового явища. У статтях 28, 29, 30 Загальної частини КК України були закріплені основні положення інституту співучасті в новому його розумінні щодо організованої злочинності. У частині 3 ст. 28 КК України було надано поняття організованої групи, а в частині 4 цієї ж статті – поняття злочинної організації.

Прийняття зазначеного закону – безумовний крок уперед вітчизняного законодавства. Для організації ефективної протидії організованим злочинностям, крім з'ясування її кримінологічної та криміналістичної природи, насамперед, необхідна адекватна реакція закону. Правові норми про організовану злочинність, зазначені в ст.ст. 28, 29, 30 Загальної частини КК України, в цілому відповідали цим вимогам.

¹ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Київ : Укр. Правнича Фундація.; Право, 1995. 40 с. (Сер. «Міжнародні документи ООН з прав людини»); Загальна декларація прав людини. Київ : Укр. Правнича Фундація.; Право, 1995. 12 с. (Сер. «Міжнародні документи ООН з прав людини»).

Щодо Особливої частини КК України, то вперше в законотворчій практиці України законодавець керувався двома принциповими підходами правової регламентації боротьби з організованою злочинністю. Перший – встановлення і закріплення кримінальної відповідальності за злочини з конститутивними ознаками організованості, і другий – закріплення в низці складів злочинів, що передбачені КК України, кваліфікованої ознаки «вчинено організованою групою» і встановлення підвищеної кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів.

Оскільки і після прийняття нового Кримінального кодексу України залишилося багато дискусійних та таких, що потребували подальшого вдосконалення, питань кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності, український законодавець в останні роки вніс ряд доповнень та змін в кримінально-правове та процесуальне законодавство про організовану злочинність, з урахуванням яких і підготовлена ця робота.

РОЗДІЛ І.

ІНСТИТУТ СПІВУЧАСТІ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ФОРМ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У системі інститутів і норм кримінального законодавства важливе місце приділяється інституту співучасті, що за своїм призначенням підпорядкований загальним завданням кримінального законодавства, тобто покликаний здійснювати правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, гарантування миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ст. 1 Кримінального кодексу України 2001 р.).

Спеціальна функція інституту співучасті в загальній системі кримінального права України полягає в тому, що він:

- закріплює види суспільно небезпечних діянь, не передбачених нормами Особливої частини Кримінального кодексу, але таких, що потребують застосування кримінально-правових заходів боротьби з ними;
- установлює принципи й умови відповідальності за вчинення цих діянь;
- розробляє критерії визначення покарання особам, що спільно брали участь у вчиненні злочину, якими повинен керуватися суд;
- є теоретичною основою для визначення форм організованої злочинної діяльності.

Проблеми співучасті глибоко досліджені у працях ряду вчених-правників: М. А. Шнейдера, П. І. Гришаєва, А. Н. Трайніна,

Г. А. Кригера, А. А. Піонтковського, М. Д. Шаргородського, І. П. Малахова, А. А. Герцензона, М. І. Ковальова, В. С. Прохорова, Ф. Г. Бурчака, Л. Д. Гаухмана, А. Ф. Зелінського, Н. Г. Іванова, П. Ф. Тельнова, Р. Р. Галіакбарова.

У теорії права існує кілька точок зору на призначення інституту співучасті. Окремі автори вважають, що інститут співучасті слід розглядати як засіб посилення кримінальної репресії. М. А. Шнейдер наголошував, що співучасть «завжди є обставиною, яка обтяжує суспільну небезпеку злочину та характеризує більш високий ступінь небезпеки самого злочинця»¹. А. А. Піонтковський вважав, що співучасть підвищує суспільну небезпеку вчинюваного злочину «за визначених обставин»². Прихильники третього напрямку виходять із того, що інститут співучасті не може регламентувати питання про посилення відповідальності за спільну злочинну діяльність³. Л. Д. Гаухман дотримувався позиції, згідно з якою співучасть не створює ніяких особливих підстав кримінальної відповідальності, а припускає застосування загальних принципів відповідальності⁴.

Кримінологами визначено, що підвищують суспільну небезпеку групової злочинності: швидке і ефективне досягнення злочинного результату; значна і тяжка шкода, що заподіюється суспільним відносинам; наявність взаємовпливу учасників групової діяльності, унаслідок якого знижується самоконтроль і зростає готовність кожної особи до злочинної поведінки; наявність можливостей для приховування знарядь та засобів учинення злочину, слідів злочину і предметів, здобутих злочинним шляхом,

¹ Шнейдер М. Д. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву. Москва : ВЮЗИ, 1958. С. 7.

² Пионтковский Д. Д. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1961. С. 547.

³ Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Правоведение*. 1960. № 1. С. 85; Малахов И. Л. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения о соучастии по советскому уголовному праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1959. С. 10.

⁴ Гаухман Л. Д. Соучастие в преступлении. Уголовное право (Общая часть). Москва, 1998. С. 237.

а відтак – висока вірогідність уникнення кримінальної відповідальності й покарання¹.

Поняття співучасті надано в ст. 26 КК України, відповідно до якої «співучастю у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину».

Як особлива форма вчинення злочину, співучасть характеризується рядом об'єктивних і суб'єктивних ознак. Законодавче визначення співучасті включає три специфічні ознаки:

- 1) участь у злочині декількох суб'єктів злочину;
- 2) спільність їх злочинної діяльності;
- 3) спільність їх навмисної участі в учиненні умисного злочину.

Перші дві ознаки мають об'єктивний характер, вони характеризують зовнішні особливості групової злочинної діяльності, а третя ознака – суб'єктивний.

Відповідно до закону (ст. 26 КК України) найменша кількість винних при співучасті – дві особи, які є осудними (ст. 19 КК України) та такими, що досягли встановленого законом віку, з якого можлива кримінальна відповідальність (ст. 22 КК України). Не утворює співучасті спільне вчинення злочину двома особами, одна з яких є неосудною або не досягла віку кримінальної відповідальності, оскільки остання не може бути суб'єктом злочину². У науці є точки зору про можливість існування злочинної групи при одній осудній особі. Зокрема, Р. Р. Галіакбаров, відриваючи поняття групи від співучасті, вважає, що кількісні рамки співучасті є тисними для деяких злочинних груп і що група буде й тоді, коли один із суб'єктів не досяг віку кримінальної відповідальності³. Автори згодні з критикою цієї точки зору, оскільки обов'язкові юридичні ознаки суб'єктів і кваліфікованих складів злочинів єдині. Під особами, названими в усіх статтях Особливої частини Кримінального

¹ Головкін О. В. Групова злочинність та її попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. С. 6.

² Гаухман Л. Д. Соучастие в преступлении. Уголовное право (Общая часть). Москва, 1998. С. 237.

³ Галиакбаров Р. Р. Юридическая природа группы лиц в уголовном праве. Советская юстиция. 1970. № 20. С. 21–22.

кодексу, розуміються лише осудні й такі, які досягли мінімального віку для кримінальної відповідальності.

В Особливій частині Кримінального кодексу чисельність учасників злочинних груп не визначається ані в основних, ані у кваліфікованих складах злочинів. Це можна пояснити тим, що питання про кількісний склад усіх випадків співучасті, також й організованої групи, визначено однаково в ст. 28 КК України (Загальна частина).

За поглядом, що традиційно склався в юридичній науці, точка зору, що найменшою кількістю винних при співучасті є дві особи, повинна бути переглянута у світлі нового Кримінального кодексу України 2001 року. Зокрема, згідно зі ст. 255 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за створення злочинної організації, керівництво такою організацією або участь у ній, або участь у злочинах, вчинюваних такою організацією, а також організацію, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп, мінімальна кількість винних при такій співучасті буде не менше п'яти осіб (ч. 4 ст. 28 КК України).

Вочевидь, з мінімальною кількістю учасників, що перевищує 2 особи, без сумніву, будуть і такі види організованої злочинності, як створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258–3), створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260), піратство (ст. 446), групове порушення громадського порядку (ст. 293), масові заворушення (ст. 294), що впливає із самого характеру цих видів злочинів і об'єктивної сторони названих складів.

Отже, фундаментальне положення інституту співучасті, його об'єктивна ознака про участь у груповому злочині двох і більше осіб стосовно завдань боротьби з названими видами організованих злочинних діянь вимагає переосмислення, тому що по такій категорії злочинів найменшою кількістю винних при співучасті 2 особи вже не будуть.

Другою об'єктивною ознакою є спільність діяльності співучасників. Тлумачення закону, аналіз юридичної літератури дозволяють визначити, що спільність як об'єктивна ознака співучасті

в матеріальних складах полягає в наступному: а) органічна взаємозалежність співучасників, дії кожного з них, у свою чергу, є необхідною умовою для злочинних дій інших; б) злочинний результат їх дій є загальним; в) дії кожного зі співучасників перебувають у причинному зв'язку із загальним злочинним результатом¹. Вона полягає в тому, що винні особи у взаємозв'язку вчинюють умисний злочин і спільно заподіюють злочинний результат. Отже, зусилля винних при спільній діяльності поєднуються. Кожний з них виконує свою частку єдиного злочину, чим сприяє здійсненню намірів співучасників².

Найбільш ємне й чітке формулювання спільності надано Л. Д. Гаухманом, який вважає, що вона полягає в тому, що, по-перше, злочин учиняється взаємозалежними й взаємозумовленими діями (або бездіяльністю) учасників, по-друге, вони мають єдиний для учасників злочинний результат і, по-третє, між діями кожного співучасника, з одного боку, і спільним злочинним результатом – з іншого, є причинний зв'язок³.

Отже, при спільності діяння співучасники вчинюють той же злочин і спрямовують свої зусилля на досягнення єдиного результату; оскільки в спільному результаті відбиваються зусилля не менше ніж 2-х співучасників, ставиться питання про юридичну однорідність їх діянь, про спрямованість їх проти єдиного об'єкта. Більшість учених зазначала, що спільні дії здебільшого однакові за об'єктом, але іноді співучасники зазіхають і на різні суспільні відносини⁴. На думку В. Солнаржа, зазіхання на єдиний об'єкт – типова ознака сучасної злочинної діяльності. Він включив цю ознаку навіть у визначення співучасті⁵.

¹ Аминов Д. И. О некоторых подходах к новым признакам организованных преступных групп в уголовном праве. *Проблемы борьбы с организованной преступностью*. Москва : МИ МВД РФ, 1996. С. 150.

² Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. Москва, 1974. С. 28.

³ Гаухман Л. Д. Соучастие в преступлении. Уголовное право (Общая часть). Москва, 1998. С. 238.

⁴ Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. Москва, 1959. С. 19.

⁵ Солнарж В. Соучастие по уголовному праву Чехословацкой социалистической Республики. Москва, 1962. С. 58.

Водночас зазначимо, що наявність єдиного результату спільної діяльності співучасників не означає внесення однакового вкладу кожним з них у вчинення злочину. Залежно від ступеня участі встановлюється і враховується індивідуалізація покарання.

Причинний зв'язок між діями кожного співучасника й злочинним результатом у цілому – необхідна умова спільності. Її сутність полягає в тому, що кожний співучасник взаємозалежний хоча б з одним з інших співучасників, додає свої зусилля для досягнення спільного злочинного результату й створює необхідні умови. Крім того, їх дії за часом передують або збігаються з учиненням злочину.

Один з найвизначніших представників класичної школи Н. С. Таганцев особливості зовнішніх ознак співучасті вбачав у тому, що дії кожного співучасника перебувають в об'єктивному причинному зв'язку з усією злочинною подією¹.

Третьою ознакою співучасті, закріпленою в законі (ст. 26 КК України), є умисна діяльність – умисна спільна участь у вчиненні умисного злочину. Незважаючи на існуючі в науці точки зору про наявність співучасті й у випадку вчинення декількома особами того ж необережного злочину, абсолютна більшість учених-правознавців вважає, що співучасть є лише у випадках навмисної участі в учиненні умисного злочину. Тому в законі (ст. 26 КК України) підкреслюється, що для суб'єктивної сторони співучасті є обов'язковим умисел.

Відповідно до ст. 24 КК України особа діє умисно з прямим чи непрямым умислом, коли вона усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання або якщо й не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Усвідомлення своєї вини полягає в психічному ставленні співучасника до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння і його наслідків. Співучасник усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає, що це діяння приєднується до

¹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая. СПб., 1902. Т. 1. С. 738–739.

певної суспільно небезпечної діяльності іншої особи, бажає такого приєднання й настання його суспільно небезпечних наслідків. Ці психічні ознаки утворюють суб'єктивний зв'язок між діями учасників об'єднаної злочинної діяльності, що є обов'язковим елементом суб'єктивної сторони співучасті. Ускладненням цього зв'язку можуть виступати взаємна поінформованість, угода в різних видах тощо, що логічно припускають існування усвідомлення характеру дій виконавцем й ролі його дій.

Отже, при вчиненні будь-якого виду злочину умисел складається з інтелектуальних елементів, що включають: 1) усвідомлення суспільної небезпеки власного діяння; 2) усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння інших співучасників; 3) передбачення настання спільного злочинного результату, а також вольових елементів – бажання спільного досягнення злочинного результату. Умисел співучасника завжди ширший порівняно з умислом особи, яка діє одноосібно, оскільки він охоплює не тільки власні дії, а й передбачає усвідомлення участі в учиненні злочину іншої особи та бажання узгоджено діяти з нею для досягнення злочинного результату. Умисна діяльність усіх співучасників, також виконавців і пособників, характеризується завжди тільки прямим умислом. Водночас, в юридичній літературі є точки зору, що дії виконавця із суб'єктивної сторони можуть характеризуватися не тільки прямим, а й непрямым умислом. Як слушно зазначає Л. Д. Гаухман, ця концепція є неточною, тому що при цьому ігнорується така суб'єктивна ознака як погодженість. «Висловивши бажання спільно вчиняти злочин, направляючи свою діяльність на реалізацію наміру, окресленого рамками змови, особа не може не бажати досягнення злочинного результату, тобто її психічне ставлення до вчиненого завжди виражається в прямому умислі»¹.

Інтелектуальний елемент умислу характеризується двома суб'єктивними ознаками, які в теорії вітчизняного кримінального

¹ Гаухман Л. Д. Соучастие в преступлении. Уголовное право (Общая часть). Москва, 1998. С. 241.

права прийнято йменувати взаємною поінформованістю про вчинення злочину¹ і погодженістю дій співучасників².

Взаємна поінформованість як інтелектуальний елемент умислу співучасників полягає в тому, що вони, також виконавець, пособник та ін., усвідомлюють, що вчиняють злочин не поодиночці, а в ході спільного приєднання до вчинення злочину іншими особами (не менше однієї). Така поінформованість повинна бути безсумнівною (обов'язковою) для кожного співучасника, також і для виконавця злочину. Поінформованість про навмисні дії виконавця дозволяє співучаснику не тільки погоджувати свої дії з діями виконавця, а й самому брати участь у навмисному злочині, що вчинюється спільно. На наявність поінформованості співучасників про їх спільні дії і плани як обов'язкової ознаки співучасті не раз вказувалося в постановках і ухвалах Верховних Судів СРСР та України. Зокрема, в ухвалі судової колегії по кримінальних справах Верховного Суду СРСР у справі А та інших підкреслюється як загальний висновок: «Співучасть у вчиненні злочину припускає поінформованість про злочинні наміри виконавця»³.

По-друге, взаємна поінформованість полягає й у тому, що кожен зі співучасників усвідомлює вчинення іншими співучасниками не будь-якого, а конкретного злочину або декількох злочинів.

По-третє, кожний зі співучасників усвідомлює суспільно небезпечний характер не тільки своїх дій, а й діянь інших співучасників, а також передбачає можливість або неминучість настання їх злочинних наслідків.

Взаємна погодженість як суб'єктивна ознака співучасті відповідає вольовому елементу умислу, який полягає в тому, що особа висловлює взаємний намір і бажання брати участь у вчиненні злочину разом з іншою особою. У цьому полягає суб'єктивне вираження спільності, тобто психологічний зв'язок співучасників, що

¹ Советское уголовное право. Общая часть. Москва, 1977. С. 262.

² Советское уголовное право. Часть общая. Москва, 1964. С. 198.

³ Бюллетень Верховного Суда СССР. 1966. № 5. С. 37; Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.05 № 13.

характеризується поєднанням їх діяльності із суб'єктивної сторони. Відсутність погодженості як суб'єктивної ознаки виключає й саму співучасть. Погодженість, угода є змовою, з якої фактично й починається співучасть. За змістом змова охоплює собою погодженість про предмет, характер, а також цілі злочину, способи його вчинення, порядок використання злочинних результатів, методів приховування слідів злочинів і способів протидії слідству тощо. Характерно, що важливим моментом змови стає виявлення наміру, бажання й погодження вчинити конкретний злочин або кілька злочинів, оскільки співучасники можуть нести відповідальність лише за злочин, що став предметом змови. Змова може бути в письмовій, усній формі або у вигляді жестів, які вони розуміють, поглядів, тобто конклюдентних дій, що замінюють усну угоду. Змова може бути попередньою, тобто такою, що відбулася до початку злочину, а також такою, що виникла у процесі вчинення злочину до його закінчення. Як одна з умов учинення навмисних злочинів, змова згідно з ч. 1 ст. 14 КК України є одним з видів готування до нього. Необхідно підкреслити, що, спільно вчиняючи злочин, співучасники можуть керуватися різними мотивами й цілями, спільність яких не є обов'язковою ознакою співучасті.

Співучасть як інститут, тобто як рід, поділяється на види й форми. Питання про види й форми співучасті в правовій літературі висвітлюється суперечливо. Протягом останніх ста років наводяться різні точки зору в порівнянні, що не відкидають існуючі й не претендують на остаточні висновки. Причому ті ж поняття співучасті, наприклад, співвиконавство одні автори називають формою¹, а інші – видом². При цьому точаться багаторічні дискусії про критерії такої класифікації, в основу якої покладені як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки. І якщо ці наукові суперечки не вирішуються наукою протягом тривалого часу, то може виникнути питання: «Наскільки вони важливі для науки й практики боротьби зі злочинністю?».

¹ Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. Москва, 1974. С. 107.

² Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. Москва, 1959. С. 54.

Не піддаючи подальшому детальному розгляду інші подібні точки зору й не вдаючись до термінологічної дискусії, необхідно підтримати виправдане наукове прагнення авторів дослідити різні способи вираження суб'єктивних і об'єктивних ознак спільної злочинної діяльності. Водночас, ми не поділяємо думку про те, що дискусія про поняття і назви можливих варіантів класифікації співучасті істотного значення не має¹. Понятійний апарат будь-якої галузі знань становить її основу й впливає на стратегію розвитку науки.

Здається, що, визначившись у видах співучасті, ми зможемо розглянути класифікацію форм групової й організованої злочинної діяльності, що закріплена у кримінальному законодавстві. Зазначене питання в цей час має особливу актуальність, оскільки практика зазнає серйозних труднощів у кваліфікації злочинних діянь організованих злочинних формувань численних модифікацій.

Автори солідаризуються з М. І. Ковальовим, який відзначає, що вид співучасті – його внутрішня сторона², що характеризується як об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками. Вважаємо некоректним класифікувати види співучасті тільки за суб'єктивними або тільки за об'єктивними ознаками, у вигляді співучасті вони є в наявності нерозривно.

У дослідженнях Л. Д. Гаухмана, М. А. Шнейдера, П. І. Гришаєва, Г. А. Кригера й М. І. Ковальова виділяються два види співучасті:

- проста (співвиконавство), а по суб'єктивній стороні – співвинність;
- складна, при якому кожний зі співучасників виконує різні по характеру дії, по суб'єктивній стороні – співучасть у прямому розумінні слова³.

¹ Шеслер А. В. Формы соучастия по новому уголовному законодательству России. *Уголовное право и современность*. Красноярск, 1998. Вып. 2. С. 29.

² Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Свердловск, 1962. Ч. 2. С. 198.

³ Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. Москва, 1959. С. 55; Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву. Москва : ВЮЗИ, 1958. С. 34.

Слід зазначити, що ця класифікація співучасті, що розроблена вченими ще за радянських часів, не втратила своєї актуальності в теорії сучасного кримінального права.

Проста співучасть як вид характеризується тим, що всі учасники спільної злочинної діяльності є виконавцями злочину, тобто їхні дії частково або повністю утворюють об'єктивну сторону злочину. Даний вид співучасті має назву співвиконавство чи співвинність. Співвиконавцем особа може бути визнана, якщо доведено, що вона виконувала хоча б частину дій, що становлять об'єктивну сторону злочину. Співвиконавство є типовим для таких злочинів, як хуліганство, грабіж. Злочинний зв'язок співвиконавців не має сталого характеру. Більша частина співвиконання виникає без попередньої згоди¹. Проста співучасть може виникнути й за попередньою згодою, а також у процесі вчинення злочину після початку дій, що становлять його об'єктивну сторону, – від замаху на злочин до його закінчення у вигляді настання злочинного результату. Кваліфікація дій співвиконавців здійснюється за відповідною статтею Особливої частини КК України, без посилання на ст. 27 Загальної частини КК.

Складна співучасть або співучасть з різним виконанням ролей характеризується наступними елементами. При складній співучасті дії, що складають об'єктивну сторону злочину, вчинюються винними з виконанням різних ролей – виконавець, організатор, підбурювач, пособник. Причому не є обов'язковим виконання всіма співучасниками дій з безпосереднього вчинення злочину. Окремі співучасники можуть взагалі не брати участь у виконанні дій, що складають об'єктивну сторону, а також безпосередньо брати участь у злочині. Обов'язковими для даного виду співучасті є виконавець і один співучасник. Самі по собі дії організатора, підбурювача і пособника не пов'язані з діяльністю виконавця, безпосередньої шкоди об'єкту зазіхання не завдають, але суспільна небезпека підбурювача полягає в тому, що він викликає дії виконавця й злочинний результат, в якому реалізуються злочинні задуми та ініціативи підбурювача, що здійснюються через

¹ За даними П. Ф. Тельнова, таке співвиконавство складає 66,2 %. Див.: Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. Москва, 1974. С. 114.

виконавця й спільно з ним¹. Такою ж є й роль організатора та пособника, за допомогою яких виконавець учиняє злочин і досягає злочинного результату. З огляду на зазначене, основною відмінною ознакою складної співучасті є розподіл ролей, а також те, що вона здебільшого відбувається за попередньою змовою, хоча така змова може виникнути й у ході вчинення злочину. Дії організатора, підбурювача й пособника кваліфікуються за відповідними статтями КК, що встановлюють відповідальність за даний злочин, з посиланням на ст. 27 КК України, за винятком випадків, коли вони одночасно були співвиконавцями злочину. Наприклад, не вимагають такого посилання склади злочинів, що передбачені ст.ст. 255, 257, 260 КК України.

Необхідно зазначити, що ч. 2 ст. 105 КК Російської Федерації, яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення убивства, у п. «ж» як кваліфікуючу ознаку передбачає «вчинення вбивства групою осіб, групою осіб за попередньою змовою чи організованою групою». Одночасно Постанова Пленуму Верховного Суду Російської Федерації від 27.01.1999 року «Про судову практику у справах про вбивство»² роз'яснює, що при визнанні вбивства таким, що вчинене організованою групою, дії всіх учасників, незалежно від їх ролі в учиненні злочину, слід кваліфікувати без посилання на ст. 33 КК РФ «Види співучасників злочину».

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» зазначено, що умисне вбивство, вчинене організованою групою, кваліфікується за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України. У разі, коли група осіб, яка вчинила за попередньою змовою умисне вбивство, була: злочинною організацією, озброєною бандою, терористичною групою чи терористичною організацією, непередбаченим законом воєнізованим або збройним формуванням, організованою групою, створеною з метою

¹ Гаухман Л. Д. Соучастие в преступлении. Уголовное право (Общая часть). Москва, 1998. С. 246.

² Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 27.01.1999 г. «О судебной практике по делам об убийстве». Бюллетень верховного Суда Российской Федерации. 1999. № 3. С. 4.

тероризування у виправних установах засуджених чи нападу на адміністрацію цих установ, – відповідальність учасників групи настає за п. 12 ч. 2 ст. 115 та відповідно за ч. 1 ст. 255, ст. 257, ч. 3 або ч. 4 ст. 258, ч. 5 ст. 260, ст. 392 КК. Водночас, у п. 3 зазначеної постанови вказано: «Дії осіб, які безпосередньо брали участь у позбавленні життя потерпілого або заподіянні шкоди його здоров'ю, потрібно кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за умисне вбивство чи умисне заподіяння шкоди здоров'ю, а дії організаторів, підбурювачів і пособників, які не були співвиконавцями злочинів, – за тими ж статтями з посиленням на відповідну частину ст. 27 КК»¹. Тобто кримінальний закон України, не передбачивши як окрему кваліфікуючу ознаку вчинення вбивства організованою групою, не виділяє зазначену обставину як таку, що суттєво підвищує суспільну небезпеку такого злочинного діяння, що, на нашу думку, є недоліком, який потребує законодавчого виправлення.

Варто погодитися з думкою, що співучасть і її види самі по собі як правові поняття не створюють ніяких особливих підстав для кримінальної відповідальності, а лише «припускають застосування загальних принципів відповідальності по кримінальному праву»². Тому як обставини, що обтяжують покарання, п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України передбачено вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28). Підвищену суспільну небезпеку становить не сама співучасть, а форми групової діяльності, які й закріплено в законі як обставини, що обтяжують покарання. Інститут співучасті – це ключ до розуміння характеристики окремих складів спільної злочинної діяльності, закріплених в Особливій частині КК.

Однак вітчизняне кримінальне законодавство у ст. 30 «Кримінальна відповідальність організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації» встановлює законоположення, згідно з яким «1. Організатор організованої групи чи

¹ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2.

² Гаухман Л. Д. Соучастие в преступлении. Уголовное право (Общая часть). Москва, 1998. С. 237.

злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом. 2. Інші учасники організованої групи чи злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за кримінальні правопорушення, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у кримінальному правопорушенні кожен із них».

Поряд із зазначеним необхідно вказати, що КК Російської Федерації у п. «в» ч. 1 ст. 63 «Обставини, які обтяжують покарання», передбачає «вчинення злочину у складі групи осіб, групи осіб за попередньою змовою, організованою групою чи злочинним співтовариством (злочинною організацією)». Аналогічна норма вітчизняного законодавства – п. 2 ч. 1 ст. 67 – передбачає лише «вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28)». Дійсно, ч. 3 ст. 28 КК встановлює юридичні критерії, коли можна вважати, що злочин учинено організованою групою. Поряд із цим вважаємо некоректним та таким, що потребує законодавчого вдосконалення, лише непряме зазначення серед обставин, що обтяжують покарання, учинення злочину у складі організованої групи, а тим більше відсутність вказівки як на окрему обставину, що обтяжує покарання, учинення злочину у складі злочинної організації.

Питання про форми співучасті і критерії їх класифікації – одне з найбільш дискусійних протягом останніх п'ятдесяти років. Одні автори як критерій класифікації пропонують розглядати рівень організованості учасників злочину¹, інші – характер їх діяльності², треті – характер існуючого між ними суб'єктивного зв'язку³,

¹ Трайнин А. Н. Учение о соучастии. Москва : Юридиздат, 1941. С. 79; Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1961. С. 563; Гришаев П. И., Кригер Г. Д. Соучастие по уголовному праву. Москва, 1959. С. 56.

² Герцензон А. Д. Уголовное право. Часть общая. Москва, 1948. С. 362; Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Правоведение*. 1960. № 1. С. 97.

³ Смирнов В. Г. Понятие прикосновенности по советскому уголовному праву. Ленинград : ЛГУ, 1957. С. 8–9.

четверті – індивідуальну роль кожного зі співучасників¹. З огляду на те, що зміст співучасті утворює суспільно небезпечна умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину, а це впливає як з поняття злочину (ст. 11 КК України), так і з поняття співучасті (ст. 26 КК України), можна дійти висновку, що об'єктом класифікації форм співучасті є спільна злочинна діяльність співучасників, а отже, і рівень їх організованості. Заслуговує на увагу думка А. Н. Трайніна, який завданням класифікації форм співучасті вбачав визначення їх різної соціальної небезпеки і запропонував наступну систему форм співучасті: 1) проста співучасть; 2) співучасть, кваліфікована попередньою згодою співучасників, і 3) співучасть особливого роду, тобто співучасть у злочинному об'єднанні², а пізніше доповнив названу систему ще однією самостійною формою – організованою групою³. На думку Г. А. Кригера, «класифікація співучасті за формами має на меті показати рівень зорганізованості злочинців і співставити небезпеку окремих випадків спільної злочинної діяльності в цілому»⁴.

Отже, у теорії кримінального права співучасть диференціюють на чотири форми, до яких належать і види співучасті:

- 1) проста співучасть;
- 2) складна співучасть;
- 3) організована група;
- 4) злочинна організація⁵.

Проста співучасть припускає ситуацію, коли кожний учасник групи є виконавцем злочину або частини дій, що утворюють його об'єктивну сторону.

При складній співучасті формується інший характер діяльності співучасників: одні є виконавцями злочину, інші – організа-

¹ Малахов И. П. Некоторые вопросы учения о соучастии по советскому уголовному праву. *Труды ВПА*. 1957. № 17. С. 168.

² Трайнин А. Н. Указ. соч. С. 52–53.

³ Трайнин А. Н. Некоторые вопросы учения о соучастии. *Социалистическая законность*. 1957. № 2. С. 25–26.

⁴ Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. Москва, 1959. С. 53.

⁵ Гаухман Л. Д. Уголовное право. Общая часть. М., 1997. С. 245.

торами, треті – пособниками. Тільки виконавець виконує дії, що утворюють об'єктивну сторону злочину. Водночас, організатор, підбурювач і пособник, які створюють реальні умови для вчинення злочину, реалізують через виконавця свої злочинні наміри, прямо причетні до злочину, спільне вчинення якого й становить підставу для їх відповідальності¹. У зв'язку із цим важко погодитися з думкою, що попередня змова – необов'язкова ознака складної співучасті². Поділ співучасників на виконавців, організаторів і пособників, як правило, досягається саме в ході змови й особливо це характерне для злочинних груп більш високої організації, тобто організованих груп і злочинних організацій. Отже, складна співучасть становить фундаментальну, правову основу групи осіб за попередньою змовою, організованої групи і злочинної організації. Тому запропонована авторами підручника кримінального права класифікація форм співучасті, на наш погляд, має недоліки, оскільки в один ряд з видами простої і складної співучасті поставлені організована група і злочинне співтовариство (злочинна організація), які є найнебезпечнішими особливими формами співучасті³.

Співучасть і обидва її види є правовим інститутом, базовими положеннями кримінального права й самі по собі ніякої суспільної небезпеки не становлять. Ступінь суспільної небезпеки визначається різними формами групової й організованої злочинності, діями їх учасників, інтенсивністю злочинної діяльності й характером спричиненої шкоди суспільству і громадянам.

Спільна злочинна діяльність залежно від способів і умов взаємодії її учасників набуває певних ознак. Різноманітні факти співучасті поділяються на певні форми, що закріплені в законі і забезпечують правильну кваліфікацію спільних дій учасників організованої злочинної діяльності й індивідуалізацію покарання. Під формою співучасті більшість дослідників розуміють

¹ Гаухман Л. Д. Уголовное право. Общая часть. М., 1997. С. 246.

² Там само.

³ Гаухман Л. Д. Соучастие в преступлении. Уголовное право (Общая часть). Москва, 1998. С. 247–248.

зовнішню сторону, що розкриває спосіб взаємодії винних та показує, яким чином «навмисні дії двох і більше осіб зливаються в єдиний злочин»¹.

Безсумнівно, вирішальними в класифікації форм спільної злочинної діяльності є ступінь погодженості дій співучасників і рівень зорганізованості злочинної групи. Ці елементи спільної злочинної діяльності, звичайно ж, є тими матеріальними критеріями, на підставі яких у законодавстві виділяються декілька різних за ступенем суспільної небезпеки форм групової й організованої злочинної діяльності.

Чинне кримінальне законодавство України у новій редакції ст. 28 передбачає такі форми групової й організованої злочинної діяльності – учинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою, злочинною організацією (ч.ч. 1–4 цієї норми).

З огляду на те, що не сама співучасть і її загальнотеоретичні положення мають значення для кваліфікації злочину, а передбачені КК форми групової й організованої злочинної діяльності, вважаємо необхідним розглянути їх зміст, відмінності й значимість для боротьби з організованою злочинністю.

У вітчизняній кримінології давно затвердилося поняття «групова злочинність». У статистиці вона виділялася окремою позицією, визначалася її питома вага в структурі злочинності, розроблялися заходи правоохоронних органів з посилення боротьби з груповою злочинністю. Поряд з поняттям групи вживався й термін «злочинне угруповання» як прообраз сучасного поняття організованої групи. Під злочинним угрупованням розумілася попередньо організована злочинна група із двох або більше осіб, що створена для певних злочинів². Інші автори вважали, що угруповання повинно мати сталий характер³, а треті зазначали, що

¹ Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. Москва, 1974. С. 107.

² Комментарий к УК РСФСР. Москва, 1980. С. 157.

³ Уголовное право : учебное пособие / под ред. М. И. Ковалева Е. А. Фролова, М. А. Ефимова. Свердловск, 1964. С. 84.

в угрупованні є організатор, який управляє групою, конспірує і планує її діяльність¹.

Група осіб. Згідно з ч. 1 ст. 28 КК України кримінальне правопорушення визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо в ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. Отже, основними ознаками групи осіб є:

- а) спільна участь двох і більше виконавців;
- б) відсутність попередньої змови на вчинення кримінального правопорушення;
- в) умисний характер учинення кримінального правопорушення, оскільки співучасть може бути тільки умисною.

Спільна участь двох і більше осіб означає, що ці особи, по-перше, досягли встановленого віку для притягнення до кримінальної відповідальності, і, по-друге, обидві є осудними. Відсутність хоча б однієї із цих умов є підставою для невизнання наявності групи осіб, а отже, тягне зміну кваліфікації кримінальних правопорушень, по яких їх учинення групою осіб визнається кваліфікуючою ознакою.

Відсутність попередньої змови на вчинення кримінального правопорушення означає, що дві або більше особи вчинили його спонтанно й що кожна з учасників групи особа була виконавцем кримінального правопорушення або частини дій, що утворюють об'єктивну сторону.

Навмисний характер дій учасників групи осіб полягає в тому, що кожен з них згідно зі ст. 24 КК України усвідомлював суспільну небезпеку своїх спільних дій, передбачав можливість або неминучість настання суспільно небезпечних наслідків і бажав їх настання. Умисел у кожного на вчинення кримінального правопорушення виникав самостійно, можливим є й безмовний вплив один на одного у формуванні єдиного умислу. Група осіб може складатися навіть з незнайомих раніше учасників, які стали такими ситуативно, наприклад, при хуліганстві, грабежі тощо.

¹ Загородников Н. И. Советское уголовное право. Москва, 1975. С. 282.

Група осіб як форма спільної діяльності, звичайно ж, визнається законодавцем найменш небезпечною і як кваліфікуюча ознака закріплена в 10 складах кримінальних правопорушень, передбачених наступними статтями Кримінального Кодексу України: ч. 2 ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження); ч. 2 ст. 126 (побої і мордування); ч. 2 ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом); ч. 3 ст. 152 (згвалтування); ч. 2 ст. 197–1 (самовільне знищення земельної ділянки та самовільне будівництво); ст. 293 (групове порушення громадського порядку); ч. 2 ст. 296 (хуліганство); ч. 2 ст. 317 (організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів); ч. 3 ст. 405 (погроза або насильство щодо начальника); ч. 3 ст. 406 (порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих).

Група осіб за попередньою змовою. Згідно з ч. 2 ст. 28 КК України кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Наявність попередньої змови відрізняє її від групи осіб. Відрізняється вона й від організованої групи.

Якщо злочинна група залишається не викритою правоохоронними органами, то вона, як правило, продовжує вчинення кримінального правопорушення, поступово вдосконалює свою функціональну і психологічну структуру, по суті, трансформується в організовану і стійку групу, розширюючи свою діяльність і втягуючи нових членів. Недооцінка суспільної небезпеки групової злочинності, ігнорування значення профілактичної діяльності в цьому напрямку в результаті спричиняє поступове перетворення групової злочинності в організовану. Отже, обґрунтовано положення про те, що групова злочинність є початковою формою організованої злочинності, оскільки ці види злочинності зумовлені спільними соціально-психологічними закономірностями. Відповідно ефективна протидія організованих злочинності

неможлива без належних запобіжних заходів на етапі перетворення групової злочинності на організовану¹.

Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України кримінальне правопорушення визнається вчиненим **організованою групою**, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Розглянемо спочатку те, що поєднує поняття «група осіб за попередньою змовою» та «організована група». В обох формах злочинної діяльності наявні: група осіб; умисел на вчинення кримінальних правопорушень; попередня домовленість про спільне вчинення кримінальних правопорушень. Відрізняються вони лише тим, що група осіб за попередньою змовою складається з двох або більше осіб, а організована група – з трьох або більше осіб; учасники групи осіб за попередньою змовою заздалегідь домовляються про спільне вчинення одного кримінального правопорушення, а в організованій групі – заздалегідь зорганізовуються для вчинення одного або декількох кримінальних правопорушень. Отже, необхідно виявити відмінності попередньої домовленості від попередньої зорганізованості.

Вихідними є лексичне й семантичне тлумачення цих термінів. За словником С. І. Ожегова, домовленість – угода, погодженість на основі попередніх переговорів; домовитися – дійти згоди після переговорів, як діяти². За словником синонімів, домовитися – дійти взаємної згоди шляхом переговорів³. Об'єднатися, за словником С. І. Ожегова, – з'єднатися, утворивши єдність, одне ціле⁴.

¹ Головкин О. В. Групова злочинність та її попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. С. 18.

² Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва : Русский язык, 1978. С. 157.

³ Словарь синонимов. Ленинград : Наука, 1975. С. 123.

⁴ Ожегов С. И. Там смво. С. 401.

За словником синонімів, об'єднатися – створити між ким-небудь міцний зв'язок, єдність; об'єднатися – з'єднатися, згуртуватися, спаятися¹.

Очевидно, що заздалегідь домовитися про спільне вчинення кримінального правопорушення, за змістом ч. 2 ст. 28 КК, означає дійти згоди в ході переговорів, як і кому з учасників діяти для досягнення цілей учинення кримінального правопорушення. Домовленість може бути досягнута групою осіб і шляхом мовчазної, солідарної згоди, але в такому випадку ми будемо мати справу з групою осіб без попередньої змови (ч. 1 ст. 28 УК).

Попередньо зорганізуватися (об'єднатися) для вчинення одного або декількох кримінальних правопорушень, за змістом ч. 3 ст. 28 КК, означає: на основі попередньої погодженості, розподілу ролей і обговорення конкретних дій учасників утворити єдність групи осіб, які переслідують спільні цілі вчинення одного або декількох кримінальних правопорушень. Оскільки заздалегідь зорганізуватися (об'єднатися) групі осіб можна тільки шляхом попередньої домовленості, то по цих ознаках чіткого розходження між названими двома формами злочинної діяльності не спостерігається. Не працює на відміну, і така ознака як мета вчинення одного кримінального правопорушення, що наявна в обох формах злочинної діяльності (ч.ч. 2 і 3 ст. 28 КК). Організована група має на меті вчинення не тільки одного, але й декількох кримінальних правопорушень. Але кілька кримінальних правопорушень може вчинити і домовлятися про це й група за попередньою змовою.

Основне, що відрізняє групу осіб за попередньою змовою від організованої групи, – це стійкість останньої – ознака, відсутня у визначенні групи осіб за попередньою змовою. Стійкість об'єднання означає здатність системи, що перебуває під дією чинників, бути в рівновазі, після незначного відхилення повертатися у становище рівноваги². За С. І. Ожеговим, стійкий – такий, який

¹ Словарь синонимов. С. 314.

² Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. Москва : Советская энциклопедия, 1986. С. 365.

стоїть твердо, не коливаючись, не падаючи¹. Як конструктивна ознака організованої групи стійкість означає тривалість і стабільність злочинного зв'язку між учасниками, що досягається, як правило, у ході кількаразового вчинення злочинів. Зорганізованість групи осіб означає наявність зв'язку між ними, єдність мети, взаємні зобов'язання, підпорядкування загальній дисципліні. Стабільність групи полягає в її міцності та постійності. Ці ознаки проявляються в: тривалості, системності та детальній організації функціонування групи; здатності до заміни вибулих учасників, також і шляхом перекваліфікації тих, хто залишилися; вербуванні нових, прикритті своєї діяльності як своїми силами, так і за допомогою сторонніх осіб (також шляхом підкупу службових осіб); наявності необхідних для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів, зброї, приміщень тощо. Отже, стійкість організованої групи означає, що вона має відносно постійний склад учасників з наявністю сильних зв'язків між ними і високого рівня організованості, одностайності при прийнятті рішень і послідовності в учиненні злочинних дій².

Групу слід вважати стійкою за умови, якщо вона є стабільною і згуртованою, а особи, які до неї входять, мають єдині наміри щодо вчинення кримінальних правопорушень. Згуртованість групи полягає в її спаяності та одностайності. Ці ознаки, як правило, проявляються в наявності: постійних міцних внутрішніх зв'язків між учасниками групи, спільних правил поведінки, організатора (керівника), чіткого визначення ролі кожного учасника, високого рівня узгодженості дій учасників, єдиного плану, в якому передбачено розподіл функцій учасників групи і який доведено до їх відома. Важливою ознакою згуртованості є суб'єктивний момент – єдність наміру учасників групи щодо вчинення кримінальних правопорушень, що передбачає усвідомлення кожним

¹ Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва : Русский язык, 1978. С. 772; Новітній українсько-російський, російсько-український словник. Харків : Промінь, 2007. С. 638.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Каннон; А.С.К., 2001. С. 100–101.

з учасників факту об'єднання його з іншими особами в одну групу і прагнення тісно поєднати свої зусилля з іншими учасниками для досягнення єдиного злочинного результату.

Із цього приводу в Постанові Пленуму Верховного суду України зазначено, що під організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК) належить розуміти внутрішньо стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення ряду злочинів або тільки одного, що потребує ретельної довготривалої підготовки. Таку групу слід вважати утвореною з моменту досягнення її учасниками домовленості про вчинення першого кримінального правопорушення за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності¹.

Злочинна організація. Згідно з ч. 4 ст. 28 КК України кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо воно вчинено стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп.

При оцінюванні мінімальної кількості учасників злочинної організації – п'ять осіб – виникає питання, чим керувався законодавець, визначаючи цю кількість? Чому не чотири або сім? Вочевидь причини такого підходу важко пояснити, однак, безперечно, правильним є те, що сам факт закріплення в законі мінімальної кількості учасників злочинної організації як однієї з відмінних ознак від організованої групи є доцільним. Однак щодо мінімальної кількості учасників злочинної організації, то, на наш погляд, це положення кримінального закону потребує корегування. Згідно з ч. 3 ст. 28 КК України злочинне об'єднання буде визнано організованою групою лише за наявності трьох

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 № 13.

і більше учасників. Це положення відповідає міжнародним нормам, зокрема, Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (Палермо, 2000). Водночас, відповідно до ст. 255 КК створення злочинної організації є також координацією дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп. Очевидно, що таке об'єднання зумовлює координацію діяльності навіть двох організованих груп. Оскільки мінімальною кількістю учасників одної організованої групи є три особи, то мінімальною кількістю учасників злочинної організації при координації дій двох організованих груп буде не п'ять, а шість осіб. Тому було б доцільним внести в ч. 4 ст. 28 КК України доповнення, що мінімальною кількістю учасників злочинної організації є шість, а не п'ять осіб.

Конкретизуючи визначення злочинної організації, Пленум Верховного суду України у своїй постанові зазначив, що злочинна організація (ч. 4 ст. 28 КК) – це внутрішньо й зовнішньо стійке ієрархічне об'єднання п'яти і більше осіб або двох і більше організованих груп (структурних частин), метою діяльності якого є вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів чи тільки одного, що потребує ретельної довготривалої підготовки, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як власне злочинної організації, так і інших злочинних груп. Злочинну організацію слід вважати утвореною (створеною), якщо після досягнення особами згоди щодо вчинення першого тяжкого чи особливо тяжкого злочину, але до його закінчення, об'єднання набуло всіх обов'язкових ознак такої організації. При цьому не має значення, чи передувала набуттю об'єднанням ознак злочинної організації стадія його існування як організованої групи, чи зазначена організація була одразу створена як така. Якщо перший, а також наступні злочини були вчинені до набуття об'єднанням усіх обов'язкових ознак злочинної організації, ці злочини за наявності для того підстав необхідно кваліфікувати як такі, що вчинені організованою групою¹.

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 № 13.

Злочинна організація відрізняється від організованої групи: 1) ієрархічністю, що свідчить про більш високий рівень зорганізованості такого об'єднання, та кількістю учасників; 2) спрямованістю на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів; 3) можливістю визнання нею об'єднання, зорганізованого не лише для безпосереднього вчинення його учасниками зазначених злочинів, а й для керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як власне злочинної організації, так і інших злочинних груп. Останній аспект свідчить про більш широке функціональне призначення злочинної організації, яка, на відміну від організованої групи, може створюватися не лише для вчинення кримінальних правопорушень її учасниками, а й для здійснення злочинної діяльності керівного (координуючого) та забезпечувального характеру. Особливістю злочинної організації є також те, що вона може складатися з відповідних структурних частин, бути утвореною на базі кількох організованих груп (бути об'єднанням таких груп). У свою чергу, такі структурні частини можуть виступати як групи (за попередньою змовою чи організовані) або окремі особи, діяльність яких полягає в учиненні кримінальних правопорушень, так і групи чи окремі особи, які здійснюють керівництво чи координацію злочинної діяльності або забезпечують функціонування відповідних структур власне злочинної організації чи інших злочинних груп.

Ієрархічність злочинної організації передбачає наявність відповідної системно-структурної побудови об'єднання, яка включає в себе наявність загального організатора (лідера), чітко визначену підпорядкованість рядових членів об'єднання його керівникам (також керівникам структурних частин), вертикальні зв'язки між вищими та нижчими структурними об'єднаннями, загально-визнані правила поведінки і забезпечення дотримання їх учасниками злочинної організації¹.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Каннон; А.С.К., 2001. С. 101–102.

Щодо спрямованості на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, то вона означає, що злочинною організацією може бути визнано лише таке об'єднання, діяльність якого має на меті вчинення учасниками цієї організації тяжких або особливо тяжких злочинів (ст. 12 КК України). Об'єднання, члени якого зорганізувалися з метою вчинення кримінальних поступків чи нетяжких злочинів, не може бути визнано злочинною організацією навіть за умови, якщо воно є стійким та ієрархічно структурованим. За наявності для того інших підстав воно може розглядатися як організована група. Водночас, спрямованість на вчинення членами об'єднання поряд з тяжкими (особливо тяжкими) також злочинів середньої (невеликої) тяжкості не створює підстав для невизнання такого об'єднання злочинною організацією.

Поряд з тим, М. І. Мельник вважає, що при визначенні об'єднання злочинною організацією за ознакою «керівництва чи координації» закон (ч. 4 ст. 28) не передбачає, що така злочинна діяльність обов'язково повинна полягати у вчиненні тяжких чи особливо тяжких злочинів. За цією ознакою злочин може бути визнаний як вчинений злочинною організацією і в разі, коли дії винної особи (осіб) полягали у керівництві чи координації вчинення іншими особами (не учасниками злочинної організації) злочинів тільки невеликої або середньої тяжкості»¹.

На наш погляд, таке тлумачення закону не зовсім обґрунтоване. По-перше, у ч. 4 ст. 28 КК України зазначено, що злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний саме з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації. По-друге, ч. 1 ст. 255 передбачає створення злочинної організації не тільки з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Отже, як керівництво такою організацією, так і участь у ній у вигляді «координації протиправної діяльності інших осіб» передбачають, що такі об'єднання мають на меті не тільки вчинення тяжких чи особливо

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Кантон; А.С.К., 2001. С. 102.

тяжких злочині, але й інших кримінальних правопорушень. Тому суд не може визнати ознакою створення злочинної організації координацію кримінально-протиправної діяльності злочинних угруповань, які вчинили і нетяжкі злочини. Такі погляди викликали необхідність уточнення редакції базових понять організованої злочинності в КК України.

Визначення об'єднання злочинною організацією за ознакою керівництва чи координації кримінально-протиправної діяльності інших осіб передбачає спільну діяльність учасників такого об'єднання чи його структурних частин, яка полягає в організації вчинення кримінальних правопорушень іншими особами, керівництві їх підготовкою та вчиненням. Забезпечення функціонування як власне злочинної організації, так і інших злочинних груп передбачає створення необхідних умов для існування цих об'єднань і здійснення ними злочинної діяльності. Воно може полягати у фінансуванні такої діяльності, приховуванні її, контррозвідувальному, правовому, медичному, побутовому, інформаційному забезпеченні, забезпеченні особистої охорони організаторів і керівників злочинної організації чи інших злочинних груп, легалізації доходів, отриманих зазначеними об'єднаннями злочинним шляхом, забезпеченні їх прикриття від соціального контролю, також від притягнення учасників таких об'єднань до кримінальної відповідальності тощо.

Пленум Верховного суду України роз'ясняє, що стійкість організованої групи та злочинної організації полягає в їх здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього), так і зовнішнім (недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів, діяльність конкурентів по злочинному середовищу тощо). На здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам указують, зокрема, такі ознаки: стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила пове-

дінки, а також наявність плану злочинної діяльності і чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення. Ознаками зовнішньої стійкості злочинної організації можуть бути: встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання тощо. Набуття організованою групою, крім ознак внутрішньої, ще й ознак зовнішньої стійкості (за наявності ієрархічної побудови та мети вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів), як правило, свідчить про те, що ця група трансформувалась у злочинну організацію¹.

Отже, ці ознаки нерозривно, органічно, хоча й у різному співвідношенні, можуть бути наявні в поняттях організованої групи й злочинної організації. Більше того, знову створена злочинна організація (ч. 1 ст. 255 КК), учасники якої ще не вчинили інших злочинів, може бути менш згуртованою, ніж організована група, учасники якої вчинили серію злочинів й об'єднані потенційною загрозою викриття.

В юридичній літературі здійснюються спроби розробити більш чіткі характеристики понять стабільності і згуртованості. Так Л. Д. Гаухман і С. В. Максимов вважають, що стабільність характеризується наявністю організатора або керівника групи. «Організатор створює групу, здійснюючи підбирання співучасників, розподіляє ролі між ними, установлює дисципліну тощо, а керівник забезпечує цілеспрямовану, сплановану й складну діяльність як групи в цілому, так кожного її учасника»². Зазначаючи, що всі ознаки стабільності властиві й згуртованості, автори виділяють і ознаки, що саме характеризують згуртованість: «Ними є, зокрема, кругова порука, конспірація, спільна каса – «общак», наявність спеціальних технічних засобів тощо»³.

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 № 13.

² Гаухман Л. Д., Максимов С. В. Уголовная ответственность за организацию преступного сообщества. Москва : ЮрИнфоР, 1997. С. 9.

³ Там само. С. 10.

Зазначені трактування важко визнати переконливими. Оскільки кругова порука, конспірація й наявність спеціальних технічних засобів (ознаки згуртованості) досягаються в ході підбирання й розподілу співучасників, установлення дисципліни з боку організатора або керівника (ознаки стабільності за трактуванням зазначених авторів), то обидві групи ознак є складовою частиною характеристики організованого злочинного об'єднання будь-якої форми. У зв'язку з недостатньою визначеністю й розмитістю понять стабільності і згуртованості ці терміни не можуть виконувати роль оцінних ознак, що не залежать від суб'єктивних оцінок осіб і гарантують від слідчих і судових помилок. Очевидно, що при таких обставинах, коли ці оцінні ознаки важко піддаються формалізації, ефективно не «працюють» і надалі доцільно терміни «стабільність» і «згуртованість» розглядати стосовно організованого формування як синоніми.

Якщо залишити без уваги оцінні ознаки стабільності і згуртованості, то можна зробити цілком резонний висновок, що рівнозначні за кримінологічною характеристикою організовані злочинні угруповання злочинною організацією можуть бути визнані лише за двома закріпленими в ч. 4 ст. 28 КК ознаками – метою створення злочинної організації та кількістю осіб. Таким угруповання може бути визнане, коли злочинна організація створена для вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, тобто злочинів, за вчинення яких відповідно до ст. 12 КК може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі більше як на 5 років і більш тяжке покарання, та коли у ній брали участь більше п'яти осіб.

Кримінологами неодноразово здійснювалися спроби розширити класифікацію організованих злочинних угруповань. Так Б. В. Лізогуб пропонував за кримінально-правовими ознаками злочинних угруповань виділяти: організовану групу, сутенерську організовану групу, яка забезпечує діяльність з надання сексуальних послуг особами чоловічої та жіночої статі з метою отримання прибутків (ч. 4 ст. 303 КК України), організовану групу, створену у виправній установі з метою тероризування засуджених або нападу на адміністрацію (ст. 392 КК України); банду

(ст. 257 КК України); непередбачене законом воєнізоване або збройне формування (ст. 260 КК України); групу, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою (ст. 181 КК України); терористичну групу чи терористичну організацію (ч. 4 ст. 258 КК України); злочинну організацію (ст. 255 КК України); транснаціональну організацію, яка займається порушенням встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, вилученням у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації або незаконною торгівлею органами або тканинами людини (ч. 5 ст. 143 КК України))¹.

У зв'язку із цим навряд чи можна погодитися з думкою, що передбачені в законі дві форми організованої злочинності є недостатніми, і пропозиціями дати в законі поняття злочинних об'єднань, організацій організованих груп; міжрегіональних злочинних співтовариств; злочинних асоціацій у масштабі держави; транснаціональних злочинних асоціацій, об'єднань злочинних угруповань; злочинних співтовариств злодіїв «у законі» тощо². Очевидно, що такі пропозиції є наслідком змішування форм організованої злочинної діяльності й видів організованих злочинних угруповань. Уважаємо, що вводити в закон нові поняття організованих злочинних угруповань є недоцільним, оскільки й між передбаченими ст. 28 КК двома формами важко виявити чіткі відмінності, навіть теоретичні. Багатоступенева схема закріплення понять організованої злочинності додасть лише додаткової складності в практику, тим більше, що їх диференціація окремими авторами пов'язується навіть з озброєністю учасників злочинних угруповань, тобто факультативними ознаками³. Що ж стосується видів

¹ Лизогуб Б. В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. С. 9–10.

² Галимов И. Г. Проблемы борьбы с организованной преступностью : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Казань, 1998. С. 8; Елеськин М. В. Криминалогические проблемы борьбы с организованной преступностью в исправительных учреждениях : автореф. канд. юрид. наук. Москва, 1998. С. 12.

³ Галимов И. Г. Там само. С. 10–21.

злочинних угруповань, то закріплювати їх у законі є недоцільним. Класифікація організованих злочинних угруповань, що розроблена у криміналістичній та кримінологічній літературі, стала результатом узагальнення практики. Вона не може бути остаточною і статичною, тому що час, зрозуміло, буде вносити до неї корективи у зв'язку з відмиранням одних та створенням нових видів злочинних угруповань.

Ми також не погоджуємося із думкою деяких дослідників, що стійкість – це поняття ключове в розмежуванні організованих злочинних угруповань. Так Б. В. Лизогуб під стійкістю злочинного угруповання пропонує розуміти його здатність до активної протидії заходам правоохоронних та інших державних органів щодо припинення його діяльності або запобігання вчиненню ним нових злочинів. Автором проаналізовано складнощі застосування у правоохоронній діяльності ст.ст. 255 та 256 КК України, поставлено під сумнів використання в їх тексті ознак ієрархічності та спеціальної мети вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів для розмежування організованої групи та злочинної організації. Він доводить, що підпорядкованість «організатор – виконавець» в будь-якому злочинному об'єднанні вже передбачає наявність певної ієрархії, а можливість учинення тяжких чи особливо тяжких злочинів організованими групами не можна виключати в жодному разі. Водночас, заперечуючи доцільність введення такої ознаки як мета вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, автор зауважує, що змова про майбутній характер діяльності злочинців, як правило, неконкретна, спрямованість злочинних угруповань часто мінлива в залежності від прибутковості певної сфери діяльності, домовленість про створення злочинного угруповання має загальний характер і не стосується конкретних злочинів, оскільки злочинне угруповання створюється на невизначений строк часу і наперед не може планувати всіх своїх майбутніх злочинів, а тим більше обговорювати їх тяжкість. Усі злочини, що вчинюються організованою групою, не можуть бути охоплені єдиним планом, оскільки всі учасники організованої групи можуть бути й не обізнані стосовно загального плану злочинної

діяльності, окремих учасників інформують лише про ті злочини, у вчиненні яких передбачається їх безпосередня участь або сприяння¹. Щодо стійкості слід зауважити, що ця ознака не може бути відмінною ознакою організованої групи від злочинної організації, оскільки вона відповідно до ч.ч. 3 і 4 ст. 28 КК наявна у двох формах організованої злочинної діяльності. Щодо ієрархічності структурних підрозділів злочинної організації, то ця ознака є реальною і її можна документувати в ході слідства.

Злочинна організація – нова якість злочинної організованості, більш небезпечна для суспільства й не тільки через спрямованість на вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів. Наприклад, предметом зазіхання злочинного угруповань, що характеризується високою стабільністю, згуртованістю й систематичним отриманням злочинних доходів, є втягнення в заняття проституцією чи наркоманію. Тільки за вказаною ознакою таке угруповання не може бути кваліфіковано як злочинна організація й, що найголовніше, його керівник не буде притягнутий до відповідальності за організацію й керівництво. Безумовно, це звужує можливості кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю. Визначати якість злочинного утворення через тяжкість учиненого його учасниками злочину (ч. 4 ст. 28) є некоректним. Ступінь суспільної небезпеки організованої групи і злочинної організації оцінюється здебільшого за кримінологічними ознаками. Злочинну організацію характеризує, передусім, спеціалізація її учасників здебільшого на однорідних злочинах; системність або їх безперервність; чітка ієрархічність структури та підпорядкованість її учасників; надходження злочинних доходів до єдиної каси («общаку»); вкладання отриманих злочинним шляхом коштів у протизаконні економічні угоди; створення фіктивних структур для відмивання злочинних прибутків тощо).

Положення ч. 4 ст. 28 КК України про визнання злочинною організацією групи осіб, які вчинили тільки тяжкі та особливо

¹ Лизогуб Б. В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. С. 13–14.

тяжкі злочини, у певній мірі суперечить Особливій частині КК, що визначає належність до організованої злочинності також нетяжких злочинів. Так у восьми нормах КК з кваліфікуючою ознакою «вчинено організованою групою» міра покарання складає від штрафу до 3–4 років позбавлення волі (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 161, ч. 2 ст. 333). Отже, у разі вчинення групою із 5–6 осіб, яка за характером злочинної діяльності фактично є злочинною організацією, наприклад, неодноразових фактів незаконних дій щодо погрози вбивством (ч. 2 ст. 129), вона не може бути визнана такою лише тому, що вчинила нетяжкий злочин. Вочевидь, що з точки зору теорії кримінального права ми спостерігаємо певну правову колізію, що, безперечно, потребує подальшого дослідження. Кримінально-правові інститути про організовану злочинність Загальної частини повинні бути погоджені з нормами Особливої частини КК України. Тим більше, що у новій редакції ст. 255 КК України мета створення злочинної організації – вчинення тяжкого і особливо тяжкого злочину, виключена.

Визначаючи види співучасників, законодавець значну увагу приділяє організатору – центральній фігурі серед співучасників організованих злочинних угруповань. Згідно з ч. 3 ст. 27 КК України організатором є особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування кримінально-протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Отже, організатором визнається співучасник, який:

- підготовляє вчинення злочину, тобто підбирає співучасників, визначає об'єкт злочину, розподіляє ролі співучасників; керує виконанням злочину на місці його вчинення разом з іншими виконавцями;
- утворює організовану групу чи злочинну організацію, тобто визначає учасників злочинного угруповання, одержує їх згоду на участь у злочинній діяльності, структурує угруповання, установ-

лює співвідношення підпорядкованості, забезпечує зброєю й спеціальними технічними засобами, установлює систему захисту від соціального контролю;

– керує організованою групою або злочинною організацією, тобто планує злочинну діяльність, інструктує учасників, визначає об'єкти, час і спосіб злочинного зазіхання, підводить підсумки, розподіляє злочинні доходи тощо.

Виходячи зі змісту закону (ст. 27 КК), поняття організатора організованої групи або злочинної організації включає й поняття керівника таких угруповань, тобто обидва поняття ототожнюються. Такий підхід законодавця не суперечить практиці боротьби зі злочинністю, тому що в більшості викритих організованих злочинних угруповань функції організатора й керівника поєднуються однією особою. Водночас, у науці наявні точки зору про істотне розходження цих понять¹.

У зв'язку з недостатнім нормативним регулюванням проблем боротьби з організованою злочинністю в теоретичному плані становить інтерес дослідження співвідношення понять «організації злочинних груп» і стадії готування до кримінального правопорушення «шляхом підшукування співучасників, змови на вчинення кримінального правопорушення або інше навмисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення».

Готуванням до кримінального правопорушення, як це зазначено у ст. 14 КК України, визнається підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Вочевидь, що підшукування співучасників кримінального правопорушення, змова на вчинення кримінального правопорушення або створення інших умов для вчинення кримінального правопорушення – ознаки об'єктивної сторони не тільки злочинів, учинених у складі організованої групи, а й будь-якого кримінального

¹ Гаухман Л. Д., Максимов С. В. Уголовная ответственность за организацию преступного сообщества. Москва : ЮрИнфоР, 1997. С. 9.

правопорушення, учиненого групою осіб без попередньої змови (ч. 1 ст. 28 КК) і групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК).

Під підшукуванням співучасників і змовою на вчинення злочину в плані ч. 1 ст. 28 розуміється проста угода між двома й більше особами на вчинення злочину, причому вона може бути спонтанною, ситуативною і навіть за певних умов мовчазно-солідарною, що особливо часто спостерігається у випадках учинення групових хуліганських проявів, грабежів і розбійних нападів, крадіжок, викрадень автотранспорту тощо. Підшукування співучасників у таких ситуаціях здійснюється природно в ході соціального, а іноді й виробничого спілкування людей. Між організатором, виконавцем і підбурювачем у подібних ситуаціях важко помітити істотні розходження.

Під навмисним створенням умов для вчинення злочину необхідно розуміти доведення співучасника до стану підпорядкування волі організатора, наприклад, шляхом споживання спиртними напоями, уживання наркотичних речовин, провокаційну поведінку ініціатора як приклад для проявлення солідарності з боку співучасника, погрози тощо.

Підшукування співучасників і змова на вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою припускає інший характер дій. Сам термін «за попередньою змовою» свідчить, що ця кваліфікуюча ознака може мати місце тільки в тому випадку, коли вчиненню злочину передували обговорення й досягнення домовленості про предмет злочинного зазіхання, час, способи вчинення й укриття слідів злочину. Підшукування співучасників, змова на вчинення злочинів і створення інших умов для вчинення злочинів (придбання зброї, транспорту тощо) у таких випадках здійснюються тільки з прямим умислом і повним усвідомленням своїх дій організатором та іншими учасниками злочину.

Підшукування співучасників і змова на вчинення злочинів наявні при формуванні будь-якої злочинної групи, однак у випадку організованої злочинної групи зміст діяльності організатора має більш цілеспрямований характер і спричиняє інші правові наслідки.

Так якщо згідно із загальними правилами, що встановлюють кримінальну відповідальність співучасників, закріпленими у ст. 29 КК України, (1) виконавець (співвиконавець) підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинене ним кримінальне правопорушення, (2) організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем; (3) ознаки, що характеризують особу окремого співучасника кримінального правопорушення, ставляться в вину лише цьому співучаснику. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК України як ознаки кримінального правопорушення, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини.

Відповідно до ст. 30 КК «Кримінальна відповідальність організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації» організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі кримінальні правопорушення, учинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом. Інші учасники організованої групи чи злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за кримінальні правопорушення, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у кримінальному правопорушенні кожен із них.

Законодавче закріплення понять організованої групи і злочинної організації постійно перебуває в полі зору науковців. Так Б. В. Лизогуб пропонує змінити підхід до вирішення зазначеного питання, а саме сформулювати єдину норму-заборону із цього приводу. У частині першій такої норми передбачити встановлення кримінальної відповідальності за організацію стійкого об'єднання трьох або більше осіб за попередньою змовою для

спільної злочинної діяльності, у частині другій – за організацію такого ж об'єднання з додатковою ознакою озброєності, у частині третій – за організацію стійкого об'єднання п'яти або більше осіб, які мають корумповані зв'язки за попередньою змовою для спільної злочинної діяльності. У цій нормі пропонується встановити відповідальність за керівництво зазначеними злочинними об'єднаннями, їх матеріальне чи технічне забезпечення, втягнення до злочинної діяльності таких об'єднань, участь у них та заздалегідь не обіцяне сприяння їх учасникам та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення будь-яких інших дій, що сприяють злочинній діяльності вказаних об'єднань. Норма повинна включати кваліфіковані склади вчинення вказаних дій службовими особами, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище, положення про звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили у складі зазначених злочинних об'єднань злочини, але добровільно заявили про це правоохоронним органам та сприяли викриттю і ліквідації злочинних об'єднань, та примітку, в якій доцільно дати тлумачення понять стійкого, озброєного злочинного об'єднання та такого, що має корумповані зв'язки¹.

Вважаючи ці пропозиції недостатньо обґрунтованими, на нашу думку, завдання посилення боротьби з організованою злочинністю вимагають закріплення в законі більш чітких визначень організованої групи й злочинної організації.

Оскільки однією з основних ознак, що характеризують організовану групу, є наявність її організатора або керівника, то у новій редакції ст. 30 КК законодавець логічно встановив відповідальність організатора за всі кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони

¹ Лизогуб Б. В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. С. 14.

охоплюються його умислом. Вважаємо, що якщо кому-небудь із учасників злочинного угруповання не ставиться у провину створення і керівництво злочинною організацією, то таке об'єднання не належить до категорії організованих. Високий ступінь суспільної небезпеки організованої злочинності й полягає в тому, що власне створення такої організації повинно бути кримінально караним.

Отже, інститут співучасті вітчизняного кримінального права зазнав у КК України нового законодавчого розвитку відповідно до закономірностей і тенденцій розвитку організованої злочинності в країні. Застосування нових норм кримінального закону (ст.ст. 26, 27, 28, 29, 30) про організовану злочинність дає можливість створити в країні систему кримінально-правової протидії цьому негативному явищу, що за нетривалий час забезпечило різке зниження насильницьких організованих злочинів [див.: додаток Б].

Однак є очевидним і те, що діюча регламентація базових положень організованої злочинності щодо боротьби з нею у сфері господарської діяльності потребує вдосконалення.

Виходячи з викладеного, автори формулюють пропозиції внести наступні зміни у кримінальне законодавство України про організовану злочинність:

1. Статтю 28 КК України викласти у такій редакції:

«Частина 3. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо його спільно вчинено у складі стійкої, згуртованої групи осіб (три і більше), які заздалегідь об'єдналися для вчинення злочинів.

Частина 4. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо його вчинено особами, які входять в ієрархічне злочинне об'єднання (шести або більше) осіб, чи двох або більше організованих груп для розроблення або реалізації заходів з учинення злочинної діяльності, створення умов для її розвитку».

2. Усунути не погодженість ч. 4 ст. 255 КК України, що передбачає відповідальність за створення злочинної спільноти і ст. 28

Загальної частини КК, яка не передбачає такого різновиду злочинного об'єднання.

Вказані пропозиції усувають юридичну колізію між базовими положеннями про організовану злочинність Загальної частини та ознаками організованості в окремих статтях Особливої частини КК України: ч. 2 ст. 109, ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 161, ч. 2 ст. 333 КК України, а також неузгодженість окремих правових норм про організовану злочинність.

РОЗДІЛ II.

ОРГАНІЗОВАНІ ФОРМИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК САМОСТІЙНІ ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Загальні положення Кримінального кодексу поширюються на всі діяння, передбачені Особливої частиною. Отже, і інститут співучасті пронизує всі випадки спільної злочинної діяльності, передбачені у відповідних статтях Особливої частини КК. У статті 26 КК України, що закріплює поняття співучасті в злочині, найбільш характерні загальні ознаки спільної злочинної діяльності, об'єктивна й суб'єктивна спільність яких вимагає, щоб склади навмисних спільних злочинних діянь, передбачених Особливою частиною КК, ґрунтувалися на визначенні основних положень інституту співучасті.

Підвищена суспільна небезпека організованої злочинної діяльності в нормах Особливої частини КК України виражається двома способами. По-перше, організований характер злочинних діянь виступає як один з обов'язкових елементів ряду здебільшого тяжких і особливо тяжких злочинів і, по-друге, учинення злочину в складі організованої групи є кваліфікуючою ознакою значної кількості злочинів, передбачених Особливою частиною КК.

До злочинів, що передбачені Особливою частиною КК України, організований характер яких виступає обов'язковою конститутивною ознакою складу злочину, належать: створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній (ст. 255); організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (ст. 255–2); сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256); бандитизм (ст. 257); створення терористичної групи чи

терористичної організації (ст. 258–3); створення непередбачених законом воєнізованих або озброєних формувань (ст. 260); групове порушення громадського порядку (ст. 293); масові заворушення (ст. 294); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 317); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392); піратство (ст. 446); посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181) КК.

Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній. Кримінально-правове закріплення поняття «злочинна організація» уперше зазнало в Укладенні про покарання кримінальні й виправні 1845 року. У статті 264 цього укладення зазначалося: «Злоумышление во всех указанных видах постигается действием преступным не только в случае, когда виновным сделано уже покушение для приведения своих преступных намерений в исполнение, но и тогда, когда он через предложение другому принять в них участие или через составление на сей конец заговора или сообщества, или через вступление в такое сообщество или заговор...». Уже в той далекий час законодавець надавав значення покаранню організаторів злочинного співтовариства. У статті 348 Укладення містилася норма, що передбачала кримінальну відповідальність «основателей и начальников обществ», які за допомогою недозволених законом дій були в змозі «произвести перемену в общих государственных, губернских и других местных учреждениях...». Крім того, Укладення також передбачало другу форму злочинної організації – шайку. Відповідно до ст. 926 покаранню підлягали «основатели и начальники шаек или сообществ», які займаються контрабандою, забороненими законом іграми, торгівлею такими, що підлягають акцизу, спиртними напоями, підкупом посадовців¹.

¹ Гришко А. Я. Организованная преступность по уголовному законодательству России дооктябрьского (1917 г.) периода. *Наркотики и организованная преступность*. Смоленск, 1999. С. 21.

Закріплюючи умови кримінальної відповідальності організаторів, в Укладенні зазначалося, що вона настає, «когда кто-либо из составивших злонамеренную шайку или сообщество, или из принадлежащих к оным действительно учинит одно из преступлений, для которых сия шайка или сообщество составлены...» (ст. 927). Даним Укладенням також передбачалося кримінальна відповідальність пособників, приховувачів, підбурювачів і навіть притонуотримувачів, тобто всіх тих, «которые заведомо дозволяют лицам, принадлежащим к шайке, жить в домах, занимаемых ими или ... состоящих под их присмотром» (ст. 928).

У наступні роки інститут злочинних співтовариств закріпився й зазнав свого подальшого розвитку в кримінальному законодавстві. У Кримінальному кодексі від 25 березня 1903 року закріплювалося, що той, хто погодився взяти участь у співтоваристві для вчинення тяжкого злочину й не відмовився від подальшої співучасті, але не був співучасником злочину, відповідає тільки за участь у співтоваристві¹.

Аналіз названих положень кримінального законодавства дожовтневого періоду дозволяє констатувати, що:

а) злочинне співтовариство (зграя) становило підвищену суспільну небезпеку для держави, і законодавець установлював відповідно підвищену відповідальність за цей вид злочинної діяльності;

б) основні ознаки, що характеризують співтовариство в законодавстві минулого часу, зберегли актуальність і щодо визначень організованої злочинної діяльності, що закріплені в чинному законодавстві;

в) за загальним принципом кримінальна відповідальність організатора злочинного співтовариства (зграї) або іншого учасника наступала, коли ці особи вчиняли хоча б один зі злочинів, для яких і було створено співтовариство. Притягнення ж до

¹ Гришко А. Я. Организованная преступность по уголовному законодательству России дооктябрьского (1917 г.) периода. *Наркотики и организованная преступность*. Смоленск, 1999. С. 22.

відповідальності організатора співтовариства без цієї умови здійснювалося тільки у випадках, спеціально передбачених законом;

г) участь у співтоваристві для вчинення тяжкого злочину каралася лише у випадках, особливо зазначених у законі.

Отже, принциповою підставою для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які беруть участь у спільній злочинній діяльності, було вчинення конкретного матеріального складу злочину.

У пострадянському кримінальному законодавстві створення злочинної організації вперше криміналізовано КК України 2001 року. Відповідно до ч. 1 ст. 255 цей вид злочину становить створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також керівництво такою організацією або участь у ній, або участь у злочинах, учинюваних такою організацією, а також організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп. Частина 2 ст. 255 передбачала, що звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю.

У подальшому Законом України № 671-IX від 4.06.2020 закріплено нову редакцію ст. 255 КК України. Створення злочинної організації, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній. Згідно з ч. 1 нової редакції ст. 255 цей вид злочину становить створення злочинної організації, керівництво такою організацією або її структурними частинами, без мети вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, яка мала місце у першій редакції цієї норми. Шкода, що законодавець залишив цю ознаку в базових визначеннях злочинної організації, закріплених у ст. 28 КК України. Частина 2 цієї норми

передбачає участь у злочинній організації. Частина 3 кваліфікує дії, передбачені ч. 1 або 2, коли вони вчинені службовою особою з використанням службового становища. Частина 4 криміналізує створення злочинної спільноти, тобто об'єднання двох чи більше злочинних організацій, керівництво такою спільнотою. Частина 5 ст. 255 КК зовсім носить характер новели українського кримінально-правового законодавства. Дії, передбачені частинами першою, другою або четвертою цієї статті, вчинені особою, яка здійснює злочинний вплив або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі».

Згідно з приміткою 1 до цієї статті під злочинним впливом у цій статті та статтях 255–1, 255–3 цього Кодексу розуміються будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна, чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності.

У примітці 2 під такою особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі», у цій статті та статтях 255–1, 255–3 цього кодексу слід розуміти особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив.

Згідно з ч. 6 цієї норми звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною другою або третьою цієї статті, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину добровільно повідомила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю.

Оскільки ст. 255 КК розміщена в Розділі IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки», то родовим об'єктом даного злочину є громадська (суспільна) безпека, тобто стан захищеності суспільства – таких його цінностей, як життя і здоров'я людей, власності, навколишнього середовища, нормальної

діяльності підприємств, установ і організацій від загальнонебезпечних дій¹. Однак необхідно зазначити, що злочинні організації створюються з метою вчинення злочинів, унаслідок чого вони становлять потенційну загрозу для найрізноманітніших правоохоронюваних інтересів: життя людини, здоров'я, власності тощо. Коли даний злочин може бути вчинений у багатьох сферах життєдіяльності суспільства, зачіпає його глибинні інтереси у сфері забезпечення безпеки і нормальних умов існування та пов'язаний з можливістю заподіяння тяжкої та особливо тяжкої шкоди значному колу юридичних і фізичних осіб², безпосереднім об'єктом даного злочину будуть суспільні відносини, які забезпечують основи громадської (суспільної) безпеки та її складових – безпеки життя, здоров'я, тілесної недоторканності, гідності й інших прав і свобод людини та громадянина³.

Інші автори, посилаючись на Закон України «Про основи національної безпеки України», визначають суспільну безпеку як елемент однієї зі сфер національної безпеки⁴. Водночас, у науці кримінального права висловлюються інші точки зору. Наприклад, Л. Д. Гаухман до об'єкта злочину визначає належність: а) суспільних відносин і правової норми; б) суспільних відносин і продуктивних сил суспільства, тобто людей, знарядь і засобів виробництва; в) предмета злочину⁵. Із цією точкою зору цілком погодитися не можна. Якщо при вчиненні злочину й порушується конкретна правова норма, то первинною є не власне правова норма, а суспільні відносини, заради охорони яких і введена ця норма до

¹ Тихий В. П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки. Харків, 1996. С. 8.

² Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / під ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ, 2003. С. 316–317; Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : підручник / під ред. Е. Л. Стрельцова. Харків, 2006. С. 432.

³ Нікіфоров В. Ю. Об'єкт злочину, передбаченого ст. 255 КК України «Створення злочинної організації». Проблеми теорії та практики. *Форум права*. 2007. № 3. С. 185–189. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07nvjtp.pdf>

⁴ Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків, 2004. С. 684–685.

⁵ Уголовное право. Часть Общая. Часть Особенная : учебник / под ред. Л. Д. Гаухмана, Л. М. Колодкина, С. В. Максимова. Москва, 1999. С. 87.

Кримінального кодексу. Саме правовим відносинам врешті спричиняється шкода при вчиненні цього злочину.

При розгляді питання про об'єкт злочину, передбаченого ст. 255 КК України, необхідно виходити із загальних положень кримінального права щодо виділення загального, родового та безпосереднього об'єкта. Оскільки загальним об'єктом визначається сукупність благ, що охороняються кримінальним законом від злочинних посягань, то цими благами згідно зі ст. 1 КК України є права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і суспільна безпека, навколишнє середовище, конституційний лад України, мир і безпека людства. Ці інтереси й складають загальний об'єкт злочину, передбаченого ст. 255 КК України.

Родовий об'єкт злочину «створення злочинної організації» становлять тільки ті суспільні відносини, які гарантують суспільну безпеку, існують у сфері суспільної безпеки. У чинному законодавстві України і в науковій літературі зміст і поняття суспільної безпеки чітко не сформульовані. Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає суспільну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави¹... Слід погодитися з В. Ю. Нікіфоровим, що безпека є широким узагальнюючим поняттям і містить у собі суспільну безпеку будь-якої неперсоніфікованої особистості – її прав і свобод, тобто суспільства – його матеріальних і духовних цінностей, національну безпеку, під якою розуміється безпека держави, її конституційного ладу та територіальної цілісності².

Тому безпосереднім об'єктом цього злочину відповідно до ст. 255 КК України є права і свободи людини та громадянина, матеріальні та духовні цінності суспільства. Оскільки створення злочинної організації може бути вчинено у багатьох сферах життєдіяльності суспільства, посягає на інтереси забезпечення безпеки і нормальних умов існування та загрожує або завдає

¹ Голос України. 2003. 22 липня № 134.

² Нікіфоров В. Ю. Об'єкт злочину, передбаченого ст. 255 КК України «Створення злочинної організації». Проблеми теорії та практики. *Форум права*. 2007. № 3. С. 188. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07nvjttp.pdf>

тяжку шкоду значному колу юридичних і фізичних осіб¹, то зміст суспільних відносин як безпосередній об'єкт злочину визначатиметься характером (видом) власне злочину, для вчинення якого створено злочинну організацію. Але завжди змістом безпосереднього об'єкта будуть суспільні відносини, що гарантують безпеку життя, здоров'я, гідність, інших прав і свобод людини та громадянина, безпеку власності та інших благ.

З об'єктивної сторони склад злочину, передбаченого ст. 255 КК, може відображатися в таких формах:

- а) створення злочинної організації;
- б) керівництво злочинною організацією або її структурними частинами;
- в) участь у злочинній організації;
- г) створення злочинної спільноти та керівництво такою спільнотою;

д) злочинний вплив (сприяння, спонукання, координація, організація або безпосереднє здійснення розподілу коштів, майна чи інших активів (доходів від них)).

Викликають також необхідність тлумачення терміни «створення» і «керівництво» злочинним співтовариством. У нечисленних злочинних формуваннях їх організатори, як правило, є й керівниками, віддаючи перевагу одноосібній владі. Водночас, у розгалужених злочинних організаціях ці функції можуть виконувати різні особи.

Створення злочинної організації полягає в проявленні ініціативи організатора, спрямованої на залучення до такої організації учасників, узгодження з ними цілей злочинної організації й майбутньої спільної злочинної діяльності, визначення ролей учасників, забезпечення організації зброєю й технічними засобами, а також об'єднання вже існуючих організованих груп, створених для вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів. Моментом завершення створення злочинної організації, що припускає кінцевий склад злочину, є готовність злочинної організації до вчи-

¹ Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / під ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ, 2003. С. 316–317.

нення тяжких або особливо тяжких злочинів або вчинення такого злочину. Тобто під створенням злочинної організації слід розуміти дії, спрямовані на виникнення злочинної організації. Особа, яка створила злочинну організацію, у майбутньому може й не бути її керівником чи учасником.

Отже, у кримінально-правовому значенні організатор злочинної організації може бути одночасно і його керівником, а керівник злочинної організації – тільки керівником, але не організатором.

В основі керівництва злочинною організацією лежить власне злочинна діяльність, спрямована здебільшого на підготовку й вчинення злочинних акцій. Вона полягає в керівництві вже створеною організацією, установленні і перерозподілі обов'язків учасників організації і її окремих структурних частин, установленні дисципліни й системи контролю, плануванні конкретних злочинів і керівництві їх вчиненням, здійсненні заходів із захисту злочинної діяльності від соціального контролю, також підбиранні і підкупі корумпованих осіб в органах державної влади тощо. Поняття керівництва структурними підрозділами, що входять до злочинної організації, характеризується такими ж категоріями, обмеженими, однак, рамками структурного підрозділу. Отже, керівництво злочинною організацією чи злочинною спільнотою передбачає виконання організаційно-розпорядчих функцій стосовно організації в цілому чи її структурних частин. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення одного з діянь, передбачених диспозицією ч. 1 ст. 255¹.

Участь у злочинній організації передбачає перебування в складі злочинної організації. Особа стає учасником злочинної організації з моменту її утворення (якщо вона входить до кола осіб, з яких первинно виникає організація) або ж з того моменту, коли інші учасники дали згоду на прийняття її до вже існуючої організації. Участь у злочинній організації означає здійснення в інтересах такої організації різноманітних дій, виконання

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Кантон, А.С.К., 2001. С. 675–676.

частини функцій організації. Учасник здійснює дії в інтересах організації разом з іншими її учасниками чи самостійно, на його потенційне сприяння розраховують уся організація та окремі її члени. Він може виступати як виконавець окремих злочинів, планувати їх, здійснювати допоміжні дії, виконувати окремі доручення керівників організації. Водночас, участь в організації не охоплює вчинення діянь, які становлять самостійні злочини. Вони кваліфікуються за відповідними статтями Особливої частини КК.

Створення злочинної спільноти полягає в об'єднанні двох чи більше злочинних організацій та наступному керівництві такою спільнотою.

Консолідація організованої злочинної діяльності, тобто згуртування діяльності окремих злочинних організацій і організованих груп для посилення їх діяльності, полягає в різноманітних діях, спрямованих на проведення зустрічей представників таких об'єднань. Це, зокрема, пропозиція про проведення таких зустрічей та запрошення на них учасників: установлення часу і місця їх проведення; визначення кола питань, які підлягають обговоренню і узгодженню; здійснення розпорядчих повноважень у ході зустрічей – установлення порядку виступів, визначення порядку вирішення питань, підготовка проектів рішень, узгодження спорів; надання приміщень, транспорту, засобів зв'язку, охорона зустрічей тощо.

Керівництво злочинною спільнотою може полягати і в наступній координації дій злочинних угруповань.

Координація дій об'єднань злочинних організацій полягає в установленні їх організатором особисто або через його представників тісних контактів з керівниками не менше двох організованих груп, узгодження планів спільних дій організованих злочинних груп, спрямованих на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, а також системи розподілу й управління злочинним доходом.

До різновиду злочинної спільноти можна віднести об'єднання організаторів, керівників або інших представників організованих угруповань – «група із двох або більше зазначених осіб, що характеризується стабільністю й цілями розроблення планів і умов для

вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, а також спрямованістю на злагоджену спільну діяльність організованих груп, які представлені цими особами»¹. Об'єктивну сторону цього злочину самостійно характеризує кожна з названих дій без їх сукупності.

Під структурною частиною злочинної організації слід розуміти групу її учасників із двох або більше осіб, що відповідно до характеру злочинної діяльності організації і її цілей здійснює окремі види злочинних дій: підшукування й вивчення об'єкта злочину; забезпечення злочинної організації зброєю, транспортом або спеціальними технічними засобами; безпосереднє вчинення злочинних акцій; збування викрадених цінностей або «відмивання» злочинних доходів; приховування учасників злочинних акцій, слідів злочину й перешкоджання слідству тощо.

Значною новелою в українському законодавстві про організовану злочинність є введення ч. 5 ст. 255 КК України, вістря якої спрямовано на посилення боротьби з авторитетами і лідерами злочинного середовища. Згідно з цією нормою підвищена кримінальна відповідальність осіб, коли створення злочинної організації чи злочинної спільноти, або участь у злочинній організації, керівництві ними або їх структурними частинами вчинено особою, яка здійснює злочинний вплив, або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у ому числі у статусі «вора в законі».

Злочинний вплив полягає у будь-яких діях особи, яка завдяки злочинному авторитету та іншим якостям та можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них).

Під сприянням слід розуміти надання злочинних інструктивних порад та рекомендацій з порядку організації злочинних угруповань, тактики вчинення окремих акцій, приховування слідів та протидії викриттю, надання фінансової, корупційної допомоги та лобіювання в органах влади.

¹ Гаухман Л. Д., Максимов С. В. Уголовная ответственность за организацию преступного сообщества. Москва : ЮрИнфоР, 1997. С. 12.

Спонукування може полягати в насильницьких діях особи, погрозах фізичного усунення, позбавлення можливості отримання злочинних доходів.

Згідно з ч. 6 ст. 255 від кримінальної відповідальності звільняються особи, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною другою або третьою цієї статті, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину добровільно повідомила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю.

Ця новела не що інше, як добровільна відмова співучасників, закріплена у ст. 31 КК України, але це загальне положення Кодексу відносно організованої злочинності сформульовано у ч. 6 ст. 255 дуже раціонально, оскільки при викритті частини злочинної організації чи злочинної спільноти, співучасники і пособники, які залишилися на волі, мають можливість ще до їх виклику на допит добровільно з'явитися із зізнанням та активно сприяти розкриттю злочинної діяльності інших співучасників і організаторів злочинного угруповання в цілому. Оскільки таке повідомлення може бути аж до повідомлення особі про підозру і дає злочинцям багато часу на роздум, то оперативно-розшукові та слідчі органи отримали ефективну правову норму для здійснення роботи по запобіганню, виявленню та розкриттю організованих злочинних діянь.

Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК України, загальний. Тобто відповідно до ст. 18 і ч. 1 ст. 22 КК України суб'єктом злочину за ч. 1 ст. 255 КК України є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку, є організатором або керівником злочинної організації або її учасником¹. Особа віком від 14 до 16 років може нести відповідальність лише за окремі злочини, вчинені у складі такої організації (наприклад, за грабіж, заподіяння тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження)².

¹ Анохіна Л. С. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 225 КК України «Створення злочинної організації». Проблеми визначення співучасників. *Форум права*. 2007. №3. С. 24.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /Заред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Каннон, А.С.К., 2001. С. 676.

У ст. 255 йдеться про створення злочинної організації або злочинної спільноти. На практиці зустрічаються факти, коли злочинна організація створюється на основі легальної економічної установи чи комерційної структури, коли питома вага злочинної діяльності цієї структури навіть перевищує законну діяльність. У таких випадках організатором створення злочинної організації стає керівник легальної установи чи підприємства або інші працівники. Тому спеціальним суб'єктом коментованого злочину згідно з ч. 3 ст. 255 є службова особа, коли для вчинення передбачених ч.ч. 1 та 4 діянь вона використовувала своє службове становище.

У зв'язку із цим на сучасному етапі розвитку суспільства в юридичній науці в останні роки дискутується питання про відповідальність як суб'єкта злочинів юридичних осіб. Ці точки зору ґрунтуються на міжнародних нормах. Так Європейський комітет з проблем злочинності Ради Європи рекомендував парламентам країн-членів Ради Європи визнати юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності. Ця рекомендація у 1985 році підтверджена Конгресом ООН із запобігання злочинності, який рекомендував державам-членам розглядати питання про передбачення кримінальної відповідальності не тільки для осіб, які діяли від імені і в інтересах будь-якої установи, корпорації чи підприємства, а й для самої установи шляхом вироблення відповідних заходів запобігання їх можливим злочинним діям і покарання за них¹.

Обґрунтовано, що кращим заходом покарання юридичних осіб повинна бути їх ліквідація та відшкодування збитків за рахунок таких юридичних осіб або конфіскація майна в дохід держави. Ці важливі положення міжнародного права Україною частково реалізовані щодо проблеми боротьби з корупцією².

Співвиконавцями злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК, визнаються особи, які, як і організатор, повністю або частково виконують функції організатора чи керівника злочинної організації.

¹ Правовая система Нидерландов. Москва, 1998. С. 24.

² Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень : Закон України від 11 червня 2009 року № 1507-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.06.2021).

Участь у створенні злочинної організації або злочинної спільноти може проявлятися у формі вступу особи в таке об'єднання, прийняття на себе тих зобов'язань, що мають усі члени злочинної організації, розроблення разом з ними планів і умов учинення тяжких або особливо тяжких злочинів, участь у злочинах, що вчинені злочинною організацією¹.

Питання про суб'єкт організованої злочинної діяльності навряд чи можна звести лише до організатора або керівника злочинної організації. На думку науковців, злочинна діяльність суб'єкта організованого угруповання як форма злочинної активності відрізняється від конкретного злочину². Тому вони достатньо обґрунтовано в останні роки вважали, що необхідно говорити про виявлення наукових характеристик, які притаманні колективному суб'єкту – організованому злочинному угрупованню. Поглиблений аналіз дозволив виділити низку об'єктивних та суб'єктивних ознак організованої злочинної діяльності та її здійснення своєрідним колективним суб'єктом³. Поділяючи таку точку зору, законодавець України вніс до КК відповідне доповнення.

КК України доповнено новим розділом XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», відповідальність яких може наступати у разі вчинення в їх інтересах одного із передбачених ст. 96–3 кримінальних правопорушень. Можна сказати, що юридичних осіб визнано специфічним суб'єктом кримінального правопорушення, хоча згідно зі ст. 18 Загальної частини КК суб'єктом у кримінальному праві України може бути тільки фізична особа.

До юридичних осіб, в інтересах яких учинено передбачене нормами цього розділу кримінальне правопорушення, суд може застосувати такі види заходів кримінально-правового характеру: штраф, конфіскація майна, ліквідація. Штраф та ліквідація можуть

¹ Анохіна Л. С. Указана работа. С. 23.

² Шаргородский М. Д. Избранные работы по уголовному праву. СПб, 2003. С. 382–284.

³ Єфремов С. Організована злочинна діяльність як кримінально-правова проблема. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 12. С. 78–79.

застосовуватися як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна – лише як додатковий.

Щодо теми нашого дослідження, має науковий та практичний інтерес п. 5 ч. 1 ст. 96–3, згідно з яким підставами для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених ст. 255 КК.

Законодавець, таким чином, розширив правовий механізм впливу на організовану злочинність, особливо у сфері боротьби з корупцією та економічною злочинністю. Заходи кримінально-правового характеру у випадках вчинення злочину, передбаченого ст. 255 КК, можуть бути застосовані судом до суб'єктів приватного та публічного права, резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, інші юридичні особи, що створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права.

Цивільну відповідальність юридична особа у повному обсязі несе за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, що вчинене державою, суб'єктами державної власності або державного управління лише тоді, коли вони володіють часткою більше 25 відсотків в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності.

Застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, в інтересах яких вчинено передбачений ст. 255 КК злочин, має давність – 10 років у разі вчинення тяжкого злочину, і 15 років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Враховуючи новизну цього правового інституту та відсутність аналізу практики застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, потребують додаткових досліджень окремі положення правових норм цього розділу. Зокрема, потребує уточнення ч. 5 ст. 255 КК у частині того, що мається на увазі під словами «від імені та в інтересах юридичної особи»,

оскільки для суду важливі конкретні дії уповноваженої особи, які потребують додаткового наукового коментування.

З огляду на те, що багато юридичних осіб сьогодні зростають зі злочинними організаціями у сфері економічної злочинності і корупції, слід констатувати, що законодавець України встановив відповідальність юридичних осіб у випадку вчинення їх уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи злочину, передбаченого ст. 255 КК, слушно розширив правові можливості впливу на організовану злочинність. Можна прогнозувати, що подальші наукові дослідження цього кримінально-правового інституту та практики його застосування призведуть до визнання юридичних осіб суб'єктами злочинних дій.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК, характеризується прямим умислом й передбаченими диспозицією цієї норми цілями. Винний – організатор злочинної організації – усвідомлює, що організація створюється для вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, і бажає цього, а винний керівник відповідно усвідомлює суспільну небезпеку керівництва злочинною організацією і бажає його здійснення. Прямим умислом і відповідними цілями також характеризується суб'єктивна сторона участі в злочинній організації – особа бажає брати участь у злочинній організації. Учасники злочинної організації усвідомлюють, що діють із метою вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів.

Аналіз даного відносно нового складу злочинів, а також практики застосування ст. 255 КК України, свідчить, що у 2002 році за ч. 1 ст. 255 порушено 10 кримінальних справ, у 2003 р. – 19, у 2004 р. – 27, у 2005 р. – 23, у 2006 р. – 11, у 2007 р. – 9. Викликає інтерес статистика підтвердження в обвинувальних вироках судів кваліфікації дій винних за ч. 1 ст. 255 КК України [див.: додаток В].

Необхідно зазначити, що порівняння чинного кримінального законодавства України з відповідними статтями КК Російської Федерації та КК Республіки Білорусь виявляє суттєві розходження в конструюванні диспозицій аналогічних статей. Так ст. 210 КК РФ «Організація злочинного співтовариства (злочинної організації)» у ч. 1 передбачає такі форми вчинення зазначеного злочину:

1) створення злочинного співтовариства (злочинної організації) для вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів;

2) керівництво таким співтовариством (організацією) чи структурними підрозділами, що входять до нього;

3) створення об'єднання організаторів, керівників чи інших представників організованих груп з метою розроблення планів чи умов для вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів;

– частина 2 зазначеної статті передбачає:

4) участь у злочинному співтоваристві (злочинній організації) чи в об'єднанні організаторів, керівників чи інших представників організованих груп;

– частина 3 зазначеної статті передбачає:

5) діяння, передбачені ч.ч. 1 і 2, що вчинені особою з використанням свого службового становища.

Аналогічна ст. 285 КК Республіки Білорусь «Створення злочинної організації чи участь у ній» передбачає наступні можливі форми вчинення злочину:

1) діяльність зі створення злочинної організації (ч. 1);

2) керівництво злочинною організацією чи структурними підрозділами, що входять до неї (ч. 1);

3) участь у злочинній організації в будь-якій іншій формі (ч. 2);

4) учинення зазначених діянь особою з використанням своїх службових повноважень (ч. 3).

Загальними для редакції цих правових норм КК України, РФ та РБ є те, що всі вони встановлюють кримінальну відповідальність за:

а) створення злочинної організації;

б) керівництво злочинною організацією;

в) участь у злочинній організації.

Тобто КК трьох сусідніх країн пострадянського простору в цілому створюють єдині правові основи для скоординованої правової протидії злочинним формуванням, природа яких і умови функціонування мають однакову основу. Разом із тим ч. 5 ст. 255 КК України містить положення, що стосуються осіб, які здійснюють злочинний вплив, або є особою, яка перебуває

у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі». Криміналізація цієї організованої злочинної діяльності свідчить на користь українського законодавця. Ці рішення відповідають інтересам посилення протидії всім проявам організованої злочинної діяльності.

Оцінюючи конструкцію диспозиції ч. 1 ст. 210 КК РФ, необхідно зазначити зайве її ускладнення. Керівництво співтовариством і керівництво структурним підрозділом, що входить до нього, законодавець невиправдано виділив в окремі дії. Такий висновок продиктований наступними міркуваннями: активна діяльність злочинного співтовариства, що має структурні підрозділи, є складним динамічним процесом, в якому функції організаторів співтовариства й організаторів – керівників структурних підрозділів можуть переплітатися між собою, а також з діями, що забезпечують учинення конкретних злочинних діянь. Тільки по закінченні досудового слідства, а потім у суді чітко визначається роль кожного співучасника, також і організаторів-керівників. У великій злочинній організації організацією й керівництвом будуть займатися декілька учасників, і всі вони повинні відповідати за керівництво злочинною організацією, незалежно від того, на якому щаблі керівників вони перебували. Отже, керівництвом злочинною організацією є й керівництво його структурними підрозділами – як організатором (керівником) злочинної організації, так і керівником (організатором) структурного підрозділу, що входить до нього.

З нашої точки зору, справедливою є критика конструкції диспозиції ст. 210 КК РФ, в якій злочинне співтовариство зі злочинною організацією зрівняні в значеннях. Якщо ці два найменування позначають одне й те ж поняття, то наврядчи є доцільним зазначати одне з них у дужках. На наш погляд, це питання більш оптимально вирішене в ст. 255 КК України. Водночас, у науці, а також у законодавстві інших країн спостерігаються різні підходи до вирішення даної проблеми. Зокрема, А. І. Долгова вважає, що злочинні співтовариства й злочинні організації – різні види організованих злочинних угруповань. За її концепцією, злочинна

організація створюється для широкомасштабної спільної злочинної діяльності, суспільна небезпека якої полягає не в спрямованості на вчинення тяжких злочинів, а у власне існуванні такої організованої структури, що здійснює широку організовану злочинну діяльність, особливо в економічній сфері, заподіюючи масштабну економічну шкоду.

Під злочинним співтовариством вона розуміє «якийсь координаційний орган, що має ознаки «кримінальної профспілки» для злочинців-професіоналів і ознаки партії, коли вона починає впливати на політичні процеси в країні. Ця точка зору ґрунтується на тому, що створення своїх структур для обслуговування їх специфічних інтересів завжди було прагненням професійних злочинців (створення суспільних фондів «общаків», «третейських судів», розмежування сфер впливу, консолідація для забезпечення власної безпеки тощо).

Названі поняття злочинної організації мають більш чіткі розходження, ніж відмінності організованої групи від злочинного співтовариства (ч.ч. 3 і 4 ст. 35 КК РФ). Головне, що виключає А. І. Долгова з наданих нею визначень злочинної організації й злочинного співтовариства, це їх спрямованість, мета вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів. Водночас, навряд чи можна погодитися з А. І. Долговой, що диспозиція ст. 210 КК РФ, яка передбачає спрямованість злочинного співтовариства на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, фактично виключає можливість кримінально-правової боротьби зі злочинними співтовариствами на стадії вчинення ними злочинів невеликої й середньої тяжкості і запобігання тяжким діянням¹.

По-перше, організація злочинного співтовариства вважається закінченим складом злочину з моменту створення такого співтовариства, і притягнення винних до кримінальної відповідальності на цій стадії розвитку злочинної діяльності співтовариства є кращим методом запобігання іншим злочинам.

¹ Долгова А. И. Организованная преступность. 4. Москва, 1998. С. 35.

По-друге, учинення членами злочинного співтовариства злочинів невеликої й середньої тяжкості не може виключати можливості боротьби зі злочинним співтовариством, оскільки до його складу входять організовані групи, а вчинення злочину у складі організованої групи є обставиною, що обтяжує покарання за 40 складами злочинів, передбачених КК України.

Інші підходи до визначення злочинного співтовариства спостерігаються й у законодавстві інших держав.

Кримінальне законодавство Республіки Білорусь дає лише поняття злочинної організації, не згадуючи поняття «злочинне співтовариство». Згідно з ч. 1 ст. 19 КК Республіки Білорусь злочинна організація – «об'єднання організованих груп або їх організаторів (керівників), інших учасників для розроблення й реалізації заходів зі здійснення злочинної діяльності або створення умов для її підтримки й розвитку». Частина друга цієї статті дає поняття учасника злочинної організації: «особа, яка навмисно бере участь у діяльності злочинної організації або яка сприяє в розробленні або реалізації заходів зі здійснення такої діяльності або створення умов для її підтримки й розвитку». Частина третя містить, що злочин вважається вчиненим злочинною організацією, якщо він учинений учасником такої організації, виконуючи її злочинні цілі, або за завданням злочинної організації особою, яка не є учасником даної організації. Частина 4 закріплює підстави відповідальності організаторів (керівників) злочинної організації, які несуть відповідальність за всі злочини, вчинені задля виконання злочинних цілей даної організації, якщо ці злочини охоплювалися їх умислом. Інші учасники злочинної організації несуть відповідальність тільки за злочини, у підготовці чи вчиненні яких вони брали участь.

В Особливій частині Кримінального кодексу Республіки Білорусь також аналогічно до ст. 210 КК РФ уведено статтю 285 «Створення злочинної організації або участь у ній», під якою розуміється «діяльність зі створення злочинної організації, а також керівництво злочинною організацією чи структурними підрозділами, що входять до неї». Частина 2 зазначеної статті передбачає

участь у злочинній організації в будь-якій формі. Дії, передбачені ч.ч. 1 і 2 цієї статті, вчинені посадовою особою з використанням своїх службових повноважень, утворюють склад злочину, передбаченого ч. 3 ст. 285 КК Республіки Білорусь.

Водночас, ст. 20 КК Республіки Білорусь «Звільнення від кримінальної відповідальності учасника злочинної організації чи банди» передбачає положення, згідно з яким учасник злочинної організації чи банди (окрім організатора чи керівника), який добровільно повідомив про існування злочинної організації або банди й сприяв її викриттю, звільняється від кримінальної відповідальності за участь у злочинній організації або банді й вчинені ним у складі злочинної організації чи банди злочини, за виключенням особливо тяжких або тяжких злочинів, пов'язаних з посяганням на життя чи здоров'я людини.

Не важко помітити, що основні поняття організованої злочинності й склади злочинів, що передбачають кримінальну відповідальність за створення злочинної організації, у Загальній і Особливій частинах КК України, РБ і РФ мають як певну подібність, так і істотні розходження.

Подібність. У визначеннях злочинного угруповання однаково наявний термін «злочинна організація», хоча в КК України (ст. 255) і РБ (ст. 285) вона має чітке найменування, а в КК РФ (ч. 4 ст. 35) – сполучається з терміном «злочинне співтовариство».

Майже однаково формулюється поняття підстав для кримінальної відповідальності організаторів, керівників та учасників у законодавстві трьох країн (однаково карані в трьох країнах дії: створення злочинної організації, керівництво нею й участь у ній – ст. 255 КК України, ст. 210 КК РФ і ст. 285 КК РБ).

Як у ст. 255 КК України, так і в ст. 210 КК РФ об'єктивну сторону зазначених злочинів утворює діяльність зі створення злочинної організації чи злочинної спільноти, керівництво ними, а також участь у їх злочинній діяльності, хоча й по-різному сформульована.

Як ст. 255 КК України, так і ст. 210 КК РФ містять закономірне положення про звільнення від кримінальної відповідальності: згідно з ч. 6 ст. 255 КК України звільняється від кримінальної

відповідальності особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною другою або третьою цієї статті, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину добровільно повідомила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю, а примітка до ст. 210 КК РФ закріплює закономірності, відповідно до якого особа, яка добровільно припинила участь у злочинному співтоваристві (злочинній організації) чи у структурному підрозділі, що входить до нього, чи об'єднанні організаторів, керівників чи інших представників організованих груп та активно сприяла розкриттю чи припиненню цього злочину, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо в її діях не міститься іншого складу злочину. Аналогічна норма у законодавстві Республіки Білорусь міститься в Особливій частині КК (ст. 20): «Учасник злочинної організації чи банди (окрім організатора чи керівника), який добровільно повідомив про існування злочинної організації чи банди та сприяв їх викриттю, звільняється від кримінальної відповідальності за участь у злочинній організації чи банді та вчинені ним у складі злочинної організації чи банди злочини, за виключенням особливо тяжких або тяжких злочинів, пов'язаних з посяганням на життя чи здоров'я людини».

Відмінності. Насамперед, у визначенні злочинної організації й формулюванні її цілей. За ч. 3 ст. 28 КК України, кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та інших кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Згідно з ч. 4 ст. 28 КК кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо воно вчинено стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього

вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп.

За КК РФ (ч. 4 ст. 35) злочинне співтовариство (злочинна організація) – це згуртована організована група, що створена для вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, або об'єднання організованих груп, створене з тією ж метою. За КК РБ (ч. 1 ст. 19) злочинна організація – об'єднання організованих груп або їх організаторів (керівників) і учасників для розроблення або реалізації заходів зі здійснення злочинної діяльності або створення умов для її підтримки й розвитку. Отже, у визначенні злочинної організації за законодавством України та Росії чітко вказується на мету вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів, а у визначенні злочинної організації за законодавством Республіки Білорусь превалюють управлінські цілі.

Істотні розходження спостерігаються й у формулюванні елементів об'єктивної сторони. Згідно з ч. 1 ст. 210 КК РФ вона полягає у створенні й керівництві злочинним співтовариством, структурними підрозділами, що входять до нього, а також у створенні об'єднання організаторів та представників організованих злочинних угруповань з метою розроблення планів і умов для вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів.

Об'єктивна сторона створення злочинної організації за КК РБ (ч. 1 ст. 742) узагальнено полягає в «діяльності зі створення злочинної організації, а також керівництві злочинною організацією й участі в злочинній організації в будь-якій іншій формі». Конкретні види такої діяльності законодавець Республіки Білорусь не передбачає.

У законодавстві Російської Федерації та Республіки Білорусь, на відміну від КК України, передбачена кваліфікуюча ознака – учинення злочину особою з використанням службового становища (ч. 3 ст. 210 КК РФ), хоча в ч. 2 ст. 285 КК РБ це положення сформульовано як учинення злочину «посадовою особою

з використанням свого службового становища», а в законодавстві РФ – «учинене особою з використанням свого службового становища».

Особливістю кримінального законодавства Республіки Білорусь є наявність ст. 288 «Примушування особи до участі в злочинній діяльності». Відповідно до ч. 1 зазначеної статті примушування особи до вчинення злочину або до участі в організованій групі, банді чи злочинній організації під погрозою застосування насильства до неї чи її близьких, знищення чи пошкодження їх майна, розповсюдження наклепницьких або оголошення інших відомостей, які вони бажають зберегти в таємниці. Частина друга цієї статті передбачає відповідальність за ці ж дії, що поєднані з насильством чи зі знищенням або пошкодженням майна.

Враховуючи однакову природу формування, а також діяльність окремих злочинних організацій на території трьох країн, було б доцільно законодавцям України, Росії і Білорусії сформулювати єдині поняття відносно формулювання правової норми, що регламентує відповідальність за створення та керівництво злочинною організацією.

Взаємодія законодавців України, Росії та Республіки Білорусь убачається в законодавчому закріпленні обґрунтованих на положеннях міжнародного права (конвенцій з проблем боротьби з організованою злочинністю) єдиних базових понять (дефініцій) злочинних угруповань, та шляхом установлення верхньої межі кримінально-правової санкції. Науковці акцентують, що світова уніфікація законодавства, на основі якої здійснюється боротьба з організованою злочинністю, є нагальною необхідністю¹. Вирішення цього питання зумовлене виникненням наднаціонального кримінального права та кримінально-процесуальних відносин, що поширюються на транснаціональну організовану злочинність в умовах глобалізації².

¹ Лунев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и Российские тенденции. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2005. С. 603.

² Туляков В. О. Апроксимація у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 47. Одеса : Юридична література, 2009. С. 7.

До значних новел у законодавстві про організовану злочинність слід також віднести ст. 255–2 КК «Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)». Тепер стала караною організація або сприяння у проведенні злочинного зібрання (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп, або осіб, які здійснюють злочинний вплив, для планування вчинення одного або більше злочинів, матеріального забезпечення чи координації злочинної діяльності, у тому числі розподілу доходів, одержаних злочинним шляхом, або сфер злочинного впливу, а також участь у такому зібранні (сходці), у тому числі з використанням засобів зв'язку.

Частиною 2 цієї норми передбачено звільнення від кримінальної відповідальності особи, крім організатора злочинного зібрання (сходки), за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину добровільно повідомила про цей злочин, а також активно сприяла його розкриттю.

Кримінально караними вперше у законодавстві України стали такі дії лідерів і авторитетів злочинної спільноти, що розглядаються на злочинних зібраннях (сходках): планування вчинення злочинів, матеріальне забезпечення злочинної діяльності, координація злочинної діяльності, розподіл злочинних доходів, розподіл сфер злочинного впливу і участь у злочинних зібраннях.

Криміналізація таких діянь впродовж останніх двадцяти років активно дискутувалася у кримінально-правовій науці України, Росії і Білорусії. Тому можна тільки вітати рішення законодавця України від 4.06.2020 про введення до КК України нової правової норми, спрямованої на посилення кримінально-правового впливу на злочинні елементи, що консолідують організовані злочинні угруповання та легалізують доходи, отримані від злочинної діяльності.

Ці новели кримінального законодавства дозволяють правоохоронним органам країни не тільки виявляти, розкривати і карати лідерів та авторитетів злочинного середовища, у тому числі «ворів у законі», як реалізаторів злочинної ідеології, але і вести

активну продуктивну діяльність із запобігання організації злочинних зібрань, попереджувати їх проведення, виявляти осіб, які сприяють таким злочинам, вести з ними активну профілактичну роботу. Використання цієї норми про звільнення від кримінальної відповідальності дозволяє схилити їх до відмови від організованої злочинної діяльності і сприянню їх розкриттю.

Суттєвим інструментарієм у протидії організованій злочинній діяльності вітчизняний законодавець озброїв правоохоронну практику шляхом закріплення в ст. 256 КК України кримінальної відповідальності за **сприяння учасникам злочинної організації та укриття їх злочинної діяльності**. Відповідно до диспозиції частини першої зазначеної статті кримінально переслідується «ззадалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також ззадалегідь не обіцяне здійснення інших дій зі створення умов, які сприяють їх злочинній діяльності». На відміну від законодавства Російської Федерації та Республіки Білорусь, де відповідно у ст.ст. 210 та 285 кримінального законодавства передбачено кримінальну відповідальність службової особи за створення, керівництво чи участь у злочинній організації особи з використанням свого службового становища, у ч. 2 ст. 256 КК України переслідуються дії, передбачені ч. 1 ст. 256 КК України (ззадалегідь не обіцяне сприяння та укриття), учинені службовою особою з використанням службового становища.

За юридичною конструкцією злочинне діяння, що передбачене ст. 256 України, – це причетність до передбаченого ст. 255 КК України злочину, яка виділена в спеціальній статті Особливої частини КК України. За цих обставин сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності самостійною організованою формою злочинної діяльності визнати не можна. Однак як причетність до організованої злочинної діяльності злочин, передбачений ст. 256, відірвано від основних положень

ст. 255 розглядатися не може та знаходиться із зазначеним злочинном в об'єктивній єдності.

Як і в ст. 255 об'єктом злочину, передбаченого ст. 256 КК України, є громадська безпека.

Об'єктивна сторона виражається у трьох формах: 1) сприяння учасникам злочинних організацій; 2) укриття їх злочинної діяльності; 3) здійснення інших дій зі створення умов, які сприяють їх злочинній діяльності.

Автори науково-практичного коментарю Кримінального кодексу України за редакцією М. І. Мельника та М. І. Хавронюка наводять тлумачення термінів «сприяння» та «укриття» таким чином: «Сприяння учасникам злочинних організацій – це допомога організації в цілому, її підрозділам чи окремим учасникам, призначена для забезпечення існування і розвитку організації, можливості реалізації злочинних намірів, які вони ставлять перед собою. Це сприяння не стосується вчинення конкретних посягань, що їх учиняє злочинна організація, – така допомога означає співучасть у відповідних злочинах»¹.

Укриття злочинної діяльності учасників злочинних організацій – це діяння, що полягають у переховуванні: організаторів, керівників та рядових учасників злочинної організації, осіб, які, не будучи членами злочинної організації, виступають співучасниками злочинів, учинених такою організацією, знарядь чи засобів учинення злочину, інших предметів, які використовуються для забезпечення діяльності всієї організації чи при вчиненні окремих посягань; предметів, що здобуті внаслідок злочинної діяльності організації, тощо.

Заздалегідь не обіцяним сприяння учасникам злочинної організації є тоді, коли про його наступне надання не повідомлялося до моменту створення організації. Тобто сприяння надається вже існуючій організації, її виникнення не зумовлене наданим сприянням. У протилежному випадку таке сприяння становить пособництво злочину, передбаченому ст. 255 КК України.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Каннон, А.С.К., 2001. С. 678–679.

Укриття злочинної діяльності учасників злочинної організації буде заздалегідь не обіцяним за умови, що воно не обіцяне до створення організації чи до моменту завершення окремих злочинів, учинюваних злочинною організацією. В іншому випадку такі дії становлять співучасть у злочині, передбаченому ст. 255, або в злочинах, які вчиняє організація і приховування яких було заздалегідь обіцяне.

Способами вчинення таких дій є: надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів.

Під здійсненням інших дій, які сприяють злочинній діяльності учасників злочинних організацій, розуміються будь-які дії, які можуть полягати, наприклад, у створенні перешкод для представників влади, що здійснюють боротьбу з діяльністю організації, наданні учасникам організації інших засобів здійснення злочинної діяльності, крім тих, що перелічені, тощо.

Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 1 ст. 256, загальний, а за ч. 2, якщо ті ж дії вчинені службовою особою, – спеціальний. Відповідно до п. 1 примітки до ст. 364 КК службовими особами є особи, які постійно чи тимчасово за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, якими особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноваженою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Пункт 2 примітки до ст. 364 КК конкретизує, що службовими особами також визнаються іноземці, які виконують обов'язки, зазначені у п. 1 примітки.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується як прямим, так і непрямым умислом. «Винний знає, що надання допомоги учасни-

кам злочинної організації, а тим самим і всій організації, укриття їх злочинної діяльності служить продовженню їх злочинної діяльності, розуміє, що цим він сприяє організованій злочинній діяльності, а отже, усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх діянь. Він передбачає, що такі його діяння призводять до того, що продовжується злочинна діяльність організації, чим заподіюється шкода громадській безпеці. Усвідомлюючи неминучість таких наслідків, винний бажає їх або байдуже ставиться до них¹».

Бандитизм. Диспозиція ст. 257 КК України формулює бандитизм як організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або в учинюваному нею нападі. Згідно з п. 17 Постанови Пленуму Верховного суду України № 13–2006 бандою слід визнавати озброєну організовану групу або злочинну організацію, яка попередньо створена з метою вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або одного такого нападу, який потребує ретельної довготривалої підготовки².

Основним безпосереднім об'єктом бандитизму є суспільні відносини громадської безпеки в частині захищеності суспільства від злочинної діяльності банд. Навряд чи можна погодитися з думкою деяких дослідників, які визначають обов'язковим додатковим об'єктом цього злочину частину громадської безпеки, що забезпечує стан захищеності суспільства від загальнебезпечних посягань з використанням зброї³. Факультативним додатковим об'єктом бандитизму є життя і здоров'я людини, її особиста воля, власність, нормальна діяльність підприємств, установ, організацій тощо.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Каннон, А.С.К., 2001. С. 679.

² Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 № 13.

³ Радіонов І. І. Кримінальна відповідальність за бандитизм : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. С. 5–6.

Ученими виділяються об'єктивні і суб'єктивні ознаки банди, якими виступають: з об'єктивного боку – множинність учасників, спільність участі в банді, стійкість та озброєність; із суб'єктивного – умисний характер спільної діяльності кожного з учасників банди, вчинюваних нею злочинів і єдність цілей об'єднання в банду – учинення нападів на підприємства, установи, організації або на окремих осіб¹.

Множинністю учасників як ознакою банди запропоновано вважати наявність в її складі не менше двох осіб, яким притаманні ознаки суб'єкта злочину і які створили банду для вчинення нападів на підприємства, установи, організації або окремих осіб чи вступили до неї (як організатор, виконавець, підбурювач або пособник).

Спільність участі в банді визначається як ознака банди, якій притаманні наступні елементи: 1) кожен з учасників банди докладає відповідних зусиль, роблячи свій внесок у створення та (або) у злочинну діяльність банди, що ставить за мету досягнення певних цілей через учинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян; 2) дії кожного з учасників спрямовані на досягнення спільного, єдиного й неподільного результату – шляхом учинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб досягти мети діяльності банди; 3) дії кожного з учасників банди перебувають у необхідному причинному зв'язку з фактом існування банди та зі злочинами, які ця банда вчинює. Спільність діянь, учинюваних учасниками банди, характеризується розподілом функцій між ними залежно від видів співучасників, передбачених ст. 27 КК.

На відміну від висловлених у науці точок зору щодо визначення стійкості як ознаки банди², І. І. Радіоновим обґрунтовано, що ця ознака є похідною від ознаки «спільна участь у банді». Стійкість запропоновано визначати за допомогою кількісного та якісного

¹ Радіонов І. І. Вказана робота. С. 5–6.

² Уголовный кодекс Украины. Комментарий / под редакцией Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Издание второе. Харьков : ООО «Одиссей», 2002. С. 545.

показників. Кількісний показник означає, що учасники банди зорганізувалися для вчинення двох або більше злочинів, до складу яких належать як безпосередні напади на підприємства, установи, організації чи окремих осіб, так і злочини, які вчинюються з метою забезпечення банди або окремого нападу зброєю, іншими знаряддями чи засобами вчинення злочину тощо. Якісний показник передбачає наявність організаційної єдності її учасників, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій між останніми¹.

На членів банди повною мірою поширюються положення ст. 30 КК «Кримінальна відповідальність організаторів та учасників організованої групи і злочинної організації». З огляду на це організатор підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, учинені бандою, якщо вони охоплювалися його умислом. Інші учасники банди підлягають кримінальній відповідальності за злочини, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен з них. Виконання учасником тієї чи іншої ролі в межах злочинної діяльності банди має враховуватися при призначенні йому кримінального покарання.

Особливістю такої ознаки спільності участі в банді як наявність необхідного причинного зв'язку виступає існування останнього: по-перше, між діяльністю кожного з її учасників і здійсненням злочинної діяльності банди в цілому; по-друге, між діями організатора, підбурювача або пособника й учиненням нападів безпосереднім виконавцем (співвиконавцями). Початковим моментом ланцюга злочинності в банді є вступ до неї її учасників, кінцевим – учинення нападів на підприємства, установи, організації чи окремих громадян².

Отже об'єктивна сторона бандитизму виражається в наступних альтернативних діях: 1) організація озброєної банди; 2) участь у банді; 3) участь у нападі, вчинюваному бандою.

¹ Радіонов І. І. Кримінальна відповідальність за бандитизм : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. С. 6.

² Там само. С. 10–11.

Організація банди може бути досягнута як шляхом активних дій організатора із залучення осіб до збройної групи, навчання учасників, забезпечення їх зброєю, транспортом, так і переростанням звичайної злочинської або грабіжницької групи в банду шляхом змови співучасників, розподілу ролей, придбання і використання зброї. У названій формі бандитизм вважається закінченим з моменту створення банди незалежно від того, чи було вчинено реальні факти нападів на громадян, підприємства, установи або організації.

Організацію банди слід вважати закінченою з моменту досягнення її учасниками згоди щодо вчинення першого нападу за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності такого ж характеру та за умови, що об'єднання набуло всіх обов'язкових ознак банди. При цьому не має значення, передувала створенню банди стадія існування об'єднання як організованої групи або злочинної організації чи банда одразу була створена як така. Якщо перший, а також наступні злочини були вчинені до набуття об'єднанням усіх обов'язкових ознак банди, ці злочини за наявності для того підстав необхідно визнавати такими, що вчинені організованою групою чи злочинною організацією. У зв'язку з тим, що ст. 257 КК передбачено відповідальність за організацію банди, а не за організаційну діяльність щодо її створення, дії обвинувачених можна кваліфікувати як закінчений бандитизм лише у випадках, коли банду дійсно було організовано. Організаційна ж діяльність, яка не дала такого результату, повинна розцінюватися як замах на бандитизм.

Однією з основних обов'язкових ознак організації банди є мета цієї діяльності – учинення нападів – та озброєність її учасників або хоча б одного з них (в останньому випадку інші учасники мають знати про це і усвідомлювати можливість застосування зброї під час нападів). Склад бандитизму організація такого об'єднання утворює незалежно від того, чи встигли його учасники вчинити хоча б один із намічених нападів.

Організацією озброєної банди належить визнавати створення групи осіб, які вже озброєні, але ще не вчинили нападів, так і таких

стійких об'єднань, які, щоб дістати зброю, вчиняють напади на військовослужбовців, працівників правоохоронних органів тощо. Вже в момент нападу з метою заволодіння зброєю ці об'єднання стають бандою, оскільки в такий спосіб її члени озброюються.

Пленум Верховного суду України зазначає, що оскільки законом встановлено відповідальність за сам факт організації банди, то особа, яка була одним з її організаторів, визнається виконавцем злочину, передбаченого ст. 257 КК, навіть якщо вона в подальшому не брала участі в діяльності банди¹.

Організація озброєної банди є системою взаємопов'язаних дій, у результаті вчинення яких створена злочинна група, що відповідає всім об'єктивним та суб'єктивним ознакам банди, між її учасниками досягнута згода на вчинення хоча б одного (першого) нападу, а також для його здійснення підібрано два і більше учасників, придбано хоча б один екземпляр зброї, інші необхідні засоби, у результаті чого існує реальна можливість для учинення цього злочину.

Науковцями визначено мінімальний перелік дій, що охоплюються організацією банди, сукупність яких дає підстави для визнання цього злочину закінченим, а саме:

- добирання не менше трьох її учасників, яким притаманні ознаки суб'єкта бандитизму, й одержання їх згоди на участь у банді як її членів;
- розроблення (можливо, у загальних рисах) єдиного плану злочинної діяльності банди, який обов'язково включає вчинення нападу на підприємства, установи, організації чи окремих осіб та вчинення іншого (інших) злочинів, а також планування хоча б одного (першого) конкретного нападу;
 - доведення такого плану до відома всіх учасників банди;
 - розподіл функцій між ними;
 - забезпечення банди знаряддями й засобами (також і зброєю), необхідними для вчинення хоча б першого нападу на підприємства, установи, організації або окремих громадян;

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 № 13.

– інформування інших учасників банди про наявність зброї та можливість її використання при вчиненні нападів¹.

З такою точкою зору щодо кількості учасників банди погодитися важко, оскільки це суперечить чинній правовій нормі (ст. 257 КК України), в якій кількість учасників банди не зазначена.

Участь в банді означає перебування в складі банди як її члена в момент її організації або в момент учинення нападів особи, яка інформована про діяльність банди та її плани. При цьому організатор або учасник банди не обов'язково повинні брати участь у вчинюваних бандою нападах².

Участь в озброєній банді слід розуміти не тільки як безпосереднє вчинення нападів, а й як сам факт вступу особи до неї чи вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування (надання транспорту, приміщень, здійснення фінансування та матеріально-технічного забезпечення, постачання зброї, підшукування об'єктів для нападу, зберігання зброї, злочинно набутого майна, коштів тощо). Проте в будь-якому разі участь у банді (як форма бандитизму) обов'язково передбачає членство особи в цьому об'єднанні, яке набувається шляхом вступу до останнього. Учинення зазначених дій особою, яка не є учасником банди, належить розцінювати як пособництво в бандитизмі³.

Нападом озброєної банди є дії, спрямовані на досягнення злочинного результату шляхом застосування насильства до потерпілого чи створення загрози його застосування (погроза вбивством, побиттям, спричинення поранень, зв'язування, катування і ін.). Такий напад вважається вчиненим і в тих випадках, коли члени банди не застосовували зброї, яка була в їх розпорядженні⁴.

¹ Радіонов І. І. Вказана робота. С. 12.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Каннон, А.С.К., 2001. С. 680.

³ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 № 13 (п. 23).

⁴ Там само (п. 24).

Участь у нападі, вчинюваному бандою, означає виконання дій, які становлять собою напад, зокрема, застосування насильства чи створення реальної загрози його застосування до працівників підприємств, установ, організацій чи до окремих громадян. Участь у нападі, вчинюваному бандою, можуть брати як члени цієї злочинної організації, так і інші особи, які не є учасниками банди. Отже, відповідальність за бандитизм (як виконавці) можуть нести й особи, які не вступили до банди. У випадку, коли особа не виконує об'єктивну сторону нападу, а сприяє банді в іншій спосіб (надає транспорт, переховує бандитів тощо), вона підлягає відповідальності як пособник бандитизму. Участь у нападі, вчинюваному бандою, має місце й тоді, коли в конкретному епізоді брали участь лише окремі її члени (тобто не банда в повному складі), навіть один бандит за умови, що відповідне сприяння цьому нападу здійснювала банда як злочинне об'єднання. При цьому використання зброї в процесі нападу не є обов'язковим¹.

Характерно, що участь у вчинюваному бандою нападі може брати й особа, яка не входить до її складу. Однак дії такої особи можна кваліфікувати за ст. 257 КК тільки в тому разі, коли вона усвідомлювала, що є учасником нападу. Коли така особа не брала безпосередньої участі в нападі, а лише якимось чином сприяла його вчиненню, її дії слід вважати пособництвом. Особи, які не були учасниками банди і не усвідомлювали факту її існування, але в будь-який спосіб сприяли вчиненню нею нападу, несуть відповідальність лише за злочин, що охоплювався їх умислом.

Участь у нападі, вчинюваному бандою, передбачає вчинення особою, яка не є учасником банди, дій, пов'язаних з безпосередньою участю в бандитському нападі. Така участь вважається закінченим злочином з моменту, коли особа, яка не є учасником банди, вчиняє в її складі дії, спрямовані на досягнення злочинного результату за допомогою насильства або створення реальної загрози його застосування. На думку І. І. Радіонова, фактичне досягнення мети такого нападу (заволодіння майном,

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / заред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Кантон, А.С.К., 2001. С. 680.

позбавлення життя потерпілого тощо) виходить за межі складу бандитизму, а тому на кваліфікацію злочину не впливає¹. Очевидно, автор мав на увазі, що склад бандитизму має місце навіть без досягнення мети нападу.

Виділяючи окремі специфічні властивості та ознаки банди, дослідники зазначають, що банда є специфічним злочинним співтовариством, яке може існувати на різних рівнях своєї організації (як на рівні організованої злочинної групи відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України, так і на рівні злочинної організації відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України). Висловлюється і аргументується думка про те, що банда вирізняється серед інших організованих злочинних угруповань такими ознаками, як спрямування на напад злочинної діяльності її членів, озброєність угруповання, а також спільне налаштування членів банди на тривалу довгострокову злочинну діяльність і вчинення бандою нападів як основної мети (а не як засобу, інструменту для досягнення іншої, більш загальної соціальної, політичної тощо мети своєї злочинної діяльності). Мінімальна кількість учасників певної банди, на їх думку, може складати щонайменше три особи².

І. В. Іваненко запропоновано кримінологічне розуміння поняття банди як озброєної організованої злочинної групи відповідно до п. 3 ст. 28 чинного КК України чи злочинної організації відповідно до п. 4 ст. 28 КК України, членами яких було спільно вчинено два і більше злочинів (чи замахів на злочин), принаймні один з яких обов'язково має бути пов'язаний з озброєним нападом; або ж ними було вчинено лише один озброєний напад (чи замах на нього), але вони мали плани чи наміри, узгоджені з іншими членами банди, щодо вчинення й інших злочинів, незалежно від їх спрямування чи вмотивованості. До того ж учинення таких нападів і має бути основною метою діяльності цієї банди, а не лише засобом (інструментом) для досягнення інших стра-

¹ Радіонов І. І. Вказана робота. С. 13.

² Іваненко І. В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2003. С. 9.

тегічних цілей. У разі виявлення ознак учинення певним угрупованням озброєних нападів як засобу для досягнення іншої мети (політичної, соціальної тощо) дії таких осіб мають кваліфікуватися відповідно до цієї мети як діяльність терористичного, незаконного воєнізованого, іншого формування в сукупності з відповідними іншими статтями Особливої частини КК України (розбій, убивство, пошкодження майна тощо). Щодо питання відмежування банди рівня організованої злочинної групи від банди рівня злочинної організації автором пропонується спосіб визначення ступеня стійкості такого угруповання. Якщо банда-організована злочинна група, якою слід вважати згуртоване і стабільне внутрішньо злочинне об'єднання, яке не піклується з тих чи інших причин про забезпечення свого майбутнього існування, не протидіє зовнішнім впливам (тобто не піклується про збереження стійкості), то банда-злочинна організація, окрім інших перелічених ознак внутрішньої стійкості, також переймається й питаннями свого майбутнього за допомогою різних методів (встановлення корумпованих зв'язків, створення страхового грошового фонду тощо). Саме започаткування такого піклування і протидії зовнішнім впливам і вказує про те, що та чи інша організована злочинна група вже перетворилась на злочинну організацію¹.

Водночас, І. І. Радіоновим зазначено, що постійними, притаманними банді як константа є лише ознаки вчинення злочину організованою групою осіб. Відмінними для цієї форми співучасті ознаками є наявність трьох або більше осіб, їх зорганізованість для вчинення декількох злочинів, стійкість, наявність єдиного плану, відомого всім учасникам групи, і розподіл функцій між її учасниками. Ознака «ієрархічність об'єднання», яка є спеціальною для вчинення злочину злочинною організацією і відрізняє цю форму співучасті від учинення злочину організованою групою, для банди не є постійною, невід'ємною ознакою, а зустрічається

¹ Іваненко І. В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2003. С. 13.

лише в окремих випадках. Тому зроблено висновок, що банда належить до такої форми співучасті як учинення злочину організованою групою осіб¹.

Визнання можливості існування банди лише на рівні організованої групи чи злочинної організації є безпідставним, оскільки таке рішення не відповідає чинному кримінальному законодавству і практиці застосування ст. 257 КК «Бандитизм». Не можна не помітити суперечності у визначенні бандитизму диспозицією ст. 257 КК України і його тлумаченні в названій постанові Пленуму Верховного суду України. Сумнівним є тезис про те, що метою організованої групи при бандитизмі повинно бути вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб (п. 17). Водночас, зі змісту ст. 257 КК України випливає, що для кваліфікації бандитизму достатньо й одного нападу, учиненого озброєною групою, яка складається навіть із двох осіб. Цієї точки зору дотримуються й інші дослідники². Окрім цього, для визнання організованої групи (три і більше особи) згідно з ч. 3 ст. 28 КК є достатнім учинення такою групою й одного злочину. В організованій групі відповідно до закону головною ознакою є не кількість учинених злочинів, а кількість осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання.

На наш погляд, такі тлумачення виникають у зв'язку з тим, що в один ряд ставляться не однопорядкові явища. Організована група та злочинна організація – це кримінально-правові форми співучасті як юридичного інституту, що посилює відповідальність осіб, а бандитизм – це, по-перше, один із різновидів тяжких злочинів, передбачених Особливою частиною КК, співучасть в якому можлива не тільки у вигляді організованої групи або злочинної організації, а й у групі осіб за попередньою змовою. При цьому головним для кваліфікації бандитизму є не форма співучасті, а озброєність групи та вчинення нападу. Тому, коли будь-яке

¹ Радіонов І. І. Вказана робота. С. 11–12.

² Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. Харьков : Одиссей, 2008. С. 496.

об'єднання – група за попередньою змовою, організована група або злочинна організація мають озброєння та вчинюють напади, то за цими ознаками, у першу чергу, вона є бандою, не зважаючи на базову форму співучасті. На наш погляд, бандою необхідно визнавати організацію озброєної групи осіб (дві і більше) з метою нападу на підприємства, установи, організації або на окремих осіб, як це зазначено в диспозиції ст. 257 КК. Це, до речі, впливає і із п. 16 постанови Пленуму Верховного суду України, де зазначено, що для притягнення особи до відповідальності за ст. 257 КК достатньо вчинення нею хоча б одного із цих діянь (за умови, що організацію банди доведено), та й з точки зору кваліфікації дій при бандитизмі буде це група за попередньою змовою, чи організована група – суттєвого значення не має, оскільки ст. 257 має найвищу санкцію.

Замах на бандитизм є можливим у випадках: 1) учинення дій, спрямованих на організацію банди, але які не призвели до її створення з причин, незалежних від волі винного; 2) вступу до банди за умови, що особа з незалежних від її волі причини не вчинила ніяких дій у межах злочинної діяльності банди. Щодо можливості готування до цього злочину, то воно може бути лише в разі вчинення особою, яка не є учасником банди, дій, спрямованих на створення умов для вчинення бандою нападу.

Суб'єктом бандитизму є осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Водночас, ми не розділяємо точку зору, висловлену І. І. Радіоновим, з приводу того, що встановлення за вчинення злочину, передбаченого ст. 257 КК «Бандитизм», кримінальної відповідальності осіб віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років не відповідає виробленим теорією кримінального права принципам кримінальної відповідальності¹. Бандитизм належить до злочинів особливої суспільної небезпеки, тому немає необхідності встановлювати загальний вік кримінальної відповідальності суб'єкта злочину, передбаченого ст. 257 КК України.

¹ Радіонов І. І. Вказана робота. С. 6.

Суб'єктивна сторона бандитизму характеризується умисною виною та спеціальною метою – учинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян. При цьому винний повинен усвідомлювати, що його діяльність пов'язана з бандою, розуміти свою конкретну роль у ній. Розуміючи ці ознаки, особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, а також передбачає настання наслідків у вигляді загрози громадській безпеці, оскільки знає, що банда має на меті здійснення нападів. Крім того, винний у повному обсязі усвідомлює суспільну небезпечність дій банди, бажає або свідомо допускає настання таких наслідків¹. Зі змісту та сутності ст. 257 КК, законом не передбачено якихось конкретних цілей нападів, що вчиняє банда. Це залежить від об'єкта нападу та мотивації злочинних дій: заволодіння майном, грошима або іншими цінностями, вбивство, вимагання, знищення або пошкодження чужого майна тощо.

Суб'єктивна сторона бандитизму характеризується виною у формі прямого умислу й наявністю спеціальної мети діяльності банди – учинення нападів на підприємства, установи, організації або окремих осіб. Прямий умисел при бандитизмі, який належить до злочинів із формальним складом, передбачає усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру вчинюваного нею діяння й бажання його вчинити. *Інтелектуальний момент умислу при бандитизмі* в будь-якій формі його об'єктивної сторони повинен включати усвідомлення існування озброєної банди, а також кожної з ознак, що її характеризують. Так для *усвідомлення множинності учасників* як ознаки інтелектуального моменту бандитизму мінімальною є наявність взаємної обізнаності хоча б між двома суб'єктами цього злочину, за умови, що член банди або особа, яка вчиняє злочин спільно з бандою, усвідомлює наявність в банді не менше, ніж двох учасників, які є особами фізичними, осудними та досягли віку кримінальної відповідальності. *Усвідомлення спільності участі в банді* передбачає, що особа, яка

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Кантон, А.С.К., 2001. С. 680–681.

організувала банду, або бере участь у банді чи в нападі, вчинюваному бандою, усвідомлює, що створення банди та (або) участь у ній, є діяльністю суспільно небезпечною, оскільки створює умови для вчинення в подальшому нападів на підприємства, установи, організації або на окремих громадян, тобто є посяганням на громадську безпеку. Такі особи розуміють як суспільну небезпечність власної поведінки, так і суспільну небезпечність банди в цілому як єдиного цілісного механізму заподіяння шкоди шляхом нападів на підприємства, установи, організації або на окремих громадян. *Усвідомлення стійкості* як ознаки банди включає усвідомлення її кількісної та якісної ознак. Усвідомлення кількісної ознаки стійкості означає розуміння тієї обставини, що учасники банди зорганізувалися для вчинення одного або більше злочинів, до складу яких належить як безпосереднє вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян, так і злочини, які вчиняються з метою забезпечення банди або вчинення окремого нападу зброєю, іншими знаряддями чи засобами вчинення злочину тощо. Усвідомлення якісної ознаки стійкості характеризується усвідомленням наявності організаційної єдності учасників банди, розподілу функцій між ними, а також усвідомлення наявності єдиного плану злочинної діяльності банди, відомого всім учасникам банди. Усвідомлення *озброєності* матиме місце за умови усвідомлення учасниками банди або особами, які беруть участь у вчинюваному бандою нападі, можливості застосування зброї, яку мають учасники, як під час нападів, так і за інших обставин, пов'язаних з існуванням та діяльністю банди. Крім цього, до складу інтелектуального моменту бандитизму входить усвідомлення особою суспільної небезпечності як власного діяння (організації банди, участі в банді або участі в учинюваному бандою нападі), так і усвідомлення суспільної небезпечності злочинної діяльності банди в цілому.

Вольовий момент умислу при бандитизмі характеризується бажанням учинити протиправне діяння (залежно від його форми) – організувати банду, взяти участь у банді або взяти участь у нападі, вчинюваному бандою. Незважаючи на значну

поширеність корисливої мотивації бандитизму та корисливої мети при вчиненні цього злочину, ці ознаки не є обов'язковими ознаками бандитизму¹.

Законодавство Республіки Білорусь майже ідентично до КК України формулює диспозицію статті, що передбачає кримінальну відповідальність за бандитизм (ст. 286 КК РБ): «Створення банди, тобто озброєної організованої групи з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на громадян, або керівництво бандою, або участь у банді чи вчинюваних нею нападах».

Водночас, у КК Російської Федерації відповідна стаття сконструйована з істотними відмінностями. Так відповідно до ч. 1 ст. 209 КК РФ кримінально караним є створення сталої озброєної групи (банди) з метою нападів на громадян чи організації, а також керівництво такою групою (бандою). Частина друга зазначеної статті передбачає кримінальну відповідальність за участь у сталій озброєній групі (банді) чи в учинюваних нею нападах. Кваліфікованим видом бандитизму згідно ч. 3 ст. 209 є вчинення цього злочину особою з використанням свого службового становища, зокрема, службових і владних повноважень, а також інших можливостей, якими особа володіє завдяки службовому становищу, що займає. Це можуть бути дії, що сприяють створенню, керівництву або участі в банді, досягненню конкретних злочинних цілей, надання інформації для розроблення планів нападів, підбирання об'єктів тощо.

Не всі пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правових норм про бандитизм, на нашу думку, можуть бути підтримані апріорі. Так І. В. Іваненко пропонує, що «бандою слід визнавати озброєну організовану злочинну групу відповідно до п. 3 ст. 28 КК України або злочинну організацію відповідно до п. 4 ст. 28 КК України, членами яких з корисливих, особистих чи інших мотивів було спільно вчинено два і більше злочинів, принаймні один з яких пов'язаний з озброєним нападом... У разі виявлення

¹ Радіонов І. І. Кримінальна відповідальність за бандитизм : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. С. 13–14.

ознак учинення злочинів з іншою метою (політичною, соціальною тощо), дії таких осіб слід кваліфікувати відповідно до цієї мети як діяльність терористичного, незаконного воєнізованого, іншого формування...»¹.

Ці пропозиції навряд чи можуть бути реалізовані законодавцем, оскільки:

1) сам факт розроблення таких пропозицій свідчить про прагнення включити бандитизм до понять «організована група» або «злочинна організація», що не зумовлюється необхідністю у зв'язку з відмінностями цих понять. «Організована група» та «злочинна організація» – це базові поняття інституту співучасті, а бандитизм – вид тяжкого злочину, передбаченого особливою частиною КК України;

2) такі пропозиції виникають у зв'язку з невідповідністю кримінально-правового закріплення базових понять організованої злочинності як науково-правових категорій та класифікацією різних видів організованих злочинних угруповань, за діяльність яких і передбачена кримінально-правова відповідальність, а також необхідністю подальших наукових розробок злочинних діянь з конститутивною ознакою організованості в Особливій частині КК та їх погодженням з базовими поняттями організованої злочинності, наведеними в ст. 28 КК України;

3) в основі законодавчого визначення різних видів злочинів з конститутивною ознакою організованості лежить його об'єкт та мотив злочину. Ми вважаємо, що бандитизм може бути вчинено лише з корисливих, а не «інших мотивів». Якщо мотиви бандитизму будуть іншими, то й склад злочину, його об'єкт будуть іншими. Так однакова за кількістю учасників (три і більше) озброєна організована група бандитською буде визнана, лише коли напад учинено з корисливою метою. Якщо така група вчинює напад на склад озброєння з метою заволодіння вибухівкою для вчинення акту тероризму – вона буде терористичною групою, а не бандитською.

¹ Іваненко І. В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2003. С. 12.

У зв'язку з цим, на нашу думку, у диспозиції ст. 257 КК України законодавчо слід було зазначити слова «нападу на підприємства, установи, організації чи окремих осіб з корисливою метою», що дозволить однозначно відрізнити банду від інших видів злочинних груп чи злочинних організацій.

До ст. 257 КК слід ввести примітку та визначити поняття нападу: «прояв раптового насильства з висуванням корисливих вимог, що полягає у спричиненні побоїв, тілесних пошкоджень, зв'язування, позбавлення волі та інших насильницьких дій». Тому напад озброєних осіб на охоронця каси підприємства із застосуванням до нього насильства з метою заволодіння грошима буде складати бандитизм, а напад такого саме угруповання з метою заволодіння зброєю охоронця для використання з терористичною метою буде вчинений терористичною групою чи терористичною організацією. Основна мета при бандитизмі не стільки сам напад, скільки його корисливий мотив. Спосіб його реалізації, досягнення мети – задоволення корисливих цілей – заволодіння грошима, цінними паперами, іншими матеріальними цінностями.

Не можна погодитися з І. В. Іваненком і відносно його пропозиції щодо відмежування банди рівня організованої групи від банди – злочинної організації. «Якщо банда – організована група, якою слід вважати згуртоване і стабільне внутрішньо злочинне об'єднання, не піклується про забезпечення свого майбутнього існування, не протидіє зовнішнім впливам, то банда – злочинна організація, окрім зазначених ознак внутрішньої стійкості, також переймається й питанням свого майбутнього за допомогою різних методів (встановлення корумпованих зв'язків, створення страхового грошового фонду тощо)»¹.

На нашу думку, піклування і протидія зовнішнім впливам – це факультативні ознаки, що мають індивідуальний характер і можуть бути притаманні в однаковій мірі як організованій групі, так і злочинній організації, і тому правовою ознакою для їх відмежування вони слугувати не можуть.

¹ Іваненко І. В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2003. С. 12.

Отже законодавці трьох країн, ґрунтуючись на історичних правових традиціях Київської Русі та Російської імперії в цілому однаково формулюють поняття та зміст бандитизму і створюють єдиний правовий фронт боротьби із цим тяжким злочином на всій частині пострадянського простору, установлюючи досить суворе покарання за бандитизм – до 15 років позбавлення волі. Водночас, слід констатувати невідповідність рівня нормативно-правового забезпечення боротьби з бандитизмом рівню суспільної небезпеки та тенденцій розвитку бандитизму. Наявність у населення великої кількості зброї, вибухових речовин і вибухових пристроїв, потенційні загрози міжнародного тероризму потребують розгляду питання посилення кримінально-правової боротьби з ним у контексті протидії незаконному обігу зброї та злочинів насильницького характеру.

Щодо встановлення підвищеної кримінальної відповідальності за бандитизм, учинений особами з використанням свого службового становища (ч. 3 ст. 209 КК РФ), то вважаємо, що українському і білоруському законодавцям було б доцільно розглянути питання про введення такої кваліфікуючої ознаки у відповідні статті КК для посилення боротьби з бандитизмом з урахуванням збільшення кількості таких діянь за участю представників силових і правоохоронних структур та інших державних органів на всьому пострадянському просторі.

Створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Частина 1 ст. 260 КК України передбачає кримінальну відповідальність за створення непередбачених законами України воєнізованих формувань або участь в їх діяльності. Частина 2 ст. 260 КК України передбачає кримінальну відповідальність за створення непередбачених законом збройних формувань або участь в їх діяльності. Відповідно до п. 1 примітки до розглянутої статті під воєнізованими слід розуміти формування, що мають організаційну структуру військового типу, а саме єдиначальність, підпорядкованість та дисципліну і в яких проводиться військова, стройова чи фізична підготовка, а в п. 2 під

збройними формуваннями розуміються воєнізовані групи, що незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Частина 3 передбачає кримінальну відповідальність за керівництво зазначеними в частинах першій або другій цієї статті формуваннями, їх фінансування, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки. У ч. 4 кримінально караною визнається участь у складі передбачених частинами першою або другою цієї статті формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян.

Кваліфікований склад злочину передбачено в ч. 5 статті та утворюється в разі, якщо діяння, передбачене частиною четвертою цієї статті, призвело до загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

У частині 6 встановлюється обставина, що декриміналізує зазначене діяння: «Звільняється від кримінальної відповідальності за цією статтею особа, яка перебувала в складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування».

Об'єктом злочину є громадська безпека.

Об'єктивна сторона злочину виражається в таких формах: 1) створення непередбачених законом України воєнізованих формувань; 2) участь в їх діяльності (ч. 1 ст. 260); 3) створення непередбачених законом збройних формувань; 4) участь в їх діяльності (ч. 2 ст. 260); 5) керівництво зазначеними формуваннями; 6) їх фінансування, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки (ч. 3 ст. 260); 7) участь у складі передбачених частинами першою або другою цієї статті формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян.

Як зазначено в коментарі до КК України під редакцією М. І. Мельника і М. І. Хавронюка, поняття воєнізованих або збройних формувань, що надані у примітці до ст. 260, не містять

вказівки на всі необхідні, істотні і достатні ознаки цих злочинних організацій. Зокрема, у примітках 1 і 2 до ст. 260 не вказується ознака, зазначена в назвах та диспозиціях ч. 1 та 2 цієї статті, що не дає можливості відмежувати їх від інших видів злочинних організацій. У зв'язку із цим авторами запропоновано наступне визначення вказаних термінів: воєнізованими формуваннями слід вважати організації, яким, крім загальних ознак злочинної організації, притаманні ще й такі: 1) вони схожі на військові формування, але їх створення не передбачене законами України. Це означає, що вони не належать (не є структурним підрозділом, не перебувають у підпорядкуванні) до жодного із легально існуючих воєнізованих формувань чи груп – Збройних сил, Служби безпеки, Прикордонних військ, Управління державної охорони, Національної гвардії, Національної поліції України тощо; 2) вони мають організаційну структуру військового типу, що характеризується наявністю єдиноначальності, підпорядкованості та дисципліни; установленням військових або інших звань; дотриманням субординації; використанням одностроїв, знаків розрізнення; застосуванням засобів впливу та заохочення, характерних для війська, тощо. При цьому під формуваннями розуміються організації, які складаються з відносно самостійних підрозділів; воєнізований характер завдань і методів такої організації, засобів, які нею використовуються. Це вказує, що організація ставить перед собою спеціальні завдання, що можуть покладатися лише на офіційно створені формування. Це вирішення завдань громадсько-політичного характеру методами військових операцій – заволодіння певними територіями чи їх утримання; силова підтримка владних структур, придушення збройного чи іншого організованого або масового опору владі; депортація населення; встановлення режиму військового стану; знищення живої сили противника та його матеріальних засобів тощо. Збройним формуванням є воєнізована група, яка характеризується такою специфічною (крім загальних ознак злочинної організації та воєнізованого формування) ознакою: незаконно має на озброєнні

придатну для використання вогнепальну, вибухову або іншого виду зброю¹.

Частиною 4 ст. 260 не охоплюється участь у нападі осіб, які не є членами непередбаченого законом воєнізованого або збройного формування, оскільки закон передбачає відповідальність за участь у нападі в складі такої організації. Із врахуванням конкретних обставин справи, участь окремих осіб разом зі членами незаконного воєнізованого чи збройного формування в нападі має кваліфікуватися за статтями КК, які передбачають відповідальність за злочини, що становлять собою напад, та за співучасть у злочині, передбаченому ч. 4 ст. 260².

Слід зазначити недостатню регламентацію участі в складі незаконних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи окремих громадян (ч. 4 ст. 260). Виникає питання, про які напади йдеться? З якою метою здійснюється цей напад? Якщо незаконне збройне формування вчинює напади з корисливою метою, то буде наявним і склад бандитизму; якщо хуліганські цілі нападу – масові заворушення чи групове порушення громадського порядку; якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації військового конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи здійснення або не здійснення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного – таке злочинне об'єднання буде кваліфікуватися як створення терористичної групи чи терористичної організації.

Тому напад при створенні непередбаченого законом воєнізованого або збройного формування та напад при бандитизмі мають різну мету, яка й буде основною ознакою для правильної кваліфікації діяння. На жаль, мета нападу в диспозиції ст. 260 не проглядається.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / заред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Каннон, А.С.К., 2001. С. 686.

² Там само. С. 686.

Суб'єкт злочину загальний. Суб'єктивна сторона характеризується умислом. Ставлення до наслідків у вигляді загибелі людини (ч. 5 ст. 260) характеризується непрямим умислом або необережністю, а до наслідків у вигляді заподіяння особі тяжкого тілесного ушкодження – прямим чи непрямим умислом або необережністю.

Заслужують на увагу суттєві особливості законодавства Російської Федерації та Республіки Білорусь щодо формулювання диспозицій відповідних статей КК, що передбачають кримінальну відповідальність за організацію лише незаконного збройного формування або участь у ньому (без згадки про незаконні воєнізовані формування).

Так згідно зі ч. 1 ст. 208 КК РФ під організацією незаконного збройного формування розуміється створення збройного формування (об'єднання, загону, дружини або іншої групи), що не передбачено федеральним законом, а також керівництво таким формуванням. Відповідно до диспозиції названої статті під збройним формуванням розуміється група осіб (об'єднання, загін, дружина, інша група), створена для досягнення певних цілей та вирішення конкретних завдань. Мета і завдання формування можуть бути різними – політичними, соціальними, економічними, релігійними, націоналістичними тощо. Основною ознакою такого формування є озброєність: наявність в учасників зброї, як вогнепальної, так і холодної, а також інших предметів, що призначені для ураження живої сили, заподіяння майнової шкоди, залякування.

Частина друга статті 208 КК РФ передбачає участь особи в збройному формуванні, що виражається в конкретних діях, які полягають в участі у проведених заходах, навчанні, акціях.

За змістом правової норми закон не передбачає наявність якої-небудь певної мети у винних при створенні незаконного збройного формування, і для кваліфікації це істотного значення не має. Сам факт створення такого формування, що становить потенційну кримінальну небезпеку для особистості, суспільства і держави, є визначальним.

Відповідно до примітки до ст. 208 особа, яка добровільно припинила участь у незаконному збройному формуванні і здала

зброю, може бути звільнена від кримінальної відповідальності за цей злочин, якщо її дії не містять іншого складу злочину.

Відповідно до ст. 287 КК Республіки Білорусь кримінально караним є створення незаконного збройного формування за відсутності ознак статті 286 чинного кодексу (бандитизм) або керівництво таким формуванням, або участь у ньому. Примітка до ст. 287 КК РБ за своїм змістом ідентична змісту примітки до ст. 208 КК РФ.

Відсутність у законодавстві Російської Федерації та Республіки Білорусь статті, що передбачає кримінальну відповідальність за організацію непередбачених законом воєнізованих формувань, компенсується наявністю статей, які кримінально переслідують організацію об'єднання, що посягає на особистість та права громадян, у ст. 239 КК РФ та ст. 193 КК РБ відповідно.

Так згідно з ч. 1 ст. 239 КК РФ під організацією такого об'єднання розуміється створення релігійного або суспільного об'єднання, діяльність якого пов'язана з насильством над громадянами або іншим заподіянням шкоди їх здоров'ю або зі спонуканням громадян до відмови від виконання громадських обов'язків або до вчинення інших протиправних діянь, а також керівництво таким об'єднанням.

Відповідно до найменування глави 25 КК РФ, у складі якої розміщена дана норма, об'єктом коментованого складу злочину є здоров'я населення і суспільна моральність. Конституція Російської Федерації надає громадянам широкі права на релігійні і суспільні об'єднання. Гарантуючи ці права, держава, однак, забороняє створення і діяльність об'єднань, які за своїми цілями і діями спрямовані на розпалення ворожнечі, зазіхання на права і свободу громадян, заподіяння шкоди моральності, здоров'ю громадян, спонукання громадян до відмови від виконання встановлених законом обов'язків (наприклад, військовий обов'язок) і вчинення інших протиправних дій¹.

¹ Ст. 14 Закона Российской Федерации от 19 сентября 1997 года «О свободе совести и о религиозных объединениях»; ст. 16 Закона Российской Федерации от 14 апреля 1995 года «Об общественных объединениях».

Стаття 193 КК РБ «Організація або керівництво об'єднанням, що зазіхає на особистість та права громадян», формулює зазначений злочин як організація або керівництво релігійним чи суспільним об'єднанням, діяльність якого пов'язана з насильством над громадянами, або із заподіянням їм тілесних ушкоджень, або з іншими зазіханнями на права, свободи і законні інтереси громадян.

Уявляється, що формулювання тексту ст. 260 КК України потребує вдосконалення. Поняття воєнізованого формування, що тлумачиться в коментарі М. І. Мельника і М. І. Хавронюка, настільки широке, що під такі ознаки можуть підпадати воєнізовані або збройні формування стану громадянської війни, коли вести з ними боротьбу юридичними засобами буде неможливого і запізно. Превентивна роль кримінально-правової норми полягає в тому, щоб силою закону припинити на початковій стадії створення будь-якого незаконного воєнізованого чи збройного формування і не допустити його переростання в силу, що може протидіяти воєнізованим формуванням законних органів влади (збройні сили, органи внутрішніх справ і СБ України). Тлумачення названого коментарю виходить навіть за рамки поняття воєнізованого формування, що надано в примітці 1 до ст. 260 КК України. На нашу думку, для воєнізованого формування недостатньо тільки ознак, зазначених у примітці 1 до ст. 260 КК. Під такими ознаками можна тлумачити створення спортивних, релігійних та громадських об'єднань. З іншого боку, тлумачені ознаки подібні до ознак офіційних державних воєнізованих формувань, а не тих, які є злочинними і здебільшого перебувають у підпіллі. Головним, на наш погляд, для визначення кримінально караного воєнізованого формування є мета, що ставиться перед таким формуванням. Злочинним воно буде тоді, коли мета і цілі незаконного формування претендують на виконання функцій, які вже виконують діючі державні органи. Для кваліфікації дій за ч. 1 ст. 260 щодо створення воєнізованих формувань зовсім не обов'язково, щоб однією з ознак такого формування було «проведення в ньому строювої чи військової підготовки». Достатньо,

що це об'єднання групи осіб, яке має структуру військового типу, керівника (командира) та дисципліну, а головне – ставить перед собою мету виконання функцій державних органів влади. Тому, на наш погляд, до ст. 260 КК України було б доцільним внести зміни і доповнення в такій редакції:

«1. Створення непередбачених законами України воєнізованих формувань або участь в їх діяльності з метою незаконного виконання функцій офіційних державних органів».

Примітка 1 до ст. 260 КК: «Під воєнізованими слід розуміти формування (групу, загін, об'єднання), які мають єдиначального керівника (командира), підпорядкованість, як у військовій дисципліні».

Зовсім не обов'язково, щоб таке об'єднання мало організаційну структуру військового типу – взвод, рота, батальйон – це занадто.

Масові заворушення. Відповідно до ч. 1 ст. 294 КК України кримінально караною є організація масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях. Частина 2 зазначеної статті передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони призвели до загибелі людей або до інших тяжких наслідків.

Основним безпосереднім об'єктом масових заворушень є громадський порядок. Додатковим обов'язковим об'єктом цього злочину – залежно від конкретної форми його прояву – є життя і здоров'я особи, конституційні права людини і громадянина, власність, порядок управління або громадська безпека.

Масові заворушення – це завжди дії юрби, яка діє стихійно, хоча може бути й керованою повністю чи в окремих її частинах. Така юрба веде себе агресивно. Її учасники вчиняють дії, які визнаються злочинами й при їх виконанні однією особою.

Об'єктивна сторона злочину полягає в: 1) організації масових заворушень; 2) активній участі в них.

Організація масових заворушень – це об'єднання людей для участі в масових заворушеннях, управління натовпом, підбурювання до вчинення дій, які є масовими заворушеннями, провокаційні дії, учинені з метою викликати відповідну поведінку великих груп людей. Способи організації масових заворушень можуть бути різноманітними (виступ на мітингах, оголошення різноманітних звернень, розроблення планів по збурюванню натовпу, розподіл ролей серед конкретних учасників масових заворушень тощо). У даній формі злочин вважається закінченим з моменту завершення особою організаційної діяльності, незалежно від того, чи наступили шкідливі наслідки.

Організація масових заворушень може бути в двох варіантах дій. 1. Організація може бути завчасною і полягати у призначенні збирання людей для висловлення незадоволення з певного приводу, підготовці групи, агітаторів для роботи в натовпі, підготовці засобів для погромів, розпалюючих матеріалів тощо. 2. При стихійному збиранні натовпу організація полягає в конкретних діях особи, спрямованих на об'єднання натовпу шляхом підбурювання до протидії представникам влади, вчинення погромів, підпалів, роздавання в натовпі засобів погромів, підпалюючих матеріалів тощо.

Насильство над особою означає фізичний вплив на організм потерпілого, який полягає в заподіянні тілесних ушкоджень, побоїв, позбавленні або обмеженні волі, згвалтуванні, убивстві тощо. Погроми – це виступи проти якоїсь групи населення, які супроводжуються руйнуванням і пограбуванням майна, насильницьким вигнанням людей, масовими вбивствами. Насильницьке виселення громадян – це примусові, поєднані із застосуванням насильства дії, у наслідок яких громадян примушують покинути займане житло чи взагалі висилитися з певного населеного пункту, місцевості.

У статті 294 під опорою представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, розуміється активна фізична протидія здійсненню представниками влади своїх повноважень, поєднана зі здійсненням

пострілів на враження, у повітря чи землю, нанесенням ударів холодною зброєю, а також іншими предметами, придатними для враження живої сили (залізні прутки, каміння, газові балончики), та погроза зброєю чи вказаними предметами.

Складом злочину, передбаченого ст. 294, охоплюється вчинення менш небезпечних, ніж цей злочин, посягань. При вчиненні умисного вбивства під час масових заворушень учинене кваліфікується за сукупністю ст. 294 та відповідних статей Особливої частини КК (ст.ст. 112, 115, 348, 379, 400, 443).

Злочин вважається закінченим з моменту початку масових заворушень – учинення конкретних актів насильства, погромів тощо.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом. Психічне ставлення винного до наслідків, передбачених ч. 2 ст. 294, може характеризуватися умислом або необережністю.

Під іншими тяжкими наслідками як кваліфікованим видом злочину розуміється заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, спричинення великої матеріальної шкоди, порушення на тривалий час чи в значних масштабах роботи транспорту, діяльності підприємств, установ і організацій тощо.

У статті 212 КК Російської Федерації зазначено, що масові безладдя – це організація масових заворушень, що супроводжуються насильством, погромами, підпалами, знищенням майна, застосуванням вогнепальної зброї, вибухових речовин або вибухових пристроїв, а також наданням збройного опору представнику влади.

Характеризуючи диспозицію названої правової норми, необхідно зазначити, що законодавець РФ припустився неточності при формулюванні тексту статті. Зокрема, фраза «застосуванням вогнепальної зброї» значно звужує рамки боротьби із зазначеним видом злочину. Практика ліквідації наслідків масових заворушень свідчить, що більшість таких акцій вчинюється стихійно, без попередньої підготовки й організації. В абсолютній їх більшості як знаряддя злочину, у першу чергу, використовувалася

не вогнепальна зброя, а холодна зброя – ножі, металеві штирі, ланцюги, ломи тощо, тобто пристрої й предмети, що конструктивно призначені для ураження. Тому було б доцільним у диспозиції статті 212 КК РФ фразу «застосуванням вогнепальної зброї» замінити словами «застосуванням зброї». За чинним формулюванням, у випадку вчинення масових заворушень особами, які, наприклад, озброєні лише металевими штирями, палками, камінням, притягнення їх до відповідальності за ст. 212 КК РФ викличе серйозні ускладнення. Стаття 294 КК України в цій частині, на наш погляд, сформульована більш оптимально. Реалізація даної пропозиції тим більш актуальна, коли йдеться не просто про масові заворушення, що виникають стихійно, а про їх організацію. Добре знаючи закон, організатори можуть підготувати і вчинити такі акції з небезпечними наслідками й без застосування вогнепальної зброї.

Заклики до активної непокори й до масових заворушень означають публічне звернення до громадян (юрби) з такими закликами, також і через засоби масової інформації, через друковані засоби масової інформації, з метою збудити в них мотиви до вчинення даних дій.

Аналогічна ст. 293 КК Республіки Білорусь закріплює законоположення, згідно з ч. 1 якого кримінально караним є організація масових заворушень, що супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, збройним опором представникам влади. Частина 2 передбачає відповідальність за участь у масових заворушеннях, що полягає в безпосередньому вчиненні дій, які названі в частині першій зазначеної статті.

Групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК України). До злочинів з конститутивною ознакою організованості, закріплених в українському законодавстві, належить і близьке до масових заворушень діяння – групове порушення громадського порядку, об'єктивна сторона якого полягає в організації групових дій, що призвели до групового порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також активна участь у таких діях.

Цей склад злочину може бути наявний тільки за умов організації особою таких групових дій, які призвели до названих у законі наслідків. Стихійне виникнення таких дій не містить складу цього злочину і буде кваліфіковано як хуліганство. У разі, коли такі групові дії полягають у застосуванні насильства над особою або в пошкодженні майна підприємства, установи, організації або транспортних засобів, вони будуть містити ознаки ст. 294 КК України «Масові заворушення». Тому в чистому вигляді діяння, передбачене ст. 293 КК України, зустрічається вкрай рідко [див.: додатки Б, С].

При тому, групове порушення громадського порядку не є організованим злочином, оскільки згідно з санкцією цієї норми його неможна віднести до категорії тяжкого та це не корегується зі ст. 12 КК України, що визначає поняття тяжкого та особливо тяжкого злочину.

Створення терористичної групи чи терористичної організації (стаття 258–3).

1. Створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, учинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину.

Створення терористичної групи чи терористичної організації – це різновид організованої злочинності і тероризму. Терористичним групам і терористичним організаціям притаманні ті ж системно-структурні ознаки, що притаманні й організованим групам і злочинним організаціям.

Дослідники вважають, що організовані терористичні групи та терористичні організації відрізняються від інших організованих

груп та злочинних організацій наявністю в їх діяльності чинника цілеспрямованого залякування населення як засобу досягнення поставленої мети. Саме цим злочини терористичної спрямованості відрізняються від усіх інших злочинів, також і від злочинів з ознаками тероризування, де залякування вчиняється не на соціальному, а на індивідуальному чи вузькогруповому рівні. Терористичного характеру можуть набути багато насильницьких діянь, тому, на думку М. В. Семикіна, немає сенсу при визначенні злочинів терористичної спрямованості давати перелік конкретних статей, оскільки діяння, що підпадають під ознаки однієї й тієї ж статті, залежно від наявності або відсутності чинника залякування населення, можуть або мати, або не мати терористичний характер¹.

З таким трактуванням поняття створення терористичної групи чи терористичної організації погодитися важко. Чинник «цілеспрямованого залякування населення» як засіб досягнення поставленої мети не може бути єдиним і головним. Створення терористичної групи чи терористичної організації може бути кваліфіковано як таке лише за умовою підготовки або вчинення терористичного акту, інакше така група (організація) не може бути й названа терористичною. Одного чинника цілеспрямованого «залякування населення» не достатньо для того, щоб визнати створення терористичної групи чи терористичної організації. Тому цілі (мета) створення терористичної організації повинні розглядатися з урахуванням поняття терористичного акту, злочину, передбаченого ст. 258 КК України, під яким розуміють застосування зброї, учинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків. Якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації військового конфлікту, міжнародного ускладнення або з метою впливу на прийняття

¹ Семикін М. В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. С. 9–10.

рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, елегійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з цією самою метою.

Законодавець закріплює, що терористичним актом такі дії будуть лише тоді, коли вони вчинені з метою:

- а) порушення громадської безпеки;
- б) залякування населення;
- в) провокації військового конфлікту, міжнародного ускладнення;
- г) впливу на прийняття рішень чи здійснення або не здійснення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами;
- д) привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста);
- е) погроза вчинення зазначених дій з тією ж метою.

Тому твердження М. В. Семикіна, що чинником «цілеспрямованого залякування населення» терористичні групи та терористичні організації відрізняються від інших організованих груп і злочинних організацій, не є переконливим. Чинник «залякування» наявний і при вчиненні грабежу, розбою, бандитизму, але при цьому залякування має на меті заволодіння грошима чи матеріальними цінностями. У терористичній групі чи терористичній організації такого мотиву немає. Наявні політичні, релігійні, етнічні, націоналістичні, екстремістські цілі, оскільки тероризм – це форма екстремізму (прибічність до крайніх поглядів і заходів, здебільшого в політиці), яка полягає в політиці залякування, придушування політичних супротивників насильницькими заходами¹. Тому в діях терористичної групи чи терористичної організації привалює не залякування населення, а залякування органів влади,

¹ Словарь русского языка. Москва : Русский язык, 1984. Т. 4. С. 359, 754.

яке полягає не в словах, а, головне, у діях – погрозах або застосуванні зброї, учиненні вибуху, підпалу чи інших діях, які створюють небезпеку для життя людей або заповдіюють значну майнову шкоду чи інші тяжкі наслідки. Крім цього, сучасні терористи здебільшого переслідують цілі не залякування населення, а привернення уваги суспільства та світового співтовариства до їх вимог, домагаються впливу третіх сил для задоволення своїх вимог.

Терористичні групи чи терористичні організації за своєю кримінально-правовою природою – це різновид організованої групи чи злочинної організації, але організованою групою чи злочинною організацією може бути, водночас, і банда, незаконне військове формування, група піратів, група учасників масових заворушень, організована група грабіжників чи крадіїв. Визначення організованої групи і злочинної організації у ст. 28 КК є базовим для різновидів організованих угруповань, що забезпечує правильну кваліфікацію їх діянь і призначення більш суворого покарання їх учасникам. Тому розбіжності в організованих групах і злочинних організаціях та галузевих (предметних) формуваннях практично полягають у кількості учасників. Терористична група чи банда із двох осіб не може кваліфікуватися як організована група.

Слід також мати на увазі, що створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній у чистому вигляді можуть мати місце в юридичній кваліфікації таких діянь лише за наявності мотивів і мети підготовки або вчинення конкретних дій, передбачених ч. 1 ст. 258 КК України.

Оцінюючи структуру законодавчого закріплення в КК України боротьби з тероризмом, слід зазначити, що формулювання створення терористичної групи або терористичної організації у відриві від поняття тероризму викликає сумніви. У зв'язку із цим заслуговує на увагу практика законодавчої регламентації боротьби з терористичною діяльністю в КК РФ і КК Республіки Білорусь, де відповідно до ст.ст. 205 та 289 поняття терористичного акту і тероризму, дій, в яких вони полягають, і кваліфікованих ознак, містяться в одній нормі. Тому формулювання

в ст. 258–3 КК України поняття створення терористичної групи чи терористичної організації без вказівки мети такого створення робить цю статтю нежиттєздатною та викликає ускладнення в тлумаченні норми і кваліфікації цих діянь. Реально кваліфікація дій за ст. 258–3 може бути лише в сукупності зі ст. 258 КК, тобто при вчиненні реальних дій, передбачених цією нормою. Це підтверджується статистикою [див.: додатки Б, С]. На наш погляд, було б більш доцільним ст. 258 «Терористичний акт» доповнити ч. 4, в якій закласти зміст ст. 258–3 КК України, оскільки остання не містить цілей створення терористичної групи чи терористичної організації.

Створення терористичних груп та терористичних організацій згідно зі ст. 258–3 КК України є складним і багатооб'єктним діянням. За кінцеву мету терористи можуть ставити спонукання адресатів впливу до поступок в економічному, політичному, національному, соціальному або інших напрямках, а як засіб залякування використовувати вчинення вибухів, підпалів, втручання в діяльність ЕОМ, викрадення людей, особливо з владних структур, або іноземних громадян. При цьому їх діяння можна розцінювати як терористичні лише тоді, коли невід'ємним структурним елементом, що пов'язує допоміжну дію з кінцевим результатом, виступають ознаки, зазначені в ст. 258 КК. Незважаючи на те, що для терористів порушення громадської безпеки є допоміжною дією для досягнення кінцевої мети, у складі злочину як основний об'єкт необхідно визнати саме громадську безпеку, що підтверджується й розташуванням злочину, передбаченого ст. 258–3 саме в Розділі IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки». Сам факт створення терористичної організації (групи) є посяганням на громадську безпеку, оскільки існування такого утворення, постійно готового до вчинення терористичних діянь, уже становить собою небезпеку як для суспільства в цілому, так і для окремих громадян.

Об'єктивна сторона може бути виражена в п'яти формах:

- 1) створення терористичної групи чи терористичної організації;
- 2) керівництво такою групою чи організацією;
- 3) участь у теро-

ристичній групі чи організації; 4) організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

В юридичній літературі зміст цих форм, як правило, не розкривається, а робиться посилання на коментарі стосовно ч. 1 ст. 255, ст. 256, 257 КК, однак порівняння положень, що містяться в цих статтях і в ч. 4 ст. 258 КК, свідчить, що вони далеко не ідентичні.

У складі злочину, передбаченого ст. 258–3 КК, на відміну від ознак складу ч. 1 ст. 255 КК, не вказані як окремі форми терористичної діяльності такі, як участь у злочинах, учинених такою організацією (групою), а також організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників терористичних організацій або організованих терористичних груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення терористичної діяльності чи координації дій об'єднань терористичних організацій або організованих терористичних груп. Однак ці терористичні дії цілком можуть бути охоплені тими формами, які вказані в ст. 258–4 КК. Особливість участі у злочинах, учинених терористичною організацією (групою), полягає в тому, що особи, які вчинюють ці дії, не брали участі в її створенні, не були керівниками або учасниками цього формування, тому цю форму терористичної діяльності можна розглядати як різновид сприяння діяльності терористичної групи чи терористичної організації. Що стосується організації, керівництва чи сприяння зустрічі (сходці) представників терористичних організацій або організованих терористичних груп, залежно від цілей цієї зустрічі (сходки) і тих функцій, що виконувала особа, її дії можуть кваліфікуватися як створення нової організації або як керівництво, участь чи сприяння створенню або діяльності терористичного об'єднання.

Сприяння як форма об'єктивної сторони передбачено в ст. 258–4 КК у двох різновидах: 1) сприяння створенню і 2) сприяння діяльності терористичної групи чи терористичної організації. Основними відмінними ознаками сприяння, що дозволяють відокремити його від інших форм об'єктивної сторони цього складу злочину, є те, що воно вчинюється особою, яка не

є учасником цієї терористичної організації (групи). Згідно зі ст. 258–3 КК відповідальність за сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації настає в рівній мірі й незалежно від того, чи було це сприяння заздалегідь обіцяним, чи заздалегідь не обіцяним.

Сама по собі терористична ідеологія не є об'єктом кримінально-правової заборони. Інша справа, якщо особи, які здійснюють пропаганду і розповсюдження ідеології тероризму, є членами терористичної організації (групи) і здійснюють цю діяльність в інтересах цього угруповання або ж, хоча й не є членами терористичного угруповання, здійснюють цю діяльність за завданням і в інтересах конкретної завідомо терористичної організації (групи). У цьому випадку вчинювані ними пропаганда і розповсюдження ідеології тероризму виступатимуть як один з різновидів участі або сприяння терористичній діяльності, і саме за участь або сприяння тут може наставати кримінальна відповідальність.

Водночас, реальні загрози міжнародного тероризму, його глобалізація примушують законодавців серйозно замислюватися про кримінально-правову заборону якщо не ідеології, то конкретних дій з її розповсюдження. Тому законодавець України, на нашу думку, цілком своєчасно ввів ст. 258–2 і встановив відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту, а в Російській Федерації введено аналогічну ст. 205–2 КК РФ, якою передбачено відповідальність не тільки за такі дії, але й за «публічне виправдання тероризму». Такий підхід відповідає інтересам захисту прав громадян і суспільства від терористичних посягань.

Створення терористичного угруповання призводить до реальної можливості настання численних наслідків у різних сферах життєдіяльності людей, оскільки злочини терористичної спрямованості за своєю суттю є багатооб'єктними. Тим більш багатооб'єктною є й сама реально існуюча терористична діяльність терористичних угруповань, і вона може містити різні комбінації конкретних збитків у вигляді фактично завданої шкоди і у вигляді створення небезпеки.

Створюючи терористичну групу чи терористичну організацію, особа усвідомлює громадську небезпеку власне існування такого злочинного угруповання, усвідомлює ту кінцеву мету, заради досягнення якої воно створюється, характер і ступінь суспільної небезпеки тих дій, що здійснюватимуться для досягнення мети. При цьому особа передбачає й настання єдиного наслідку від багатооб'єктних злочинів терористичної спрямованості. В першу чергу, передбачається настання такого наслідку як створення реальної небезпеки для суспільства від власне факту існування терористичного угруповання. Окрім того, передбачається реальна можливість настання шкідливих наслідків від терористичної діяльності, тим більше, якщо ще на стадії створення були розроблені плани конкретних дій, здійснена закупівля зброї, вибухових матеріалів тощо. Вольова ознака суб'єктивної сторони створення терористичної групи чи терористичної організації полягає в бажанні створити таку організацію (групу), чим породити реальну небезпеку для суспільства і завдяки чому досягти кінцевої мети терористичної діяльності.

Суб'єктом створення терористичного угруповання, зокрема, може бути тільки фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 2 ст. 22 КК – 16 років.

Досліджуючи проблему кримінально-правової боротьби з тероризмом, не можна залишити поза увагою основні положення Закону України «Про боротьбу з тероризмом», у ст. 1 якого, на відміну від КК України, закріплено поняття тероризму як суспільно-небезпечної діяльності, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому невинних людей, або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей¹.

Закон також закріплює поняття терористичного акту – це злочинне діяння у формі застосування зброї, учиненні вибуху,

¹ Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.06.2021).

підпаду чи інших дій, відповідальність за які передбачена ст. 258 КК України. У разі, коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених ст.ст. 112, 147, 258–260, 443, 444, а також іншими статтями КК України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до цих норм КК України. Цей закон також закріплює поняття технологічного тероризму, поняття міжнародного тероризму, поняття заручника, поняття терориста, терористичної групи, терористичної організації, поняття боротьби з тероризмом, а також її організаційних основ. Важливим положенням закону є закріплення поняття терористичної діяльності, під якою розуміється:

- планування, організація, підготовка та реалізація терористичних актів;
- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильство над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- організація незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, як і участь у таких актах;
- вербування, озброєння, підготовка та використання терористів;
- пропаганда і розповсюдження ідеології тероризму;
- фінансування завідомо терористичних груп (організацій) або сприяння їм.

Прийняття такого закону в період глобалізації міжнародного тероризму, без сумніву, є виправданим навіть у відносно сприятливих умовах оперативної обстановки в Україні. Завдання законодавця – запобігти злочину. Із цих позицій цей закон, без сумніву, відіграє дуже важливу роль. Разом із тим, не можна не помітити, що в даному законі наявна регламентація як організаційно-технічних, так і кримінально-правових заходів боротьби з тероризмом, що дещо не погоджується з основним принципом кримінального законодавства відносно регламентації всіх понять кримінального права у Кримінальному кодексі України. Згідно з названим законом у наступному до КК України були внесені

зміни та доповнення щодо регламентації боротьби з тероризмом. Однак певні розбіжності між нормами КК та нормами закону щодо регламентації боротьби з тероризмом залишилися.

По-перше, закріплюючи поняття тероризму як кримінально-правового явища, закон вказує, що це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства відносно... «ні в чому неповинних людей». Уявляється, що ця остання фраза в законі є зайвою, оскільки, коли терористична група створена, наприклад, у місцях виконання покарань, об'єктом терористичної діяльності є й винні люди – засуджені за вчинення злочинів.

По-друге, якщо у ст. 258 КК визначення терористичного акту надано в імперативній нормі, то в ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» – у бланкетній нормі з посиланням на окремі види злочинів. На нашу думку, визначення терористичного акту в ст. 258 КК України є досить повним і посилається на інші правові норми законодавцю недоцільно, оскільки це посилання зроблено на діяння, які є окремими видами конкретних злочинів (ст.ст. 112, 147, 258–260, 443, 444). При цьому вчинення цих же видів злочинів у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» називаються терористичною діяльністю. Наявність двох визначень терористичного акту в двох законах не сприяє правильному тлумаченню законодавчих норм та кваліфікації дій винних.

По-третє, в обох визначеннях терористичного акту названа одна з його форм – «застосування зброї». На нашу думку, застосування зброї не є головною ознакою терористичного акту, оскільки зброя застосовується й при вчиненні більше ніж десяти інших передбачених КК України злочинів (розбій, бандитизм, грабїж, масові заворушення та інші). Закріплення цього елементу терористичного акту як самостійного також не є визначальним, оскільки головними відмінностями тероризму, що відмежовує його від інших насильницьких злочинів, є мотиви, чітко зазначені в ст. 258. Тому ця ознака у визначенні терористичного акту є зайвою. Вона тільки ускладнює правове розмежування тероризму від інших складів злочинів.

По-четверте, Закон України «Про боротьбу з тероризмом» закріплює зміст поняття терористичної діяльності. Не зважаючи на те, що більшість складових цієї діяльності реалізовано законодавцем у ст.ст. 258–1, 258–2, 258–3, 258–4, тлумачення терміна «терористична діяльність» у КК України не наводиться і лише використовується в ст.ст. 255, 256, 258–3. Оскільки в КК України використовуються різні терміни – «злочинна діяльність» (ч. 1 ст. 255, ст. 256), «діяльність терористичної групи» (ч. 1 ст. 258–3) але «відповідна терористична діяльність» (ч. 2 ст. 258–3) та не надано їх поняття, виникає необхідність подальшої законодавчої регламентації в КК України поняття «організованої злочинної діяльності» як самостійної форми спільного вчинення злочину. Дослідники вважають, що це актуальна проблема розвитку кримінального права¹.

По-п'яте, оскільки ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» залишається чинною, то залишаються й невиправдані суперечності у визначенні і тлумаченні терористичної групи і терористичної організації. Так у ст. 1 цього закону терористична група за кількістю суб'єктів визначається як група з двох і більше осіб, а терористична організація – як стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створено з метою здійснення терористичної діяльності. Виходить, що три особи, які вчинили публічні заклики до вчинення терористичного акту (це є терористична діяльність), становлять собою терористичну організацію, що не відповідає реаліям. Очевидно, що при кваліфікації дій терористичної групи чи терористичної організації кількісні ознаки суб'єктів цього злочину повинні відповідати положенням ч. 3 та ч. 4 ст. 28 КК України.

Внесені до КК України відповідно до закону «Про боротьбу з тероризмом» зміни слід розцінювати як великий крок законодавця в кримінально-правовому регулюванні протидії такому суспільно-небезпечному явищу як терористична діяльність. Це регулювання у своїй основі принципово складає міцну основу боротьби з терористичною діяльністю. Автори не підтримують

¹ Єфремов С. Організована злочинна діяльність як кримінально-правова проблема. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 12. С. 80.

пропозиції, що висуваються науковцями про зміну назви ст. 258 КК України «Терористичний акт» на «Тероризм», оскільки тероризм – це суспільно-небезпечне, політико-кримінальне явище, а терористичний акт – це конкретні терористичні дії, тільки за які згідно із принципами кримінального законодавства й може встановлюватися кримінальна відповідальність осіб¹.

Підсумовуючи, ми схвалюємо організаційно-технічні норми Закону України «Про боротьбу з тероризмом», але й вважаємо, що, виходячи із принципу, що усі положення відносно понять злочинів, їх видів і форм повинні регулюватися тільки кримінальним законодавством, ст. 1 «Визначення основних термінів» Закону України «Про боротьбу з тероризмом» повинна бути повністю або частково скасована з тим, щоб забезпечити єдине тлумачення основних понять, пов'язаних з тероризмом. До ст. 258 КК України також належать доповнення згідно із зазначеною пропозицією відносно виключення із цієї норми слів «застосування зброї».

Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України). У зазначеній статті передбачено, що настає кримінальна відповідальність за тероризування в установах виконання покарань засуджених або напад на адміністрацію, а також організацію із цією метою організованої групи або активну участь у такій групі, учинені особами, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі чи у вигляді обмеження волі.

Зазначена норма міститься в Розділі XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», а родовим об'єктом цього злочину є встановлений порядок відбування покарання або обмеження волі та нормальна діяльність установ виконання покарань.

Потерпілими від цього злочину згідно із зазначеною нормою можуть бути: 1) особи, засуджені до позбавлення волі або до обмеження волі, які відбувають це покарання у виправних установах; 2) представники адміністрацій цих установ.

Під представниками адміністрації у ст. 392 розуміються як службові особи, наділені правом застосовувати заходи заохочення

¹ Семикін М. В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. С. 12.

і стягнення щодо засуджених, так і інші особи, які виконують певні функції у виправних установах, – чергові помічники начальників виправних установ та інших осіб начальницького складу, військово-вослужбовці Національної гвардії, які несуть службу з охорони і нагляду, а також особи, які здійснюють у місцях позбавлення волі медичне обслуговування, культурно-освітню роботу, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених, адміністративний та інженерно-технічний персонал виправних установ¹.

Об'єктивна сторона розглядуваного злочину виражається в наступних формах: 1) тероризування в місцях позбавлення волі засуджених; 2) напад на адміністрацію установ виконання покарань; 3) організація із цією метою організованої групи; 4) активна участь у такій групі.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є місце його вчинення: арештні думи кримінольно-виконавчі установи, спеціальні виховні установи, слідчі ізолятори, транспортні засоби, що застосовуються для перевезення ув'язнених, місця знаходження конвою або місце виконання ув'язненими робіт на контрагентних об'єктах.

Науковці, які тлумачать кримінальне законодавство, під тероризуванням засуджених, які встали на шлях виправлення, розуміють застосування до них фізичного насильства або погроз його застосування з метою примусити їх відмовитися від сумнінного ставлення до праці, додержання правил режиму, а також учинення таких дій з помсти за виконання громадських обов'язків зі зміцнення дисципліни і порядку у виправній установі, глумління і знущання над засудженими з метою їх залякування і перешкоджання виконання покаранню². У свою чергу, під нападом на адміністрацію розуміються протиправні дії, що вчинюються щодо представників адміністрації виправної установи у зв'язку з їх службовою

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Кантон, А.С.К., 2001. С. 963–964.

² Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. Харьков : Одиссей, 2008. С. 751.

діяльністю шляхом застосування насильства над ними або створення реальної загрози його негайного застосування.

Необхідно зазначити, що організована група, яка діє у виправних установах, повинна відповідати всім ознакам організованої групи, передбаченим ч. 3 ст. 28 КК України: 1) участь в організованій групі декількох осіб (трьох і більше); 2) їх попередня зорганізованість у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів; 3) об'єднання навколо єдиного плану з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Однак додатковою обов'язковою ознакою такої організованої групи є місце її діяльності – виправна установа.

Щодо кількості учасників організованої групи, що створена для тероризування засуджених та нападу на адміністрацію, ми не згодні з позицією авторів коментарю до ст. 392 КК України, які під організацією злочинних угруповань розуміють дії зі створення об'єднання двох або більше засуджених¹. Оскільки ст. 28 КК України встановлює, що будь-яка організована група буде такою лише за наявності трьох і більше учасників, то це положення закону стосується всіх норм Особливої частини КК, також і ст. 392, коли учасниками організованої групи стають засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі або обмеження волі.

Організація організованої групи передбачає дії зі створення об'єднання трьох і більше засуджених з метою вчинення нападів на адміністрацію виправних установ або тероризування засуджених, які встали на шлях виправлення, вербування засуджених до організованої групи, розроблення планів діяльності, керівництво групою тощо.

Під активною участю в організованій групі, що діє у виправній установі, слід розуміти підбурювання окремих засуджених до вчинення протиправних дій щодо інших засуджених або до нападу на адміністрацію, підшукування необхідних засобів або знарядь злочину, безпосередня участь у вчиненні нападів.

¹ Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. Харьков : Одиссей, 2008. С. 751.

Суб'єкт злочину є спеціальним – особа, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі чи обмеження волі в установах виконання покарань.

Із суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим умислом.

Створення злочинної організації або організація озброєної банди у виправних установах підлягає кваліфікації за ст.ст. 255 та 257. Напад на адміністрацію та тероризування засуджених, які супроводжувалися побоями, заподіянням легких, середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень, охоплюються ст. 392 і додаткової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК не потребують¹.

Піратство (ст. 446 КК України). Стаття 446 передбачає кримінальну відповідальність за використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного чи неозброєного судна для захоплення іншого морського чи річкового судна, застосування насильства, пограбування або інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна. Частиною 2 зазначеної статті як кваліфікуючі обставини передбачено повторність або спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Незважаючи на те, що в диспозиції цієї статті не згадується слово «організація», використання озброєного чи неозброєного судна для захоплення іншого морського чи річкового судна, застосування насильства та пограбування вчинюються, як правило, групою осіб, не менш ніж три особи. При цьому, такі захоплення заздалегідь готуються і їх вчинення, як свідчить практика, має всі ознаки організованості.

Об'єктом піратства є безпека міжнародного судноплавства, а також гідність, воля, здоров'я та життя особи. Суспільна небезпека цього злочину полягає в нападі на судно, який тягне за собою грубе порушення правил судноплавства, може призвести до загибелі людей або спричинення шкоди їх здоров'ю, а також

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /Заред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Каннон, А.С.К., 2001. С. 964.

матеріальним цінностям¹. Очевидно, що таким об'єктом повинна бути не тільки безпека міжнародного судноплавства, а й безпека внутрішнього судноплавства країни. Незважаючи на те, що в диспозиції ч. 1 ст. 446 нічого не згадується про безпеку міжнародного судноплавства, насильницьке захоплення морського чи річного судна іншим судном, насильство чи інші ворожі дії відносно екіпажу або пасажирів, як піратство може бути кваліфіковано тільки напад у відкритому морі. Факт нападу в територіальних водах України буде кваліфіковано як розбій за ст. 187 КК.

Безпосереднім об'єктом, окрім життя, здоров'я, гідності та волі особи, також є збереження матеріальних цінностей, грошових коштів, документів.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в захопленні (нападі) морського чи річкового судна іншим озброєним чи неозброєним судном з використанням насильства, пограбування, вимагання викупу або інших ворожих дій відносно членів екіпажу або пасажирів судна. Мета таких дій – отримання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди.

Під озброєним судном розуміється таке судно, на борту якого встановлено різне озброєння (гармати, кулемети, гранатомети тощо). При цьому наявність у членів екіпажу стрілецької зброї, переносних кулеметів та ін. не надає підстав вважати таке судно озброєним.

Під захопленням розуміється встановлення повного або часткового контролю над судном, що створює можливість отримання матеріальної або іншої особистої вигоди.

Інші ворожі дії – це будь-які недружні дії, що загрожують екіпажу або пасажирам, вони можуть полягати в підпалі, посадженні на мілину, зруйнуванні судна, пошкодженні обладнання, взятті заручників тощо.

Суб'єктивна сторона піратства характеризується тільки прямим умислом та метою отримання матеріальної винагороди або іншої вигоди. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-ти років.

¹ Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. Харьков : Одиссей, 2008. С. 751.

Учинення злочину повторно, що потягло загибель людей або настання інших тяжких наслідків, є згідно з ч. 2 цієї статті кваліфікованим видом піратства.

Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України). Згідно із ч. 1 ст. 181 КК встановлено кримінальну відповідальність за організацію або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпущістю.

Це новий для українського законодавства склад злочину. Суспільна небезпека цього виду злочину полягає не в учиненні релігійних обрядів, оскільки відповідно до ст.ст. 3, 35 Конституції України кожен має право на свободу совісті і релігійної діяльності, а в організації або керівництві групи, яка під приводом проповідування релігійних віровчень спричинює шкоду здоров'ю людей або створює обстановку статевої розпущісти.

Цей злочин зазіхає на права громадян на свободу совісті і на здоров'я, а також порядок створення релігійної організації і здійснення релігійної діяльності, що й складає його об'єкт.

Об'єктивна сторона полягає в організації або керівництві групою, яка під час виконання релігійних обрядів спричинює і створює умови для спричинення шкоди здоров'ю людей або статевої розпущісти.

Під організацією групи розуміється будь-яка організаторська діяльність – схилення та вербування членів, збирання грошових коштів, планування, інструктування, підшукування приміщення та ін., що спрямоване на створення групи. Керівництво такою групою – це дії керівника з визначення мети групи і шляхів її досягнення, управління групою для забезпечення її функціонування.

Кримінальна відповідальність такої групи може наставати лише тоді, коли її діяльність була поєднана із спричиненням шкоди здоров'ю чи статевою розпущістю.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину є осудна фізична особа, яка досягла 16-ти років.

Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України). Законодавець у ч. 1 ст. 317 КК встановлює відповідальність за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також надання приміщення із цією метою.

Об'єктом цього злочину є безпека здоров'ю населення. Об'єктивна сторона полягає в: а) організації таких місць; б) їх утриманні; в) наданні приміщень із цією метою.

Таким місцем, що призначене для незаконного вживання, виготовлення і виробництва наркотиків, може бути будь-яке приміщення, що спеціально пристосоване або постійно використовується для вживання наркотиків, їх виробництва або виготовлення (квартира, дача, будинок, сарай, погріб тощо).

Організація таких місць передбачає діяльність з їх створення, підбирання приміщень, їх обладнання, залучення осіб, які бажають уживати або виготовляти наркотики. Злочин вважається закінченим з моменту створення такого місця, незалежно від того, чи розпочало воно функціонувати, чи ні¹. Утримання цих місць полягає в їх матеріальному забезпеченні, охороні, прибиранні, ремонтуванні електроенергії, обслуговуванні клієнтів тощо. Особа, яка утримує таке місце, може бути як власником приміщення, так і розпоряджатися ним за іншими підставами.

Суб'єктивна сторона цього злочину полягає в прямому умислі, винний розуміє, що організовує і утримує місце, в якому незаконно вживаються, виробляються або виготовляються наркотики, чи надає приміщення із цією метою та бажає цього.

¹ Пункт 16 Постанови Пленуму Верховного суду України № 4 від 26.04.2002 року «Про судову практику по справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів».

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-то років та є організатором або утримувачем таких місць.

Як кваліфікуючі ознаки ч. 2 цієї статті передбачає повторність, наявність корисливих спонукань, вчинення злочину групою осіб і вчинення злочину з притягненням неповнолітнього.

Отже, поряд із закріпленням ст. 28 КК України поняття двох основних форм організованої злочинної діяльності – організована група і злочинна організація, законодавець в Особливій частині КК України передбачив тринадцять зазначених спеціальних видів спільної злочинної діяльності (співучасті), організованість учинення яких є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони (ст.ст. 181, 255, 256, 257, 258–3, 260, 293, 294, 392, 317, 446).

Названі спеціальні види організованої злочинної діяльності за своєю правовою природою (ст. 28 КК) залежно від структури, кількості учасників і характеру злочинної діяльності можуть бути: групою за попередньою змовою; організованою групою; злочинною організацією. Відповідно й юридична кваліфікація злочинної діяльності учасників спеціальних видів організованої злочинної діяльності здійснюється за відповідною статтею Особливої частини і ст. 28 Загальної частини КК України. Законодавець визначає належність до злочинів з конститутивною ознакою організованості дві групи неоднозначних за суспільною небезпекою діянь: 1) злочини тяжкі і особливо тяжкі, що можуть бути вчинені як у складі організованої групи, так і злочинної організації (ст.ст. 255, 257, 258–3, 260, 294, 392, 446); 2) злочини, покарання за які не перевищує п'яти років і які відповідно не можуть бути кваліфіковані як учинені злочинною організацією навіть за її реальної наявності (ст.ст. 181, 256, 293); 3) злочини, учинені групою за попередньою змовою (ст.ст. 257, 258–3), які належать до організованих угруповань не за ознаками п.п. 3, 4 ст. 28 КК, а за їх високою суспільною небезпекою.

Незважаючи на певні відмінності за характером злочинних зазіхань, спільним для всіх названих передбачених КК України конститутивних форм організованої злочинної діяльності є наявність у них усіх ознак співучасті: організація, спільність діяльно-

сті, поінформованість кожного співучасника, погодженість дій, попередня змова і прямий умисел, з яким заздалегідь відбулося об'єднання співучасників, стабільність і згуртованість. Що ж стосується масових заворушень, коли вони не організовані, а виникають стихійно – організованість, стабільність і згуртованість формуються в ході цих акцій, то про ці елементи можна говорити стосовно даного виду спільної злочинної діяльності дещо умовно.

Усі ці форми організованої злочинної діяльності мають чітку спрямованість – мета, яка може бути корисливою, політичною, етичною, застосування насильства. Виділяється лише ст. 255 КК України, де створення злочинної організації переслідує мету вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів, а також ст. 257 КК України, диспозицією якої сформульовано мету нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

У всіх розглянутих діяннях як обов'язковий елемент об'єктивної сторони виступають такі дії, як створення, керівництво й участь у злочинній організації, за вчинення яких встановлено кримінальну відповідальність. Причому міра покарання не є визначальним чинником у криміналізації організованих форм злочинної діяльності. Так за вчинення злочинів, передбачених статтями 255, 257, встановлено відповідальність від 5 до 15 років позбавлення волі, за ст. 294 – від 5 до 8 років позбавлення волі, за ч. 2 ст. 260 – від 3 до 8 років позбавлення волі, а за ч. 1 ст. 260 – від 2 до 5 років позбавлення волі. Ступінь суспільної небезпеки зазначених діянь відображено в санкціях, встановлених законодавцем.

Можна констатувати, що в законі, як і в теорії кримінального права, немає чітких розмежувань розглянутих форм організованої злочинної діяльності через відсутність ознак, що дозволяють їх диференціювати однозначно. Особлива частина Кримінального кодексу України передбачає як конститутивні організовані форми спільної злочинної діяльності злочинну організацію, банду, передбачене законом воєнізоване чи збройне формування, терористичну групу чи терористичну організацію (ст. 258–3), масові заворушення.

Дослідники вважають, що, визначаючи існуючі типи злочинних об'єднань, законодавець не дає чіткого розмежування їх ознак, не враховує характеру сучасної організованої злочинності, її транснаціональні ознаки, у зв'язку із чим не можна говорити про ефективність цих кримінально-правових норм на практиці¹. Питання про співвідношення базових понять організованої злочинності Загальної частини КК України та видів організованої злочинності, закріплених в Особливій частині КК України, є проблемою для подальших кримінально-правових досліджень. Деякі автори слушно зазначають, що існуюча невизначеність применшує значення норм Загальної частини, в яких наведено ознаки організованої групи і злочинної організації, та можливості їх використання саме як загальних норм².

¹ Ущиповський В. Ф. Проблеми вдосконалення законодавчого забезпечення діяльності органів внутрішніх справ (спецпідрозділів), спрямованих на боротьбу з організованою злочинністю. *Наука і правоохорона*. Київ, 2008. № 1. С. 141–142.

² Єфремов С. Різновиди організованих злочинних формувань. *Вісник прокуратури*. 2003. № 8. С. 57.

РОЗДІЛ III.

ОРГАНІЗОВАНІ ФОРМИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ

У теорії кримінального права існує стала думка про те, що сам по собі інститут співучасті, його принципи і теоретичні поняття не підсилюють і не послаблюють відповідальності, і взагалі співучасть «не є кваліфікуючою або обтяжуючою обставиною»¹. Безсумнівно, що ця точка зору потребує додаткової інтерпретації, тому що твердження, що співучасть не може виступати кваліфікуючою ознакою або обтяжуючою обставиною, є наслідком ототожнення видів співучасті з формами групової і організованої злочинної діяльності. Однією з основних умов призначення обґрунтованого та справедливого покарання, що ґрунтується на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародно-правових актів та Конституції України, є врахування обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання. До обставин, які обтяжують покарання, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України, належать учинення злочину групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 або ч. 3 ст. 28). Наявність таких ознак – свідчення підвищеної суспільної небезпеки злочинних дій.

На підставі названих положень Загальної частини КК законодавець диференціював і закріпив їх як такі, що обтяжують відповідальність та є кваліфікуючими ознаками значної кількості злочинів, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу.

Аналіз положень кримінального законодавства України, Російської Федерації та Республіки Білорусь показує, що, за Кримінальними кодексами РФ і РБ, в їх Особливих частинах

¹ Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Правоведение*. 1960. № 1. С. 85.

існують різні підходи до формулювання різних форм співучасті як кваліфікуючих ознак конкретних злочинів. Так **перший підхід** передбачає надання однакового значення таким обставинам, як учинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою і організованою групою. Ці кваліфікуючі ознаки поставлено в один ряд, через що вони однаково можуть впливати на тяжкість учиненого. **Другий підхід** полягає в рівнозначному перерахуванні через кому в одній частині статті КК закріплених як кваліфікуючі ознаки таких форм групової злочинної діяльності як учинення злочину в складі групи осіб за попередньою змовою й організованою групою. **Третій підхід** передбачає як обставину, що тягне більш суворе покарання, учинення злочину у складі злочинного співтовариства (злочинної організації).

З нашої точки зору, найбільш вдалим є **четвертий підхід**, що застосовується до 46 складів злочинів Особливої частини КК України, в яких як кваліфікуюча обставина передбачена «вчинення злочину у складі організованої групи». На відміну від законодавства Республіки Білорусь та Російської Федерації в КК України форми співучасті як кваліфікуючі ознаки наведені таким чином, що кваліфікуючі ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» та «організованою групою» закріплені в різних частинах статей Особливої частини Кримінального кодексу. Зазначений підхід, з нашої точки зору, є найбільш виправданим, оскільки надає можливості диференціювати покарання залежно від ступеня суспільної небезпеки тієї чи іншої форми спільної злочинної діяльності. Єдиним виключенням із цього правила була ст. 359 КК України (незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації), в якій такі кваліфікуючі ознаки, як «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою», передбачались в другій частині, але у подальшому законодавець вніс зміни до цієї норми та закріпив ці кваліфікуючі ознаки в різних частинах даної статті.

Отже, КК України передбачено 28 складів злочинів, в яких кваліфікуючі ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою гру-

пою осіб» та «організованою групою» передбачені в різних частинах відповідних статей:

- ч.ч. 11 і 12 ст. 115 (умисне вбивство);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 149 (торгівля людьми);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 177 (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію);
- ч.ч. 2 і 5 ст. 185 (крадіжка);
- ч.ч. 2 і 5 ст. 186 (грабіж);
- ч.ч. 2 і 4 ст. 187 (розбій);
- ч.ч. 2 і 4 ст. 189 (вимагання);
- ч.ч. 2 і 4 ст. ст. 190 (шахрайство);
- ч.ч. 3 і 5 ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 199 (виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного продажу чи голографічних захисних елементів);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 206 (протидія законній господарській діяльності);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 209 (легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 229 (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару);
- ч.ч. 3 і 4 ст. 232–1 (незаконне використання інсайдерської інформації);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 262 (викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем);

- ч.ч. 2 і 3 ст. 278 (угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 280 (примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 292 (пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо- конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 305 (контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 307 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 308 (викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 311 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 312 (викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 313 (викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням);
- ч.ч. 3 і 4 ст. 321 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів);
- ч.ч. 2 і 3 ст. 355 (примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань).

П'ятий підхід, забезпечуючи диференціацію в закріпленні в законі кваліфікуючих ознак, виділяє ряд складів злочинів, в яких «учинення злочину у складі організованої групи» є самостійною і єдиною кваліфікуючою ознакою, а такі ознаки, як «вчинення злочину групою осіб» і «в складі групи осіб за попередньою змовою», у диспозиції статей цих складів злочинів взагалі не згадуються. Зазначений підхід наявний як у КК РФ і РБ, так і в КК України. Зокрема, у КК України таких складів злочинів 8:

- ч. 3 ст. 109 (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади);
- ч. 2 ст. 129 (погроза вбивством, учинена членом організованої групи);
- ч. 2 ст. 147 (захоплення заручників);
- ч. 3 ст. 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками);
- ч. 3 ст. 224 (виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів);
- ч. 2 ст. 302 (створення або утримання місць розпусти і звідництво);
- ч. 2 ст. 333 (порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю);
- ч. 4 ст. 345 (погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу);

Окрім цього, можна також виділити ще й **шостий підхід** для відбиття в Особливій частині КК як кваліфікуючої ознаки групової злочинної діяльності. Сутність цього підходу полягає в тому, що вчинення злочину «групою осіб» є самостійною і єдиною кваліфікуючою ознакою, а такі ознаки, як «учинення злочину групою осіб за попередньою змовою» чи «організованою групою», у диспозиціях статей цих складів злочинів не згадуються. У КК України таких складів злочинів 9:

- ч. 2 ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження);
- ч. 2 ст. 126 (побої і мордування);

- ч. 3 ст. 152 (згвалтування);
- ч. 2 ст. 153 (сексуальне насильство);
- ч. 2 ст. 197–1 (самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво);
- ч. 2 ст. 296 (хуліганство);
- ч. 3 ст. 405 (погроза або насильство щодо начальника);
- ч. 3 ст. 406 (порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості).

Отже, кваліфікуюча ознака – «учинено організованою групою» – міститься в 46 складах злочинів: одному – проти основ національної безпеки (Розділ I; ч. 3 ст. 109); двох – проти життя та здоров'я особи (Розділ II; ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 146); двох – проти волі, честі та гідності особи (Розділ III; ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149); трьох – проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (Розділ V; ч. 3 ст. 161, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177); шести – проти власності (Розділ VI; ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 4 ст. 190, ч. 5 ст. 191); п'яти – у сфері господарської діяльності (Розділ VII; ч. 3 ст. 199, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 209, ч. 3 ст. 224, ч. 3 ст. 229); одного – проти громадської безпеки (Розділ IX; ч. 3 ст. 262); чотирьох – проти безпеки руху та експлуатації транспорту (Розділ XI; ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 292); одного – проти громадського порядку та моральності (Розділ XII; ч. 2 ст. 302); семи – у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (Розділ XIII; ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 311, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 4 ст. 321); одного – у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (Розділ XIV; ч. 2 ст. 333); трьох – проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (Розділ XV; ч. 4 ст. 345, ч. 3 ст. 355, ч. 2 ст. 359).

Установлюючи підвищену відповідальність за вчинення 46 даних діянь організованою групою, законодавець забезпечує комплексний підхід до реалізації завдань превенції у боротьбі з організованою злочинністю в різних сферах прояву інтересів

особистості, суспільства і держави. При цьому основний акцент зроблено на боротьбу з тяжкими й особливо тяжкими злочинами, які становлять більшість злочинів з кваліфікуючою ознакою «вчинено організованою групою» – 38 складів; особливо тяжкі злочини – 28 складів та тяжкі злочини – 10 складів. Найбільша питома вага серед тяжких і особливо тяжких злочинів цієї категорії становлять діяння, які за родовим об'єктом посягання можна поділити на 10 груп.

1. Злочини проти життя та здоров'я особи – незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 3 ст. 146) – тяжкий злочин.

2. Злочини проти волі, честі та гідності особи – захоплення заручників (ч. 2 ст. 147) – особливо тяжкий злочин; торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ч. 3 ст. 149) – особливо тяжкий злочин.

3. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина – порушення авторського права і суміжних прав (ч. 3 ст. 176) – тяжкий злочин; порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ч. 3 ст. 177) – тяжкий злочин.

4. Злочини проти власності – крадіжка (ч. 5 ст. 185); грабіж (ч. 5 ст. 186); розбій (ч. 4 ст. 187); вимагання (ч. 4 ст. 189); шахрайство (ч. 4 ст. 190); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 5 ст. 191) – особливо тяжкі злочини.

5. Злочини у сфері господарської діяльності – виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ч. 3 ст. 199) – особливо тяжкий злочин; протидія законній господарській діяльності (ч. 3 ст. 206) – тяжкий злочин; легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, (ч. 3 ст. 209) – особливо тяжкий злочин.

6. Злочини проти громадської безпеки – викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ч. 3 ст. 262) – особливо тяжкий злочин.

7. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту – угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ч. 3 ст. 278) – особливо тяжкий злочин; примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ч. 3 ст. 280) – особливо тяжкий злочин; незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 3 ст. 289) – особливо тяжкий злочин; пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газоконденцатопроводів та нафтопродуктопроводів (ч. 3 ст. 292) – особливо тяжкий злочин.

8. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення – контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ч. 3 ст. 305) – особливо тяжкий злочин; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 3 ст. 307) – особливо тяжкий злочин; викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ч. 3 ст. 308) – особливо тяжкий злочин; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ч. 3 ст. 311) – тяжкий злочин; викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ч. 3 ст. 312) – особливо тяжкий злочин; викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ч. 3 ст. 313) – особливо

тяжкий злочин; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ч. 4 ст. 321) – тяжкий злочин.

9. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян – погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ч. 4 ст. 345) – особливо тяжкий злочин; примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ч. 3 ст. 355) – тяжкий злочин; незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ч. 2 ст. 359) – тяжкий злочин.

10. Злочини у сфері службової діяльності – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ч. 4 ст. 369) – тяжкий злочин.

Закріплюючи кваліфікуючу ознаку «вчинено організованою групою» в основних видах тяжких та особливо тяжких злочинів, законодавець правовими заходами захищає суспільні відносини від злочинів, що завдають найбільшу шкоду особі і державі.

Поряд із цим, у КК приділяється увага й боротьбі із проявами організованої злочинної діяльності при вчиненні окремих категорій нетяжких злочинів, за вчинення яких максимальне покарання не перевищує п'яти років позбавлення волі. Це такі злочини, як:

1. Злочини проти основ національної безпеки України – дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ч. 3 ст. 109).

2. Злочини проти життя та здоров'я особи – погроза вбивством, учинена членом організованої групи (ч. 2 ст. 129).

3. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина – порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ч. 3 ст. 161).

4. Злочини проти громадського порядку та моральності – створення або утримання місць розпусти і звідництво (ч. 2 ст. 302).

5. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації – порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ч. 2 ст. 333).

Характеристика даної групи загальнокримінальних організованих злочинів викликала низку питань. Наприклад, чому законодавець не встановив кваліфіковану ознаку «вчинено організованою групою» в діях, передбачених п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України (вбивство), та не встановив підвищену кримінальну відповідальність, оскільки вбивство на замовлення вчинюється, як правило, організованими групами. Крім цього, дана кваліфікована ознака не передбачена також по таких тяжких злочинах як зґвалтування, виготовлення або збут платіжних документів, незаконне виготовлення зброї, протиправний доступ до комп'ютерної інформації, дезертирство.

Самостійну групу діянь з кваліфікованою ознакою «вчинено організованою групою» складають 15 видів злочинів у сфері господарської діяльності, передбачених: ч. 3 ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав); ч. 5 ст. 191 (привласнення, розтрата майна, або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем); ч. 3 ст. 199 (виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок, акцизного податку чи голографічних захисних елементів); ч. 3 ст. 206 (протидія законній господарській діяльності); ч. 3 ст. 209 (легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом); ч. 3 ст. 224 (виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів); ч. 3 ст. 229 (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару); ч. 2 ст. 333 (порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю); ч. 3 ст. 355 (примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань); ч. 3 ст. 359 (незаконне придбання спеціальних технічних засобів отримання інформації).

Навіть загальний аналіз цієї групи злочинів свідчить, що норми кримінального закону щодо боротьби з організованою злочинністю у сфері господарської діяльності недостатньо відповідають стану злочинності та реаліям економічного життя країни, ураженої корупцією, шахрайством та грабіжницьким характером економічних відносин.

Зокрема, законодавець не встановив підвищену відповідальність за організоване незаконне заволодіння підприємствами (рейдерство); шахрайські операції, пов'язані з так званими «конвертанційними центрами», протиправна діяльність яких навіть ще не криміналізована; незаконна банківська діяльність; незаконний обіг дорогоцінних металів та дорогоцінного природного каміння. Організована корупційна діяльність була криміналізована лише у 2009 році, коли країна повністю занурилася в корупцію.

Порівняння аналогічних видів злочинів, передбачених КК РФ та КК Білорусії, засвідчують, що поза межами законодавчого регулювання організованих злочинів з конститутивними ознаками організованості в Україні залишилися: збройний заколот; організація екстремістського співтовариства; організація незаконної міграції; міжнародний тероризм, які якщо й не мають поширення в житті України, але потенційно реально загрожують їй у сучасних умовах розвитку суспільства. Тому сам факт встановлення підвищеної кримінальної відповідальності за вчинення цих злочинів учасниками організованих угруповань має велике превентивне значення.

Водночас, необхідно розглянути питання про доцільність виключення із КК України кваліфікаційної ознаки «вчинено організованою групою» із диспозиції злочинів, передбачених ч. 3 ст. 161, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313 КК України, які за останні роки практично не використовувалися в практиці.

Закріплюючи кваліфікуючу ознаку «вчинено організованою групою» у складах злочинів, законодавець проявляє послідовність і за ряд злочинів установлює відповідно підвищену відповідальність винних: за вчинення семи видів особливо тяжких

злочинів (убивство на замовлення; захоплення заручників; торгівля людьми; легалізація (відмивання) коштів, здобутих злочинних шляхом; незаконний обіг вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових речовин; угон або захоплення залізничного рухомого складу; угон повітряного, морського чи річкового судна; погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу) – до п'ятнадцяти років позбавлення волі; за вчинення 14 видів злочинів (крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, шахрайство, привласнення чи розтрата майна шляхом зловживання службовим становищем, фальшивомонетництва, примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків, незаконне заволодіння транспортним засобом, пошкодження магістральних об'єктів, контрабанда наркотиків, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, викрадення, привласнення, вимагання наркотиків, давання хабара) – до 12 років позбавлення волі; за вчинення восьми видів (порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, вимагання, збут та використання цінних паперів, примушування до антиконкурентних узгоджених дій, незаконне використання товарного знаку, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації) – до 6–8 років позбавлення волі.

Отже, за вчинення 38 видів тяжких і особливо тяжких злочинів з конститутивною ознакою та кваліфікаційною ознакою «вчинено організованою групою» (66 %) передбачено покарання до 10 років позбавлення волі й більш тяжке покарання. Крім того, із цієї кількості 33 злочини мають нижню межу покарання – 5 років позбавлення волі. Отже, оцінка високого ступеня суспільної небезпеки організованої злочинної діяльності з боку законодавця проявляється й у визначенні досить суворих мір покарання винним особам, особливо за вчинення тяжких і особливо тяжких

злочинів. У цьому підході переслідуються не тільки мета покарання, але й успішно реалізується принцип превенції.

Водночас, усе зростаюча небезпека організованої злочинності на цьому етапі розвитку нашого суспільства вимагає як активізації виявлення її проявів, так і більш суворого покарання винних, застосування до них адекватного тяжкості діяння покарання. У зв'язку із цим необхідно зазначити, що в усіх випадках учинення тяжких і особливо тяжких злочинів у складі злочинної організації було б доцільно встановити верхню межу покарання у вигляді 15 років позбавлення волі, яке можна було б застосувати до організаторів і найнебезпечніших учасників злочинних співтовариств.

У завершення дослідження правового поля боротьби з організованою злочинністю не можна обійти увагою ноу-хау української влади відносно боротьби з цим суспільно небезпечним явищем. У протидії лідерам злочинного середовища Україна намагається застосовувати несудові превентивні заходи відносно так званих «ворів у законі», нейтралізувати їх вплив на криміногенну ситуацію в країні. Указом Президента України від 21 травня 2021 року № 203/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони від 14 травня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»¹ оголошено «персонами нон грата» 665 ворів у законі, які за думкою спецслужб ведуть кримінальний спосіб життя у багатьох країнах світу. До їх числа належать 343 вихідця із Грузії, 150 – із середньої Азії та Азербайджану, 90 – із Росії, 65 – із Вірменії, 17 – інших національностей. Згідно з названим Указом до цих осіб застосовані наступні безстрокові обмежувальні заходи:

- 1) блокування активів – тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном;
- 2) обмеження торговельних операцій;
- 3) обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України;

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони від 14 травня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України від 21 травня 2021 року № 203/2021.

- 4) запобігання виведенню капіталів за межі України;
- 5) зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань;
- 6) анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності, зокрема, анулювання чи зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами;
- 7) заборона участі у приватизації, оренді державного майна резидентами іноземної держави та особами, які прямо чи опосередковано контролюються резидентами іноземної держави або діють в їх інтересах;
- 8) заборона користування радіочастотним ресурсом України;
- 9) обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування;
- 10) повна або часткова заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів, емітентами яких є особи, до яких застосовано санкції згідно з цим Законом;
- 11) припинення видачі дозволів, ліцензій на ввезення в Україну з іноземної держави чи вивезення з України валютних цінностей та обмеження видачі готівки за платіжними картками, емітованими резидентами іноземної держави;
- 12) відмова в наданні та скасування віз резидентам іноземних держав, застосування інших заборон в'їзду на територію України;
- 13) інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом (відмова в оформленні посвідки на тимчасове проживання, скасування посвідки на тимчасове проживання; відмова у наданні дозволу на імміграцію, скасування дозволу на імміграцію, скасування посвідки на постійне проживання; відмова в продовженні строку перебування в Україні; відмова в задоволенні заяви про прийняття до громадянства України; примусове видворення за межі України).

Звісно, не всі ці особи проявляють себе на кримінальному полі України, тому дане рішення з урахуванням сумнівної його законності навряд чи буде ефективною зброєю у боротьбі з криміналь-

Розділ III.

Організовані форми злочинної діяльності як кваліфікуючі ознаки

ними авторитетами, оскільки економічні вади країни пов'язані з іншими економіко-політичними факторами, у зв'язку з якими і паразитують так звані «вори в законі».

Крім цього, виникають логічні питання, що витікають із європейських стандартів захисту прав та свобод людини. Рада національної безпеки і оборони – дорадчий державний орган, він не може замінити Верховну Раду, тільки вона компетентна приймати закони, що обмежують права громадян. Ці заходи, встановлені політичною владою, складно сприймати як чергову цеглину до фундаменту правової держави, хоча при цьому РНБО і посилається на Закон України «Про санкції».

РОЗДІЛ IV.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Організована злочинність має свою історію. Її виникнення було помічено ще в СРСР. Уже в 80-х у країні органи внутрішніх справ (міліція) все частіше стикалися зі складними завданнями викриття небезпечних груп рецидивістів, які керувалися так званими «ворами в законі», і сталих злочинних груп у сфері економіки. Узагальнюючи практику боротьби зі злочинністю, вчені системи МВС СРСР прийшли до висновку про наявність у країні організованих форм професійної злочинності. Були виявлені такі риси групової злочинності як планування злочинної діяльності, глибока кооперація і сувора внутрішня дисципліна, гарна технічна оснащеність, винахідливість у способах вчинення та приховування слідів злочинів, зрошування кримінальників з розкрадачами державної власності, ведення паразитичного способу життя лідерами кримінального середовища («зłodіями в законі»). Результати досліджень дозволили констатувати наявність у країні особливо небезпечних форм злочинної діяльності.

Вперше на офіційному рівні колегія МВС СРСР від 30 вересня 1985 року визнала наявність в країні організованих злочинних груп та затвердила ряд заходів щодо посилення боротьби з небезпечними проявами групової злочинності. В оперативних підрозділах міліції запроваджувалася спеціалізація в цих цілях.

В 1986–1988 роках країна опиналася у полісі різкого зростання злочинності, групових порушень громадського порядку, що інспірувалися екстремістськими і націоналістично налаштованими елементами. Користуючись загостренням політичної боротьби

в країні, різні сили стали посилено експлуатувати у своїх цілях фактор зростання злочинності. Проблема організованої злочинності в умовах демократизації суспільства стала черговою на сторінках преси, в дебатах народних депутатів і на пленумах ЦК КПРС, та суттєво вплинула на правоохоронні органи, особливо на МВС СРСР, яке у листопаді 1988 року створило в системі оперативних підрозділів міліції управління по боротьбі з організованою злочинністю, а також його підрозділи на місцях.

Серйозним поштовхом у розвитку спеціалізованих підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю на тому етапі була постанова другого з'їзду народних депутатів СРСР від 23 грудня 1989 року «Про посилення боротьби з організованою злочинністю», згідно з якою уряд СРСР у травні 1990 року запропонував створити у системі МВС СРСР безпосередньо йому підпорядковані міжрегіональні підрозділи для здійснення практичної роботи з виявлення та розкриття організованих злочинних груп. У липні 1990 року МВС СРСР створило дванадцять міжрегіональних управлінь по боротьбі з організованою злочинністю (в Мінську, Ташкенті, Алма-Ате, Львові, Дніпропетровську, Ростові-на-Дону, Хабаровську, Новосибірську, Свердловську, Ленінграді, Сочі, Волгограді), які повинні були своєю діяльністю охопити всю країну¹.

Такий нераціональний підхід до дислокації міжрегіональних управлінь (не за принципом територіальності) пояснюється тим, що напередодні розпаду СРСР діяльність цих підрозділів, підпорядкованих центру, повинна була сприяти збереженню влади Центра в радянських республіках. Однак це не виправдалося, та після розпаду СРСР усі колишні радянські республіки, які стали незалежними державами, створювали підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю самостійно.

В Україні у 1991 році в системі МВС було створено Головне міжрегіональне управління по боротьбі з організованою злочинністю. Тоді ж започатковано статистичну звітність про

¹ Водько Н. П. Структурно-функциональное обеспечение подразделений по борьбе с организованной преступностью. Москва : МИ МВД, 1999. С. 13.

результати боротьби з організованим криміналістетом. У 1993 році з прийняттям Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» сформувалося правове поле діяльності спецпідрозділів, служба почала діяти як цілісний структурний підрозділ у системі органів внутрішніх справ.

Виходячи з підвищеної небезпеки й активного розвитку організованої злочинності, необхідності стрімкого нарощування сил, які можуть їй реально протистояти, спецпідрозділи БОЗ докорінно були реорганізовані в штатному, структурному плані та чисельно збільшені більш ніж у сім разів. У структурі МВС України було створено ГУБОЗ та його самостійні управління, відділи, відділення в областях, містах, на транспортних (залізничних) магістралях¹. Однак необхідно зазначити, що в Україні спецпідрозділи БОЗ не увійшли до системи кримінальної міліції, де провідну роль відігравали підрозділи карного розшуку та Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю, а відповідно до ст. 5 зазначеного закону набули окремого статусу спеціально створеного для боротьби з організованою злочинністю державного органу, який відповідно до Закону «Про ОРД» визначено окремими суб'єктами ОРД в системі МВС України як і підрозділи кримінальної, транспортної, спеціальної та судової міліції.

Необхідно також наголосити й на тій важливій обставині, що Законом «Про організаційно-правові основи БОЗ»² вперше було визначено й такі важливі управлінські аспекти діяльності спецпідрозділів БОЗ як: мета боротьби з організованою злочинністю; система органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю; основні напрями боротьби з організованою злочинністю; міжнародне співробітництво; компетенція і повноваження

¹ Грохольський В. Л. Управління діяльністю спеціальних підрозділів МВС України по боротьбі з організованою злочинністю : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Грохольський Володимир Людвигович. Харків, 2004. С. 95.

² Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.06.2021).

державних органів по боротьбі з організованою злочинністю; заходи щодо забезпечення боротьби з організованою злочинністю; їх взаємодія з іншими державними органами; інформаційне, фінансове, матеріально-технічне та науково-дослідне забезпечення боротьби з організованою злочинністю; гарантії прав громадян та юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю; контроль і нагляд за виконанням законів у сфері боротьби з організованою злочинністю.

У першій редакції зазначеного закону було закладено федеральний принцип побудови спецпідрозділів, їх суто вертикальну структуру, що дублювало аналогічні структури спецслужб західних країн світу. Однак роком пізніше Верховна Рада України ухвалила деякі зміни до закону. Зокрема, було скасовано вертикальне підпорядкування спецпідрозділів, та з їх складу виводились слідчі відділи¹.

Отже діяльність спецпідрозділів БОЗ становила системну модель соціальної діяльності, яка за своїм призначенням і змістом була правоохоронною, переважно оперативно-розшуковою, та спрямованою на особливий об'єкт – організовану злочинність. Відповідно до ст. 1 вказаного закону ця злочинність визначалася як сукупність злочинів, вчинюваних у зв'язку зі створенням і функціонуванням організованих злочинних угруповань. Спрямованість і зміст указаної діяльності підпорядковані її головній меті, що полягає в установленні контролю над організованою злочинністю, її локалізації, нейтралізації та ліквідації, усуненні причин і умов існування організованої злочинності.

Наступним знаковим нормативно-правовим актом, що суттєво активізував процеси вдосконалення організації і тактики діяльності спецпідрозділів БОЗ, став Указ Президента України від

¹ Подобный А. А. Становление и развитие в Украине оперативных подразделений по борьбе с корыстно-насильственной организованной преступностью. *Научный вестник академии полиции Азейбарджана*. 2013. № 3(8). С. 94-107; Подобный О. О. Компетенція працівників оперативних підрозділів, що здійснюють боротьбу з корисливо-насильницькою організованою злочинністю. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 399-406.

21 липня 1994 р. «Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю»¹.

У зв'язку з надзвичайно складною криміногенною ситуацією в Україні, з метою забезпечення захисту конституційних прав і свобод, життя, здоров'я та майнових інтересів громадян, зміцнення правопорядку як найважливішої умови нормального функціонування суспільства й держави, зазначеним нормативним актом, зокрема, було передбачено: систематичне здійснення скоординованих заходів, спрямованих на рішуче посилення боротьби з бандитизмом, корупцією, іншими тяжкими злочинами; звернення особливої уваги на знешкодження озброєних злочинних угруповань, що використовують вибухові речовини та пристрої, тероризують населення; проведення спеціальних операцій щодо боротьби з бандитизмом, рекетом, захопленням заручників та іншими тяжкими злочинами. Цим нормативно-правовим актом спецпідрозділам БОЗ і СБУ було надано надзвичайні повноваження застосовувати з санкції прокурора запобіжне затримання на строк до тридцяти діб відносно осіб, стосовно яких є достовірні дані про їх співучасть у готуванні або вчиненні актів бандитизму, терористичних актів, вимагання, а також інших тяжких злочинів².

Окрім того, за ініціативою МВС 5 жовтня 1995 року Верховна Рада України прийняла закон «Про боротьбу з корупцією»³, який відкрив можливості профілактики корупційних діянь, реального впливу на корумпованих чиновників. У системі служби БОЗ були створені відповідні підрозділи, завданням яких стала боротьба з корупцією в центральних та регіональних органах влади. Однак зазначений закон виявився малоефективним і, на жаль, не став перешкодою глибокому проникненню корупції в усі ешелони влади й суспільства.

¹ Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю : Указ Президента України від 21 липня 1994 року № 396/94. URL: <http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/index>

² Водько М. П., Подобний О. О. Кримінально-правова регламентація протидії організованій злочинності : монографія. Одеський держ. ун-т внутрішніх справ. Одеса : Юридична література, 2010. С. 5–6.

³ Про боротьбу з корупцією : Закон України від 5 жовтня 1995 року № 356/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.06.2021).

У 1998–1999 роках з урахуванням тенденцій розвитку і розповсюдження організованої злочинності було проведено якісну перебудову та оптимізацію спецпідрозділів БОЗ. Здійснено комплекс організаційно-практичних заходів з метою концентрації зусиль служби на знешкодженні стійких найбільш небезпечних організованих злочинних угруповань, підриві їх економічного підґрунтя притягнення до відповідальності лідерів і кримінальних «авторитетів», виявленні корумпованих зв'язків в органах влади та управління.

Діюче не той час в Україні Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС та його підрозділи в областях у перші роки незалежності провели велику роботу з виявлення та розкриття організованих злочинних угруповань і загнали бандитизм у підпілля, знявши певне напруження у суспільстві. В умовах становлення ринкової економіки відбувся процес переходу центру тяжіння організованої злочинності у сферу економіки та бізнесу. Тому підрозділи УБОЗ, що спеціалізувалися переважно на загальнокримінальній злочинності, виявилися непридатними до ведення кваліфікованої роботи з виявлення та викриття організованих злочинних угруповань в економіці, та в 2015 році під час реорганізації міліції в поліцію вони були ліквідовані.

На цей час продовжується пошук та вдосконалення структури правоохоронних органів та оперативних підрозділів Національної поліції України, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, оскільки вона не зникла, а навпаки зміцнилася, створює нові форми злочинної діяльності, стає законспірованою, особливо у банківській та міжнародно-економічних сферах діяльності. Фінансове шахрайство, комп'ютерна злочинність, а також корупція глибоко проникли в усі сфери діяльності в Україні та серйозно заважають побудові правової держави.

Сьогодні в Україні функціонує система багаточисельних державних правоохоронних органів і спеціалізованих підрозділів, які повинні забезпечувати протидію організований злочинності і корупції. Основним державним органом, що веде активну боротьбу з організованою злочинністю, є кримінальна поліція Національної поліції МВС України. Згідно із Законом України «Про

Національну поліцію» у її складі діють такі підрозділи, що у тій або інший спосіб беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю: підрозділи карного розшуку; підрозділи стратегічних розслідувань; підрозділи по боротьбі зі злочинними, пов'язаними з торгівлею людьми; підрозділи протидії наркозлочинам; підрозділи кіберполіції.

Підрозділи карного розшуку здійснюють надання поліцейських послуг у сферах охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, а також виявлення і розкриття злочинів, розшуку осіб, які їх учинили, документування протиправної діяльності учасників організованих груп та злочинних організацій. Структурним підрозділом апарату центрального органу управління Національної поліції є Департамент карного розшуку, який контролюється та координується заступником керівника Національної поліції відповідно до розподілу функціональних обов'язків. До основних функцій Департаменту карного розшуку, поряд з іншими, віднесено:

- організація та координація діяльності підрозділів карного розшуку територіальних органів поліції, спрямовані на захист прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань;
- забезпечення ефективних заходів щодо попередження, виявлення і розкриття злочинів, припинення діяльності стійких суспільно небезпечних організованих груп та злочинних організацій, які впливають на криміногенну ситуацію в державі, викриття злочинної діяльності їх лідерів та кримінальних авторитетів, розкриття серійних, резонансних злочинів і вбивств на замовлення;
- організація взаємодії з підрозділами центрального органу управління поліцією, територіальними органами поліції, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, установами, громадськими організаціями, а також правоохоронними органами і міжнародними організаціями у вирішенні питань боротьби зі злочинністю.

Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України (ДСР) – міжрегіональний територіальний орган у складі

кримінальної поліції Національної поліції України¹. Відповідно до чинних відомчих нормативно-правових актів на підрозділи ДСР покладено такі завдання:

- реалізація повноважень Національної поліції України в частині боротьби з організованою злочинністю, злочинністю в органах державної влади та місцевого самоврядування, протидії корупції, захисту прав і свобод людини і громадянина та об'єктів права власності від протиправних посягань, а саме:

- виявлення, припинення і попередження незаконної діяльності суспільно небезпечних організованих груп (далі ОГ) і злочинних організацій (далі ЗО), у тому числі в органах державної влади, та місцевого самоврядування, які впливають на криміногенну ситуацію в державі та окремих її регіонах;

- здійснення заходів, спрямованих на координацію діяльності підрозділів поліції у сфері боротьби з тероризмом відповідно до компетенції, визначеної законодавством України;

- протидія корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», вжиття заходів з метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією та їх припинення відповідно до законодавства України;

- здійснення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на здобуття інформації про кримінальні процеси в злочинному середовищі, пов'язані з протиправною діяльністю окремих осіб та злочинних угруповань, схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

- організація та здійснення відповідно до законодавства України заходів захисту працівників ДСР, інших органів та підрозділів Національної поліції України, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб².

¹ Про утворення територіального органу Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2019 року № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.06.2021).

² Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 23.10.2019 № 1099.

Підрозділи боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національної поліції України (далі – ДБЗПТЛ). Департамент є структурним підрозділом апарату центрального органу управління поліції, який функціонує у складі кримінальної поліції та відповідно до законодавства України забезпечує реалізацію державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, запобігання вчиненню, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, правопорушень у сфері суспільної моралі, а також працевлаштування за кордоном. Основними завданнями ДБЗПТЛ є:

- запобігання вчиненню, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, а також правопорушень у сфері суспільної моралі, діючих у цій сфері організованих злочинних угруповань;

- моніторинг, вивчення, аналіз і узагальнення ефективності заходів щодо стану боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, а також правопорушеннями у сфері суспільної моралі, у межах компетенції прогнозування криміногенної ситуації в державі і своєчасне інформування органів державної влади із зазначених питань;

- організація і координація роботи підрозділів БЗПТЛ територіальних органів Національної поліції із запобігання вчиненню, виявлення, припинення і розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, учиненням незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), порушенням установленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, створенням або утриманням місць розпусти і звідництва, сутенерством, утягненням особи в заняття проституцією, виготовленням, збутом і розповсюдженням продукції порнографічного характеру, дитячої порнографії, предметів та творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, у тому числі в інтернет-мережі, неле-

гальною міграцією в державі під виглядом туризму, навчання, працевлаштування;

- здійснення взаємодії з органами досудового розслідування, а також співпраці з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями в розв'язанні питань протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з торгівлею людьми, нелегальною міграцією;

- розроблення і реалізація програм, комплексних і цільових оперативно-профілактичних операцій та інших заходів з протидії злочинності у визначених пріоритетних напрямках діяльності. Участь у міжнародних операціях за запрошенням.

Наступним оперативним підрозділом у структурі Національної поліції України, що веде боротьбу з організованою злочинністю, є Департамент протидії наркозлочинам. До його основних функцій віднесено:

- організація та проведення оперативно-розшукових заходів та негласних (слідчих) розшукових дій із виявлення і документування тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, насамперед учинених злочинними групами осіб, які мають міжрегіональні та міждержавні зв'язки, особливо в їх організованих формах;

- вилучення з незаконного обігу максимальної кількості наркотичних речовин, викриття та арешт наркозбудувачів, ліквідація підпільних нарколабораторій та наркопритонів, перекриття каналів контрабанди наркотиків, а також арешт і вилучення майна та цінностей осіб, причетних до незаконного обігу наркотиків;

- проведення на території України операцій щодо виявлення осіб, які займаються розповсюдженням наркотиків, зокрема у навчальних закладах країни та в місцях масового проведення дозвілля молоді, а також інших комплексних заходів, спрямованих на перекриття каналів незаконного надходження наркотиків;

- участь у міжнародному співробітництві з питань організації протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та проблем поширення наркоманії.

Оперативні підрозділи кіберполіції беруть участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики щодо попередження та протидії кримінальним правопорушенням та організованим злочинам, механізм підготовки, учинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. У межах свої повноважень вони:

- вживають необхідних оперативно-розшукових заходів щодо викриття причин і умов, які призводять до вчинення кримінальних правопорушень у сфері протидії кіберзлочинності;
- збирають та узагальнюють інформацію стосовно об'єктів, у тому числі об'єктів сфери телекомунікацій, інтернет-послуг, банківських установ і платіжних систем з метою попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень;
- організовують та контролюють діяльність підпорядкованих підрозділів кіберполіції щодо виконання вимог законодавства України у сфері протидії кіберзлочинності;
- проводять серед населення роз'яснювальну роботу з питань дотримання законодавства України у сфері використання новітніх технологій, а також захисту та протидії кіберзагрозам у повсякденному житті.

Необхідно зазначити, що оперативні підрозділи Національної поліції України, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані:

- у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових та пошукових заходів для попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють їх учиненню, а також профілактики правопорушень;
- виконувати письмові доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних, вказівки та доручення прокурора, рішення та ухвали слідчого судді, суду в межах кримінального провадження та компетенції; запити повноважних державних органів, установ і організацій, надані в установленому порядку;

- виконувати запити відповідних міжнародних правоохоронних організацій та правоохоронних органів інших держав на підставі договорів і угод, що ратифіковані Верховною Радою України, у тому числі проводити спільні оперативно-розшукові та пошукові заходи з відповідними правоохоронними та спеціальними службами іноземних держав;
- інформувати відповідні державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави, а також про порушення законодавства, пов'язані зі службовою діяльністю посадових осіб;
- здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, у тому числі відповідними органами іноземних держав, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення злочинів.

Важливе місце у боротьбі з організованою злочинністю оперативними підрозділами Національної поліції України відведено їх органам досудового розслідування. Згідно із ч. 1 ст. 216 КПК України, слідчі органи Національної поліції України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування. Серед майже одного мільйону переданих у суди кримінальних проваджень слідчими Національної поліції є і справи про організовану злочинність, переважно з кваліфікуючою ознакою організованості, а також організовані злочини з конституційною ознакою організованості, передбачені ст.ст. 255, 256, 257, 260, 293, 294, 317, 392 КК України.

Активну участь у протидії організованій злочинності беруть і органи Служби безпеки України. Поряд з розслідуванням злочинів своєї підслідності, вони мають структурні оперативні підрозділи по боротьбі зі злочинністю у сфері економіки, протидії корупції, міжнародній організованій злочинності.

У межах своїх повноважень та підслідності активну участь у протидії організованій злочинності беруть і органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. Вони здійснюють оперативно-розшукову та слідчу діяльність.

У 2014 році у зв'язку із посиленням корупції в органах державної влади в Україні створено Національне антикорупційне бюро¹. Завданням національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Національне бюро веде оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених законом до підслідності Національного бюро, а також в інших справах, витребуваних до Національного бюро прокурором, що здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування працівниками Національного бюро. Уперше у кримінальному процесі України, поряд зі слідчим та дізнавачем, введено інститут детективів, які мають право проводити оперативно-розшукову та слідчу діяльність. Національне бюро та їх територіальні підрозділи мають у своїй структурі оперативно-технічні підрозділи та підрозділи технічного контролю, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Характерним для НАБУ є те, що, здійснюючи власне оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування, воно згідно із законом має право через прокурора витребувати від інших правоохоронних органів оперативно-розшукові справи та кримінальні провадження про кримінальні правопорушення, віднесені до його підслідності. Спірні питання підслідності вирішує Генеральний прокурор або його заступник.

Виникає питання, чи доцільно було надавати антикорупційному бюро право витребувати від інших органів оперативно-розшукові справи та кримінальні провадження? Цим НАБУ поставлено у виключне положення відносно інших державних органів, у сферу діяльності яких потрапляють і вищі посадові особи, що не може не створювати конфліктних відносин між ними. Особливо каменем спотикання стає ситуація, коли успішну оперативну розробку несподівано забирають у оперативного під-

¹ Про Національней антикорупційней бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.06.2021).

розділу, а за нею і негласних працівників, що працюють по цій справі. Все це зроблено для того, щоб відрізати від справи інші органи відносно вищих посадових осіб та вирішувати у подальшому справу кулуарно. З точки зору об'єктивності це положення не витримує критики. Було б доцільно залишити за НАБУ право витребування через прокурора тільки розпочатих кримінальних проваджень відносно підозрюваних із числі вищих посадових осіб, а оперативно-розшукову діяльність продовжувати в порядку взаємодії оперативних підрозділів НАБУ з оперативними підрозділами інших правоохоронних органів.

У 2016 році у системі правоохоронних органів створено Державне бюро розслідувань одночасно з ліквідацією слідчих органів прокуратури. Згідно зі ст. 216 КПК України слідчі ДБР розслідують провадження відносно правопорушень, вчинених посадовими особами, суддями, працівниками правоохоронних органів, особами, посада яких належить до категорії А, крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності НАБУ; вчинених особами НАБУ, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціальної антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю НАБУ; проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), крім кримінальних правопорушень, передбачених статтею 422 КК (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю).

Оцінюючи зазначені функції ДБР, неможна не помітити, що навряд чи було доцільним відносити до його компетенції досудове розслідування всіх кримінальних правопорушень, зазначених у п. 1 ч. 4 ст. 216 категорій осіб, а також працівників правоохоронних органів. Адже кримінальні правопорушення побутового характеру, а також дорожньо-транспортні пригоди, наприклад, успішно можуть розслідування дізнавачі і слідчі Національної поліції.

Незважаючи на низьку ефективність діючої системи правоохоронних органів та її багаточисельних інститутів в Україні прийнято рішення про створення ще одного правоохоронного органу – Бюро економічної безпеки України¹.

Основними завданнями Бюро економічної безпеки України є:

1) виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних;

2) оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення;

3) надання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів з питань усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки;

4) забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави;

5) збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому;

6) планування заходів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним законом до його підслідності;

7) виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги;

8) складання аналітичних висновків і рекомендацій для державних органів з метою підвищення ефективності прийняття ними управлінських рішень щодо регулювання відносин у сфері економіки.

Згідно зі ст. 8 цього закону на Бюро економічної безпеки покладені такі основні повноваження:

1) здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у межах передбаченої законом підслідності;

2) здійснює інформаційно-пошукову та аналітично-інформаційну роботу з метою виявлення та усунення причин

¹ Про бюро економічної безпеки України: Закон України 28 січня 2021 року № 1150-IX / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.06.2019).

і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Бюро економічної безпеки України;

3) здійснює інформаційну взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами судової влади, іншими державними органами, підприємствами, установами та організаціями, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями;

4) здійснює розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання за вчинення кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності;

5) збирає, обробляє та аналізує інформацію щодо кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності;

6) залучає в межах компетенції у передбачений законодавством спосіб, у тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців;

7) використовує гласних і негласних штатних та позаштатних працівників на підставах та в порядку, встановлених законом, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності таких відносин, матеріально і морально заохочує осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Бюро економічної безпеки України.

Таким чином, в Україні створена і функціонує невиправдано складна система правоохоронних органів, які поки не забезпечують ефективну протидію організованій злочинності, неефективно взаємодіють, дублюють один одного за покладеними на них завданнями та функціями.

Поняття структури найчастіше розглядалось як упорядкування елементів системи, результат процесу організації. У буквальному значенні структура – це побудова системи. Поза системами структур не існує. За допомогою структури реалізуються властивості, що забезпечують бажане функціонування системи. Структура характеризує систему з боку її будови, конструкції, просторово-часового розташування частин, стійких

взаємозв'язків. Іноді вживають поняття «структурні зрізи», припускаючи горизонтальну структуру, вертикальну або штатну структуру, структуру планів тощо¹. Структура потрібна для того, щоб додати необхідне зчеплення всім підсистемам, забезпечити функціонування системи як цілого, тобто забезпечити цілісність системи. Ця властивість відбивається в тому, що системи утворюються не стільки за формальними, скільки за сутнісно-змістовними ознаками, що обумовлюється єдністю їх цілей і завдань, органічним зв'язком і взаємодією в процесі функціонування².

Загальним правилом побудови структури будь-якого органу управління є вимога функціональної однорідності, тобто організованого відокремлення від однорідних функцій, гуртування повноважень з їх здійснення у рамках будь-якого структурного підрозділу чи органу³.

Основу проектування організаційних структур управління складає системний аналіз, вихідними положеннями якого є необхідність побудови організаційної структури навколо певних функцій, цілей і підцілей, а також доцільність комплексного підходу до організації управління у сфері боротьби з організованою злочинністю. До організаційно-структурної побудови системи органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, може бути віднесений висновок Г. Г. Зуйкова про те, що внутрішня організація системи повинна забезпечувати оптимальне функціонування останньої, оскільки чим краще структура системи й кожного елемента погоджується з їх завданнями та функціями, тим ефективніше вони здійснюються⁴.

Вочевидь, що цим науковим вимогам чинна система органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю і коруп-

¹ Олянич Д. В. Теория организации : учебник. Ростов н/Д : Феникс, 2008. С. 18.

² Керимов А. Д. Философские основания политико-правовых исследований. Москва : Мысль, 1986. С. 208–209.

³ Яковлев Г. С. Аппарат управления. Принципы организации. Москва : Юридическая литература, 1974. С. 83–84.

⁴ Зуйков Г. Г. Основы научной организации управления и труда в органах внутренних дел. Москва : Юридлит, 1974. С. 32.

цією в Україні, у повній мірі поки не відповідають. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією – проблема комплексна і НАБУ одне корупцією не викоренить, оскільки вона існує не сама по собі, а органічно пов'язана з іншими кримінальними правопорушеннями – зловживання владою, шахрайство, привласнення, розкрадання тощо. Тому навіщо ізолювати НАБУ від традиційно діючих у всіх країнах світу правоохоронних органів – поліції, служби безпеки, прокуратури? Мабуть за побудовою цього неефективного органу приховані не раціональні правові мотиви, а скоріше політичні інтереси. За допомогою цього елітного органу, а також спеціального антикорупційного суду для елітної категорії громадян можна келійно карати та милувати потрібних та непотрібних посадовців, уводити від відповідальності винних. Не є оптимальним і рішення МВС України про створення замість і на основі підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю підрозділів стратегічних розслідувань. Звучить це найменування фантастично, але здійснюють вони ту саму діяльність, що підрозділи БОЗ. Нині серцевину організованої злочинності складають не загальнокримінальні правопорушення, а кримінальні правопорушення у сфері економіки і корупція.

Помилки у структурно-функціональній побудові оперативних підрозділів системи МВС особливо помітні на обласній ланці. Керівники ГУ НП позбавлені відповідних важелів необхідного впливу на злочинність. Так неможна пояснити із яких міркувань їм не підпорядковані розміщені на їх території оперативні підрозділи стратегічних розслідувань, підрозділи протидії наркозлочинам, підрозділи кіберполіції, патрульна поліція. Суттєвою помилкою прихильників такої політики в МВС є те, що ці керовані із Києва підрозділи будуть ефективно працювати. Відповідальність самих значних керівників Національної поліції в областях знімається. Адже на місці більше видно, ніж через центральний окуляр.

Невиправдано і затягнувся експеримент з впровадження у кримінальний процес інституту детективів, які в НАБУ і БЕБ мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність

і досудове розслідування. Якщо цей інститут впровадити в кримінальний процес замість слідчих і оперативників, то у нас зникнуть і кваліфіковані слідчі, і дієві оперативники, адже обидва напрями правоохоронної діяльності мають свої індивідуальні особливості, на підготовку універсальних детективів необхідно багато років, а у зв'язку зі плином кадрів серйозно постраждає якість ОРД і слідства. Оперативно-розшукова діяльність, крім забезпечення інтересів кримінального провадження, має багато інших важливих завдань за межами кримінального судочинства. В першу чергу постраждає завдання пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, закріплене у ст. 1 Закону «Про ОРД», без якого неможлива ефективна організація профілактики, припинення та виявлення кримінальних правопорушень. Детективи це завдання вирішити не зможуть, їх цікавить лише розслідування конкретного кримінального правопорушення.

Експеримент, що здійснюється у країні, з об'єднання слідчої та оперативної функції в одному органі однією особою – детективом, як це не дивно, відбивається у кіномистецтві Росії. У відомому серіалі «Тайни слідства» слідчий Марія Сергіївна (актриса Ганна Ковальчук) розкриває самі заплутані злочини, у супроводі двох оперативників (слідчий постійно навчає їх проведенню сискиних заходів), хоча вони мають більше ніж двадцятирічний стаж оперативної роботи, що іронічно сприймається справжніми працівниками поліції. Їй би впоратися з величезним валом камеральної роботи слідчого, а вона займається сиском.

Природно, що кіномистецтво може впливати і на нові підходи до організації слідчої та оперативно-розшукової діяльності. Можливо у майбутньому і відбудеться об'єднання двох функцій – слідчої та оперативно-розшукової в усіх правоохоронних органах України. Але таке рішення на пострадянському просторі у вигляді експерименту вже мало місце і себе не виправдало. У 1995 році у Головному слідчому комітеті Республіки Казахстан об'єднали слідчий апарат і оперативні служби, на які поклали обов'язок розкриття і розслідування більшості вчинюваних у республіці злочинів. Міліцейське дізнання було відсторонено

від своїх міліцейських функцій, в результаті розірвали систему розслідування злочинів, що історично склалася, і Указом Президента Республіки Казахстан від 5 жовтня 1997 року цей експеримент, що не виправдався, було відмінено. Спеціалісти вважають, що поєднувати слідчі та оперативні підрозділи в одній структурі і під одним началом є недоцільно. Коли кримінальний процес побудовано на суворо формалізованій основі, то діяльність оперативних підрозділів має свою специфіку, що містить не тільки правовідносини, але і відносини мистецтва¹.

Зниження результатів розслідування злочинів у зв'язку з падінням активності поліцейського розшуку фіксувалося в історії діяльності слідчих органів і раніше. У 1864 році в Російській Імперії було введено інститут судових слідчих, що спричинило пониження ролі поліцейського розшуку та негативно вплинуло на стан злочинності. Імперська комісія під головуванням сенатора Петерса у 1869 році констатувала непродуктивність виявлення осіб, що вчиняють злочини, і відмітила, що «основной причиной бесплодности следственной работы в отношении обнаружения виновных является отсутствие правильно поставленного и надлежащим образом руководимого полицейского розыска»².

Вочевидь, що Україна нині переживає період проб і помилок. Створення нових служб і підрозділів правоохоронних органів здійснюється на рівні експерименту. Однак експерименти не виправдано затягнулися. Заходи, що здійснюються з метою нарощування системи і структури правоохоронних інститутів, поки що призвели не до концентрації сил на основних напрямках боротьби з кримінальними правопорушеннями, а до їх розпилення.

¹ Водько Н. П. Формирование политики противодействия уголовным правонарушениям в Украине : монография. Одесса : «Феникс», 2015. С. 470.

² Гаврилов В. Я. Современная уголовная политика России, цифры и факты : монография. М : «Проспект», 2008. С. 205.

РОЗДІЛ V.

СУЧАСНИЙ СТАН БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ

Вище ми констатували, що система державних органів та їх оперативних підрозділів, в обов'язки яких входить протидія організованим злочинності, громіздка та неефективна. Оперативно-розшукову діяльність в Україні в цей час здійснюють одинадцять державних правоохоронних органів (Національна поліція, органи СБУ, Служба зовнішньої розвідки, Державне бюро розслідування, Державна прикордонна служба, Управління державної охорони, органи доходів і зборів, органи установ виконання покарань та слідчі ізолятори, розвідувальний орган Міністерства оборони, Національне антикорупційне бюро, Бюро економічної безпеки). Усі вони мають можливість у межах своєї компетенції вести боротьбу з організованою злочинністю. Слідчу ж діяльність в Україні здійснюють згідно зі ст. 216 КПК п'ять органів досудового розслідування: Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, Державного бюро розслідувань, детективи Національного антикорупційного бюро, детективи Бюро економічної безпеки.

Можна б було вважати, що в країні створено потужну систему правоохоронних органів, які здійснюють оперативно-розшукову та слідчу діяльність, здатну вести активну та наступальну боротьбу з організованою злочинністю. Однак це не зовсім так. Має інтерес системний аналіз результатів боротьби з організованою злочинністю. Автори досліджують результати діяльності по боротьбі з організованою злочинністю за два історичних періоди: перший – 2002–2008 рр., другий – 2014–2020 рр.

За даними Департаменту інформаційних технологій МВС України, правоохоронні органи держави, реалізуючи норми КК України відносно організованої злочинності, досягли помітних успіхів у боротьбі із загальнокримінальною організованою злочинністю, у зв'язку із чим велика кількість організованих злочинів зменшувалась. Так якщо у 2002 році правоохоронними органами було виявлено 722 організовані групи і злочинні організації, то у 2008 році – 378 (зниження на 52,3 %), також і виявлення організованих груп і злочинних організацій загальнокримінального характеру відповідно зменшилося з 531 до 237 (зниження на 44,6 %).

Статистика правоохоронних органів, безперечно, слугує одним із критеріїв оцінювання стану боротьби з організованою злочинністю. Водночас, оцінюючи систему статистичної звітності МВС України і судових органів по лінії протидії організованим злочинності, слід звернути увагу на її неповноту і неузгодженість. Якщо на той час правове поле боротьби з організованою злочинністю складали п'ятдесят видів передбачених КК України злочинів, то Департамент інформаційних технологій МВС України, що акумулює всю державну статистику про злочинність, ураховував стан боротьби з організованою злочинністю тільки за двадцятьма видами злочинів

Незважаючи на те, що тринадцять видів загальнокримінальних злочинів та 7 – економічної спрямованості складали основне ядро організованої злочинності, у повному обсязі тільки їх кількістю не можна оцінювати стан боротьби з організованою злочинністю, оскільки приблизно тридцять інших складів злочинів законодавець також вніс до переліку організованих, і вони не виділялись у звітності щодо організованої злочинності [див.: додаток А].

Основний масив злочинів, які за даними МВС України, вчинюються у складі організованих груп і злочинних організацій, в той період складали загальнокримінальні злочини (67,4 %), у т. ч. і крадіжки (21,3 %), злочини у сфері обігу наркотиків (31 %), розбій та грабіж (7,7 %).

Становить інтерес позитивна динаміка тяжких злочинів, що були вчинені за сім років. Так бандитизм з 77 фактів у 2002 році знизився до 20 випадків у 2008 році (74 %); убивства на замовлення – відповідно з 25 до 9 (36 %); крадіжки – з 1996 до 528 (75 %); розбій та грабїж – з 892 до 193 (78 %); вимагання – з 113 до 29 (74 %).

Викладене свідчить про те, що всі правоохоронні органи країни після прийняття нового КК України забезпечували належну наступальність у боротьбі з організованою загальнокримінальною злочинністю порівняно з попереднім періодом і досягли стабілізації кримінальної ситуації.

Позитивною тенденцією було зростання виявлення злочинів у сфері обігу наркотиків з 553 у 2002 році до 770 у 2008 р. (зростання на 29,2 %), оскільки це в цілому свідчило про наступальність кримінальної міліції та інших правоохоронних органів у боротьбі із цими злочинами.

Інші 12 видів злочинних діянь загальнокримінального характеру, що визначені законодавцем як організовані, у статистиці МВС України не виділялись, що не забезпечувало повноту оцінювання стану боротьби з організованою злочинністю.

Викликало занепокоєння зменшення кількості виявлення організованих груп і злочинних організацій у сфері господарської діяльності з 191 у 2002 році до 141 у 2008 році (27 %). Серед злочинів економічної спрямованості переважали привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (15,1 %). Привертає увагу той факт, що кількість учасників, які вчинили економічні злочини у складі організованих груп і злочинних організацій, у період 2002–2008 років не перевищувала 3,2 осіб на одну організовану групу. Щодо злочинних організацій, то їх одиниці, тобто злочинні організації у сфері господарської діяльності фактично не викривалися, і в статистиці окремо, на жаль, не виділялися. Поряд зі зниженням загальних показників боротьби з організованою злочинністю у сфері економіки знижувались й її окремі види: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим

становищем (ч. 5 ст. 191 КК) з 246 у 2002 році до 181 у 2008 році (26,5 %); хабарництво – відповідно з 81 до 31 (59 %); шахрайство з фінансовими ресурсами – з 36 до 13 (63 %); легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутого злочинним шляхом, – з 86 до 57 (33 %). Інші дванадцять видів господарських злочинів, що належать до організованих, у статистичній звітності ДІТ МВС України не виділялися, тому повне і достовірне оцінювання стану боротьби з організованою злочинністю у сфері господарської діяльності в тих умовах здійснювати було неможливо.

Незадовільний рівень протидії економічній організованій злочинності в країні свідчив не тільки про неефективність чинного правоохоронного механізму у сфері боротьби з організованою злочинністю, а й, звісно, про недосконалість кримінального законодавства. Розглядаючи питання ефективності кримінально-правових норм про організовану злочинність, не достатньо було спиратися тільки на статистику ДІТ МВС України, оскільки кінцеву правову оцінку діям, що вчинюються організованими групами і злочинними організаціями, дають судові органи. Зіставлення даних про виявлені і розслідувані факти організованої злочинної діяльності з рішеннями судових органів про результати розгляду таких справ у перший період викликало багато питань щодо ефективності боротьби з організованою злочинністю згідно з новими правовими нормами КК України.

За даними адміністрації Верховного суду України, чинна статистика судових органів також не забезпечувала повного обліку злочинів, що вчинюються організованими групами і злочинними організаціями. Так із п'ятдесяти трьох передбачених КК на той період злочинів, що належать до організованих, у звітності судових органів до 2008 року виділялися тільки 26 видів найбільш небезпечних злочинних діянь, що вчинюються організованими злочинними угрупованнями. Тобто неповнота обліку мала місце не тільки на стадії досудового слідства, а й на стадії їх розгляду в судах.

Щодо результатів розгляду кримінальних справ про організовану злочинність у судах, то їх порівняння з результатами

розслідування кримінальних справ цієї категорії викликало занепокоєння і навіть тривогу. Якщо слідчими органами справ про створення злочинної організації було розслідувано у 2002 році – 10, у 2003 р. – 19, у 2004 р. – 24, у 2005 р. – 19, у 2006 р. – 7, у 2007 р. – 9, у 2008 р. – 13, то судами України за вчинення цього злочину (ч. 1 ст. 255 КК) у 2002–2007 роках винні особи за цією статтею не засуджувалися, а у 2008 році засуджено 5 осіб; кримінальних справ про бандитизм (ст. 257 КК) розслідувано у 2002 році – 77, у 2003 р. – 39, у 2004 р. – 45, у 2005 р. – 35, у 2006 р. – 17, у 2007 р. – 27, у 2008 р. – 20, а засуджено судами за цей вид злочинів відповідно – 13, 14, 19, 5, 1, 0, 7; про умисне вбивство на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК) розслідувано справ у 2002 році – 25, у 2003 р. – 4, у 2004 р. – 2, у 2005 р. – 5, у 2006 р. – 2, у 2007 р. – 2, у 2008 р. – 9, а кількість засуджених осіб за вчинення вбивств на замовлення у судовій статистиці не виділялась; справ про вимагання у 2002 році – 113, у 2003 р. – 91, у 2004 р. – 67, у 2005 р. – 84, у 2006 р. – 13, у 2007 р. – 44, у 2008 р. – 29, а засуджено судами відповідно – 29, 10, 40, 31, 11, 6, 13. Аналогічна ситуація мала місце й по інших складах злочинів.

Очевидним є, що в цих показниках проглядалися суттєві недоліки щодо якості оперативно-розшукової і слідчої діяльності, у зв'язку з якими суди здійснювали перекваліфікацію діянь, виключення доказів, виправдання обвинувачених тощо. Водночас, явні розходження показників слідчої діяльності і судів змушували серйозно замислитися не тільки керівників слідчих і судових органів, а й законодавця. Якщо за сім років чинності КК України за ст. 255 КК було розслідувано 101 кримінальну справу, а засуджено тільки 5 осіб, за ст. 257 КК розслідувано 260 кримінальних справ, а засуджено 59 осіб, за ч. 4 ст. 189 (вимагання) розслідувано 441, а засуджено лише 140 осіб, то ця статистика свідчить про вкрай низьку ефективність усієї системи судової юстиції України щодо протидії організованій злочинності.

Особливу занепокоєність викликали серйозні розходження між показниками виявлення і розслідування злочинів, що вчинювалися організованими групами і злочинними організаціями

у сфері обігу наркотиків. Якщо, за даними звітності ДІТ МВС України, за період 2002–2008 років розслідувано 5725 злочинів у сфері обігу наркотиків, то за цей же час за ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 311, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313 КК України засуджено лише 782 особи (13,6 %) і переважну більшість з них (97 %) склали незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 5 ст. 191 КК). Відповідно, незважаючи на всю гостроту проблеми боротьби з наркобізнесом в Україні і постійне функціонування каналів надходження наркотиків із-за кордону, боротьба з організованою злочинністю в цій сфері здійснювалась явно неефективно, що потребує окремого дослідження.

Статистичні відомості слідчих та судових органів про організовану злочинність у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів не погоджувались між собою. Так у статистиці ДІТ МВС України вони відбивалися в одній графі [див.: додаток Б], а в статистиці судових органів ця проблема вирішена краще. Так злочини, передбачені ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 311, ч. 3 ст. 312 і ч. 3 ст. 313 КК України, що належать, на рішення законодавця, до організованих у сфері обігу наркотиків, у статистичній звітності судових органів виділені окремими графами.

При такому підході у використанні статистичних рядів організована злочинність у повному обсязі певним чином «зашторювались», оскільки висновок про її питому вагу робився з кількості всіх розкритих злочинів, при цьому ставлячи до одного ряду нетяжкі та тяжкі злочини.

Аналізуючи результати боротьби з організованою злочинністю, в той час зазначалося, що кримінальна статистика повинна, передусім, відбивати відомості про п'ятдесят шість складів злочинів, що належать, за КК України, до організованих. Окремим рядком в облікових документах усіх правоохоронних органів повинні фіксуватися інші злочини, що вчинені організованими злочинними угрупованнями. При цьому головний акцент у кримінальній

статистиці слід було робити не стільки на злочинах, скільки на власне викритих організованих групах і злочинних організаціях, а також їх організаторах. Оцінювання діяльності всіх державних органів, що виконують завдання боротьби з організованою злочинністю, тільки за кількістю виявлених і розкритих злочинів, на наш погляд, було однією з причин низької ефективності боротьби з організованою злочинністю в країні.

Переорієнтація системи обліку та звітності про організовану злочинність від обліку «конкретного випадку» до обліку злочинного угруповання (ОГ або ЗО) неминуче призведе до якісних змін стратегії і тактики боротьби з організованою злочинністю, які полягають у тому, що цільові орієнтири повинні вести не тільки до розкриття злочину окремого учасника, а до розвалу всієї організації шляхом викриття максимальної кількості її членів, особливо керівників, ватажків. Традиційні методи гласного розслідування окремих злочинів учасників організованих груп і злочинних організацій, на думку закордонних спеціалістів, заважають такому підходу¹.

Комплексне оцінювання стану боротьби з організованою злочинністю може бути здійснене лише на основі аналізу інформації чотирьох рівнів державно-правової діяльності: оперативно-розшукової, слідчої, судової та кримінально-виконавчої. При такому підході суспільство і державні правоохоронні органи могли б мати повну і об'єктивну оцінку характеристики стану організованої злочинності в країні, що б дозволило предметно вивчати її тенденції, прогнозувати розвиток і коректувати стратегію боротьби з організованою злочинністю, також і зусилля законодавця.

Відсутність певної статистики у сфері боротьби зі злочинністю негативно впливає на рівень та якість наукових досліджень проблем кримінального права. У зв'язку із цим В. О. Навроцький звертає увагу на складність доступу до матеріалів практики та зазначає, що більшість авторефератів за спеціальністю «кримі-

¹ Овчинский С. С. Оперативно-розыскная информация. Москва : ИНФРА-М, 2000. С. 295.

нальне право» взагалі не містять вказівок про емпіричну базу досліджень¹.

Вочевидь, що при такому ненормальному становищі мали місце як окремі недопрацювання законодавчої діяльності, так і серйозні прорахунки в діяльності оперативно-розшукових, слідчих та інших підрозділів правоохоронних органів країни. Постановка цієї проблеми викликає необхідність здійснення спеціального наукового дослідження ефективності застосування нових норм КК України про організовану злочинність, яке виходить за рамки нашої роботи.

Критичний аналіз істотних розходжень між показниками виявлення, розслідування справ про організовану злочинність та даними судової статистики зумовлював висновок про неефективність діючої судової системи країни. Нажаль, у цій сфері спостерігається не тільки зволікання, а й, як це вбачається з повідомлень ЗМІ, глибоко впровадилася корупція та інші зловживання. Вочевидь, щодо низьких результатів розгляду справ про організовану злочинність у судах, їх діяльність потребує серйозного вдосконалення. Кримінально-правові норми про організовану злочинність не працюють не тому, що вони недосконалі, а через те, що кримінальне судочинство не забезпечує застосування передбачених ними покарань відповідно до тяжкості вчиненого. Оскільки судова система України не здатна провести самокритичний аналіз своєї неефективності, було б доцільним створити спеціальну комісію Верховної Ради для дослідження цього питання². Такі висновки було зроблено при оцінці боротьби з організованою злочинністю за показниками 2002–2008 рр.

Сучасний стан боротьби з організованою злочинністю характеризує статистичні дані правоохоронних органів про результати цієї діяльності за період 2014–2020 рр.

¹ Навроцький В. О. Чому законодавець та правозастосовна практика байдужі до рекомендацій кримінально-правової науки. *Наука і правоохорона*. 2008. № 1. С. 40.

² Водько М. П., Подобний О. О. Кримінально-правова регламентація протидії організованій злочинності. Одеса : Юридична література, 2010. С. 143–151.

Традиційно у кримінологічній науці під станом злочинності розуміється число та інтенсивність (рівень) учинених злочинів, число та рівень активності осіб, що вчинили злочини, структура та динаміка злочинності¹. Порівняння абсолютних показників за певні періоди часу дозволяють виявити її закономірності та враховувати їх під час розроблення заходів боротьби зі злочинністю. Кількісні показники стану злочинності відбиваються також і в показниках окремих її видів, а також її індекси та коефіцієнти, які обраховуються з кількості злочинів та осіб, що їх вчинили, в обрахуванні на 1000, 10000 чи 100000 осіб населення. До кількісних характеристик стану злочинності відносять також її динаміку – рух за певні періоди часу, рух видів злочинності².

Стан злочинності характеризується також її якісними показниками – її структурою, тобто співвідношенням та питомою вагою різних видів злочинів у загальному їх числі за певний період часу в певному територіальному регіоні, а також характером злочинності – числом найбільш небезпечних діянь у структурі злочинності. Однак однієї статистики зареєстрованих злочинів для оцінки стану злочинності мало. Її кількісні та якісні показники формуються із урахуванням латентної злочинності, тобто тієї сукупності злочинів та осіб, що їх учинили, яка залишилася невиявленою, невідомою правоохоронним органам.

Стан організованої злочинності в Україні на цей час у достатньому ступені не досліджений. З одного боку через часові фактори, а з іншого – у зв'язку з недосконалістю механізму обліку та оцінювання результатів діяльності правоохоронних органів, а також їх постійного та неефективного реформування.

Більш обґрунтованим підходом є оцінювання стану організованої злочинності за показниками виявлення, припинення та розкриття, по-перше, одинадцяти видів злочинів з конституційними ознаками організованості, і, по-друге, сорока шести видів злочинів, передбачених КК України з кваліфікуючою ознакою «вчинено

¹ Кримінология. Москва : Юристъ, 1999. С. 78.

² Кримінология. Москва : ИНФРА. НОРМА, 1997. С. 147–158.

організованою групою». Крім цього, при оцінці стану організованої злочинності неможна не враховувати й інші злочини, вчинені членами організованих злочинних угруповань у порядку ексцесу виконавця, розвитку та приховування злочинної діяльності.

Справа в тому, що організовані злочинні угруповання та їх учасники, що спеціалізуються на певному базовому виді злочинної діяльності, цілеспрямовано чи одночасно у зв'язку з обставинами, що складаються, вчинюють й інші, передбачені КК кримінальні правопорушення, що часто не підпадають під кваліфікацію їх за вищевказаними так званими «індексними» складами кримінальних правопорушень. Водночас, виникає питання, чи виправданим є виключення із оцінки стану організованої злочинності кримінальних правопорушень, вчинених учасниками організованих угруповань та таких, що не мають кваліфікуючої ознаки «вчинено організованою групою». Вочевидь, у таких випадках наявна сукупність злочинів, а не їх система, що характерно для організованої злочинної діяльності. Саме так і складається сучасна практика обліку організованих злочинів.

З 2012 року в Україні діє звітність Генеральної прокуратури про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за формою № 1-03, затвердженою наказом ГПУ від 23.10.2012 № 103. Пізніше ця звітність була вдосконалена з урахуванням сучасної тенденції організованої злочинності та затверджена наказом ГПУ від 30 червня 2020 року № 299. Ці звітності за формою 1-03 ГПУ і використовуються авторами у нашому дослідженні. Оскільки за чинними формами статистичної звітності про результати боротьби з організованою злочинністю виділити кримінальні правопорушення, що не є організованими, із загальної кількості вчинених організованих злочинними угрупованнями, не є можливим, автори вимушені спиратися не тільки на статистику злочинів, що кваліфікуються згідно з КК як організовані, а й враховувати при цьому усі злочини, вчинені учасниками розкритих злочинних угруповань.

В останньому п'ятиріччі 2016–2020 рр. правоохоронні органи щорічно нараховували виявлення організованих груп і злочинних

організацій. Якщо у 2016р. їх було виявлено 136, то в 2020 р. – уже 377, а всього за п'ятиріччя – 1304 злочинні угруповання. Найбільша питома вага виявлених організованих груп та злочинних організацій припадає на ОВС (Національну поліцію) – 106 чи 81 %, далі йде податкова міліція – 102 чи 7,8 %, органи СБУ – 66 (5,6 %), органи прокуратури – 53 (4,6 %). Характерно, що із числа виявлених у цьому п'ятиріччі організованих угруповань (1304) тільки 57 чи 4,3 % склали злочинні організації, що свідчить про відсутність у правоохоронних органів механізму глибокого проникнення до кваліфікованого та законспірованого злочинного середовища. Так, за п'ятиріччя ОВС (поліція) виявили 6 злочинних організацій, органи СБУ – 6, прокуратура – 3, податкова міліція – 2. У 2020 р. правоохоронними органами виявлено 377 ОГ та 30, із них 349 оперативними підрозділами, у т.ч. оперативними підрозділами Національної поліції 306 (87,6 %), СБУ 28 (6,2 %), органами контролю за податковим законодавством – 12 (3,4 %), ДБР – 1, НАБУ – 0 [див.: додаток Г].

Викликає інтерес час злочинної діяльності організованих злочинних угруповань за даними таблиці 1.1 за 2020 р. Так, із 377 угруповань – 278 (73,7 %) займалися злочинною діяльністю до 1 року, 72 (19 %) – до 2 років, 9 (2,3 %) – від 3 до 6 років. За кількістю осіб злочинні угруповання характеризуються наступними даними. Із 377 угруповань 215 (57 %) по 3 особи, 153 (40,5 %) – від 4 до 10 осіб та 8 (2,1 %) – 11–20 осіб. Причому, 8 30 з кількістю 11–20 осіб, що вчинили організовані злочини, викриті органами Національної поліції [див.: додаток Д].

До останнього часу статистика ГПУ про організовану злочинність не фіксувала методи виявлення ОГ та 30. Лише після внесення коректив у звітність ГПУ по формі 1-03 у червні 2020 р. в таблиці 1.1 з'явилася графа «виявлено оперативними підрозділами». Це є вірним. На розвиток теорії і практики оперативно-розшукової діяльності базовий вплив має кримінологія. Спираючись на неї, теорія оперативно-розшукової діяльності під час розроблення організаційно-тактичних проблем боротьби з організованою злочинністю використовує її основні положення.

Створенню спеціалізованих підрозділів для боротьби з організованою злочинністю передувало виявлення кримінологією організованої злочинності як самостійного соціально-протиправного явища з високою суспільною небезпекою, розмірами і тенденціями до розповсюдження.

Кримінологічне вчення про особу злочинця широко використовується на таких стадіях оперативно-розшукової діяльності як виявлення учасників і організаторів злочинних угруповань, визначення кола осіб, що залучаються до конфіденційного співробітництва з оперативними підрозділами. Водночас, на сучасному етапі боротьби зі злочинністю кримінологічна наука у зв'язку з низкою об'єктивних підстав не може дати повну оцінку стану організованої злочинності. Це обумовлено тим, що учасники організованих злочинних угруповань маскують свій спосіб життя і поведінки як правослухняні. Ці обставини і викликають необхідність широкого використання в оцінюванні стану організованої злочинності оперативно-розшукової інформації. Оперативні підрозділи у вирішенні завдань протидії організованій злочинності володіють такими розвідувальними можливостями, яких не мають інші служби правоохоронних органів, не уповноважені на здійснення ОРД.

Тільки в 2020 р. із 1609 осіб, які вчинили правопорушення у складі організованих груп та злочинних організацій, оперативними підрозділами правоохоронних органів виявлено 1543 (88,8 %). Найбільша питома вага виявлених учасників ОЗУ припадає на Національну поліцію – 1423 (89 %), органи безпеки – 47 (7,2 %), органи контролю за податковим законодавством – 73 (3 %), ДБР – 53 (2,7 %), НАБУ – 2. Вочевидь, що така ж тенденція спостерігалася і в минулі роки, хоча в статистиці ГПУ вона не відбивалася. Так у 2016–2019 рр. правоохоронними органами виявлено 4404 особи, які вчинили кримінальні правопорушення у складі ОГ та ЗО, у тому числі Національною поліцією – 3493 (79,3 %), СБУ – 240 (5,4 %), прокуратурою – 331 (7,5 %), органами контролю за податковим законодавством – 278 (6,3 %). Ці дані свідчать, що крім органів Національної поліції, інші

правоохоронні органи, що здійснюють ОРД, демонструють низьку ефективність своєї діяльності у протидії організованих злочинності [див.: додаток І].

Певний інтерес становить характер виявлених ОЗУ. У них переважають злочини загальнокримінальної спрямованості. Так із 136 закінчених проваджень у 2016 році 87 % складали крадіжки і злочини, пов'язані зі збутом наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені організованими групами. Злочинних організацій виявлено тільки 4. Аналогічна тенденція спостерігається і у наступні роки. Хоча, в 2020 р. усі показники боротьби з організованою злочинністю помітно зросли. Із 377 кримінальних проваджень 20 – щодо 30, 17 – бандитизм, але більш ніж 87 % – це розбій та пограбування, крадіжки, наркотики, незаконний обіг зброї. Водночас, у сфері економіки такі злочини як хабарництво, корупція, фіктивне підприємництво, організовані групи та злочинні організації виявляються у режимі низької результативності.

За сферами виявлення організованої злочинності статистика ГПУ за формою 1-03, таблиця 1.1, свідчить про наступні результати: за досліджуваний період у сфері органів влади та управління виявлено 49 організованих злочинів, у бюджетній сфері – 85, банківській – 14, у т.ч. у комерційних банках – 11, у фінансово-кредитній системі – 16, у сфері земельних відносин – 10, у вугільній промисловості – 9, нафтогазовій – 7, у сфері приватизації – 0. Ці дані свідчать про те, що у сфері економіки, куди активно перемістилася організована злочинність та безкарно функціонує, правоохоронні органи країни на цей час не мають достатньої кваліфікації з виявлення та припинення організованої злочинності. Нині організована злочинність в Україні набула міжнародного транснаціонального характеру, потоком пливуть злочинні грошові кошти закордон, але у 2020 р. правоохоронними органами країни виявлено лише 62 ОГ з міжнародними зв'язками, а за аналізоване п'ятиріччя – 205.

Заслужують уваги статистичні дані про закінчені провадження кримінальні правопорушення про організовану злочинність всіма правоохоронними органами за останні роки. Закінчено

проваджень у 2016 р. – 136, у т.ч. 30 – 4; у 2017 р. – відповідно 210 і 5; 2018 р. – 288 і 11; 2019 р. – 293 і 14; 2020 р. – 377 і 20. Загальна кількість таких проваджень, більше 90 %, закінчено органами внутрішніх справ (НП), ДБР лише у 2020 р. уперше закінчено 15 кримінальних проваджень про організовану злочинність у сфері боротьби з корупцією серед вищих посадових осіб.

Кількість злочинів, учинених учасниками розкритих організованих угруповань, до останнього часу у звітних відомостях форми 1-03 не виділялася, але відповідно до змін 2020 р. такі дані статистика ГПУ буде відбивати. У 2020 р. учасниками 377-ми ОЗУ вчинено 3593 злочини. Дані про кількість кримінальних проваджень, спрямованих до суду, свідчать, що правоохоронні органи країни щороку у минулому п'ятиріччі нарощували темпи боротьби з організованою злочинністю, проявляючи відповідну активність. Так коли у 2016 р. в суди спрямовано 166 кримінальних проваджень, то в 2017 р. – 238, 2028 р. – 318, 2019 р. – 316, 2020 р. – 504.

Збільшується і якість досудового розслідування з виявлення всіх кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ. У 2016 р. їх було 1233, у 2017 р. – 1951, 2018 р. – 2592, у 2019 р. – 2437, 2020 р. – 3710. По цим провадженням, направленим до суду, виявлено осіб, яким повідомлено про підозру: у 2016 р. – 501, 2017 р. – 854, 2018 р. – 1233, 2019 р. – 1160, 2020 р. – 1611. Ці результати досягнуті, здебільшого, органами МВС (Національної поліції). Щодо знов створених правоохоронних органів, то ДБР розпочало працювати лише з 2020р. і спрямувало до суду 17 кримінальних проваджень з обвинувальним актом відносно 59 осіб, яким повідомлено про підозру і які вчинили 55 кримінальних правопорушень у складі ОГ та 30.

Водночас, спостерігається ліберальний підхід правоохоронної системи і до обрання запобіжних заходів відносно правопорушників, що вчинюють злочини найбільш високої суспільної небезпеки – у складі ОГ та 30. Так запобіжний захід утримання під вартою застосовувався у 2016 р. відносно 177 осіб, що вчинили організовані злочини, у 2017 р. відповідно – 261, 2018 р. – 219, 2019 р. – 214, 2020 р. – 340. Якщо врахувати, що за 2016–2020 рр.

правоохоронними органами виявлено 6013 осіб, які вчинили організовані злочини, то тільки відносно 1211 із них (20,1 %) використовувався запобіжний захід тримання під вартою. Той факт, що 80 % учасників ОЗУ залишаються до суду на волі і активно протидіють досудовому слідству, свідчить про невинуватий лібералізм правозастосовувачів, що перешкоджає створенню обстановки неприйняття організованої злочинності, навіть сприяє зміцненню її позицій, приховуванню слідів та ухиленню винних від відповідальності.

Короткий аналіз результатів виявлення, розкриття і досудового розслідування злочинів, вчинених ОГ і ЗО, свідчить, що не дивлячись на постійне реформування правоохоронної системи, в останні роки, в цілому, боротьба з організованою злочинністю активізуються. У досліджуване п'ятиріччя в суди спрямовано 1542 кримінальних провадження з обвинувальним актом чи клопотаннями про застосування примусових заходів відносно 9107 осіб, яким повідомлено про підозру, та які вчинили 11923 кримінальних правопорушень у складі ОГ і ЗО. Показники проваджень, направлених до суду, є значно нижчими кількості виявлених ОГ і ЗО та їх учасників, що заслуговує на окреме дослідження (див. Додаток К).

Тепер подивимося, як же працюють суди. Нажаль, розділ 6 таблиці 6.1 відомостей про результати судового розгляду кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, вчинені у складі ОГ і ЗО, звітності ГПУ про результати боротьби з ОГ і ЗО не поповнювалися, що свідчить про відсутність належної взаємодії між ГПУ та Верховним судом України, що позбавляє можливості оцінювати відомості про судимість в одному звіті ГПУ. Тому для повноти оцінки стану боротьби з організованою злочинністю використовуємо судову статистику про організовану злочинність. Джерелом цих відомостей є щорічні аналізи здійснення судочинства судами кримінальної юстиції Верховного суду України¹.

¹ Аналіз стану здійснення судочинства судами кримінальної юрисдикції за 2016–2020 рр., пп. 3, 7, 8. Відділ аналізу судової статистики судів кримінальної юрисдикції Правового управління Департаменту аналітичної та правової роботи Верховного суду України.

Оскільки аналіз Верховного суду України принципово відрізняється від статистичних відомостей форми 1-03 ГПУ, ми користуємося основними висновками аналізу Верховного суду за річними показниками, які у цілому дозволяють зробити деякі цікаві аналітичні висновки.

Вище відмічалось, що за досліджувані п'ять років правоохоронні органи спрямували до суду 1542 кримінальних провадження щодо 5359 осіб, які вчинили 11923 кримінальних правопорушень у складі ОГ та ЗО. Водночас, судами за той самий період (п'ять років) розглянуто лише 1161 справу про злочини, вчинені ОГ та ЗО. Засуджено тільки 1036 осіб, які вчинили організовані злочини у складі ОГ та 138 осіб – у складі злочинних організацій. Із цих показників вбачається, що 3914 осіб чи більш 70 % злочинців, які вчинили організовані злочини, не понесли реального покарання. Чому це сталося – предмет окремого дослідження, але це ненормально. Чий же це брак? (див. Додаток Л)

Щодо видів покарання найбільш небезпечних злочинців, то картина виглядає таким чином: до позбавлення волі засуджено 346 осіб, або 23,9 % від усіх засуджених за злочини, вчинені у складі ОГ та ЗО. Вочевидь, що кримінальна політика лібералізації покарання найбільш небезпечних злочинців в Україні зашкалює. Так під час досудового розслідування запобіжний захід тримання під вартою застосовувався тільки відносно 20 % злочинців, які вчинили злочини у складі ОГ та ЗО, а суди в свою чергу до більшості злочинців застосовують покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Таким чином більш ніж 40 % найбільш небезпечних злочинців не отримують адекватного їх суспільної небезпеці покарання.

Окрім цього, до таких злочинців застосовується звільнення від покарання з випробуванням. За п'ять років таких осіб було 357, що становить 24,7 % від усіх засуджених за вчинення злочинів у складі ОГ і ЗО. Також засуджено з меншим покаранням 273 особи (20,9 %) від кількості засуджених цієї категорії. Відмічається низька якість розгляду проваджень у судах 1-ї інстанції та наступним їх розглядом в апеляційному і касаційному порядку. Так за 1161 розглянутими провадженнями за п'ять років скасовано рішень відносно

1450 осіб. В апеляційному та касаційному порядку покарання скасовано відносно 167 осіб (11,5 %) [див.: додаток Л].

Таким чином, відносно реальних покарань найбільш небезпечних для суспільства злочинців можливо, що вони не тільки надто ліберальні, а й шкідливі для інтересів суспільства. Стаття 2 КПК України зазначає, що завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Оскільки особи, що вчинюють злочини у складі ОГ та ЗО не отримують адекватного покарання, то слід констатувати, що завдання кримінального судочинства в Україні відносно злочинців, що вчинюють кримінальні правопорушення у складі ОГ та ЗО, виконуються злочинно незадовільно. Нажаль, досліджуваний судовий аналіз засудження у справах про організовану злочинність не може задовольнити ані дослідників, ані працівників правоохоронних органів і політиків. Крім цього, вона не стикується з принципами статистичних підходів ГПУ, а також положеннями Кримінального кодексу України. У чинній статистиці ми не бачимо судимостей за двома групами організованих кримінальних правопорушень: з конститутивними ознаками організованості і у злочинах з кваліфікуючою ознакою «вчинено організованою групою».

Вочевидь, доцільно статистичну звітність про судимість за 11-ць видів злочинів з конституційною ознакою та 46-ть видам організованих злочинів з кваліфікуючою ознакою «вчинено організованою групою» сформувати окремо та постатейно, а також забезпечити формування відомостей про ці злочини в таблиці 6.1 звіту ГПУ по формі 1-03.

Матеріальні збитки від організованої злочинності у зв'язку з її високою латентністю та низькими показниками виявлення та розкриття оцінювати об'єктивно неможливо. Однак, навіть за наявними даними ГПУ, за п'ять років у 2016–2020 рр. вони склали 495481463 тис. гривень¹ (див. Додаток М).

¹ Звітність ГПУ про результати боротьби з ОГ і ЗО за формою 1-03, розділ 5, таб. 5.1 за 2016–2020 рр. (Додаток М).

Неефективність судової діяльності України за провадженнями про організовану злочинність є наслідком невинуватеного лібералізму судочинства, а також низького рівня якості суддівського корпусу. Багато із них самі вчинюють кримінальні правопорушення, пов'язані з винесенням завідомо неправосудних вироків, рішень або ухвал, а також корупцією. Тільки за 2016–2019 рр. органами досудового розслідування в суди спрямовано 190 кримінальних проваджень з обвинувальним актом відносно злочинів, вчинених суддями. Водночас, слідчими органами було закрито 970 кримінальних проваджень відносно суддів, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, у тому числі 717 у зв'язку з постановою завідомо неправосудних вироків, рішень або ухвал та 45 проваджень відносно злочинів, пов'язаних з корупційними діями суддів. Таким чином за 4 роки із 1160 кримінальних проваджень, розслідуваних слідчими органами відносно злочинів, учинених суддями, лише 190 або 16,3 % спрямовано до суду з обвинувальним актом. Це примушує замислитися та зробити висновки не на користь чинної системи правосуддя в Україні. Було б доцільним провести окреме дослідження обставин закриття 970 кримінальних проваджень відносно злочинів, учинених суддями.

ВИСНОВКИ

Дослідження дозволяє сформулювати деякі висновки і пропозиції з вдосконалення протидії організованим злочинності в Україні.

Закріплення в КК України нових базових кримінально-правових інститутів про організовану злочинність є серйозним досягненням українського законодавця, що в цілому забезпечує кримінально-правову боротьбу з організованими формами злочинності в умовах впровадження ринкової економіки та входження України в загальноєвропейське правове поле.

Водночас, законодавчу регламентацію кримінально-правових норм про організовану злочинність не слід вважати завершеною, і завданням законодавця залишається їх подальше вдосконалення з урахуванням пропозицій, що внесені в другому та третьому розділах нашої роботи:

- про закріплення ст. 28 КК України в наступній редакції «(3) Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо його спільно вчинено у складі стійкого, згуртованого об'єднання осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися для вчинення одного або більше кримінальних правопорушень». «(4). Кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо його вчинено учасниками ієрархічного злочинного об'єднання (шість або більше осіб), чи двох або більше організованих груп, які об'єдналися для розроблення або реалізації заходів зі здійснення злочинної діяльності»;
- про встановлення відповідальності за організацію й керівництво будь-якою організованою групою, а не тільки злочинною організацією, учасники якої об'єдналися для вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів;

- про доповнення диспозиції ст. 257 КК України словами «нападу на підприємства, установи, організації чи окремих осіб з корисливою метою»;
- про введення примітки до ст. 257 КК України щодо поняття нападу – «прояв раптового насильства з висуванням корисливих вимог, що полягає у спричиненні побоїв, тілесних пошкоджень, зв'язуванні, позбавленні волі та інших насильницьких діях»;
- про введення до ст. 257 КК України кваліфікаційної ознаки – «вчинення бандитизму особами з використанням свого службового становища» та підвищення відповідальності за таке його вчинення;
- про внесення змін до ст. 260 КК України та закріплення її в такій редакції: «1. Створення не передбачених законами України воєнізованих або збройних формувань чи участь у їх діяльності з метою незаконного виконання функцій офіційних державних органів»;
- про виключення з диспозиції ст. 258 КК України слів «... об'єднаннями громадян, юридичними особами або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста)», що необґрунтовано розширюють та ускладнюють поняття терористичного акту;
- про доповнення ст. 258 КК «Терористичний акт» частиною 4, в яку ввести зміст ст. 258–3 КК України, оскільки редакція останньої не містить цілей створення терористичної групи чи терористичної організації;
- про часткове скасування в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» ст. 1 «Визначення основних термінів» з тим, щоб забезпечити єдине кримінально-правове тлумачення основних понять, пов'язаних з тероризмом;
- про криміналізацію в КК України з ознакою «вчинено організованою групою» таких злочинів, як організація екстремістського співтовариства та організація незаконної міграції, які на сьогодні є дуже поширеними в Україні і потенційно загрожують їй у сучасних умовах розвитку суспільства;

– про розгляд питання щодо доцільності виключення з КК України кваліфікуючої ознаки «вчинено організованою групою» з диспозиції правових норм, передбачених ч. 3 ст. 161, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313 КК України, які за останні роки практично не застосовувалися в правоохоронній практиці;

– про встановлення верхньої межі покарання у вигляді 15 років позбавлення волі у випадках учинення тяжких і особливо тяжких злочинів у складі злочинної організації, яке можна було б застосувати до організаторів і найнебезпечніших учасників злочинних співтовариств.

З метою підвищення рівня і якості оцінювання ефективності нових кримінально-правових норм про організовану злочинність необхідно вдосконалити систему державної кримінальної статистики про організовану злочинність, яка б дала можливість забезпечувати чіткий облік усіх передбачених КК України видів злочинів, що належать, за рішенням законодавця, до організованих, а також виділення в обліках на всіх стадіях судочинства (до виконання вироків) організованих груп, злочинних організацій і організаторів.

Зазначаючи відсутність в останні роки в Україні зареєстрованих фактів терористичних актів, не можна не помітити зростання не менш небезпечного явища – політичного і релігійного екстремізму, який став серйозною загрозою національній безпеці держави. На думку провідних вітчизняних дослідників – терологів (терологія – наука, що вивчає тероризм і всі його прояви), зростання суперечностей між політичними партіями і суспільними течіями в баченні ними перспектив розвитку національної державності підштовхує певні радикальні політичні кола до силового впливу на органи влади і політичних опонентів, на шлях організації незаконних збройних формувань. У деяких містах члени радикальних об'єднань уже одяглися у форму та влаштовують ходи з екстремістськими закличками, а законодавець очікує, коли ці формування за структурою і характером діяльності стануть небезпечною озброєною силою. Ця позиція є не державницькою та порушує інтереси народу країни. Тому було б доцільним

з метою запобігання терористичній діяльності та посилення демократичних підвалин суспільства встановити кримінальну відповідальність за створення і керівництво діяльністю екстремістських організацій, екстремістську діяльність, що переслідує політичні, економічні, релігійні, націоналістичні, етнічні цілі. Відсутність таких норм у кримінальному законі не дозволяє своєчасно розпізнавати і розрізняти політичну активність від екстремістської діяльності та вести боротьбу з нею як шкідливою для подальшої розбудови правової держави в Україні.

МВС України, Офісу Генерального прокурора України та Верховному суду України було б доцільним здійснити спільне глибоке наукове дослідження проблем ефективності застосування нових норм КК України про організовану злочинність, що дозволить розробити і внести відповідні пропозиції про вдосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства, слідчої і судової діяльності в боротьбі з організованою злочинністю.

Створити в країні міжвідомчу науково-дослідну установу з проблем боротьби з організованою злочинністю, що здатна здійснювати комплексні дослідження цього явища, кримінальний моніторинг (спостереження, аналіз, прогноз) на необхідному рівні.

Матеріали здійсненого дослідження свідчать також про низьку ефективність системи правоохоронних органів та судової системи України у боротьбі з організованою злочинністю, особливо у сфері господарської діяльності, що потребує її серйозного вдосконалення з урахуванням європейських правових стандартів та норм.

У цей час в Україні право здійснювати оперативно-розшукову діяльність мають оперативні підрозділи одинадцяти державних органів та шість державних органів здійснюють досудове розслідування. Множення правоохоронних органів відбувається під впливом іноземних консультантів (США), які вважають, що в інтересах усунення монополії на види діяльності доцільним є дроблення правоохоронних органів за окремими функціями, що нібито забезпечує більшу об'єктивність у застосуванні кримінально-правової репресії. Чим їх більше, тим більше

гарантій від прийняття незаконних рішень. Розпорошення сил і зростання безвідповідальності державних органів у протидії кримінальним правопорушенням нікого не цікавить.

Така позиція, на наш погляд, є помилковою і такою, що не підходить для унітарної України. Про це свідчить і структура правоохоронних органів у європейському співтоваристві, куди Україна намітила своє входження. У більшості країн Європейського союзу структура правоохоронних органів не є схожою на американську. Складається, що Україна прагне до Європи, судочинство реформується за європейськими стандартами, а правоохоронна система будується за американським зразком. Де ж логіка? Чи не в цьому невинуватеному підході приховуються причини низької ефективності чинної правоохоронної системи України?

Створена на сьогодні система правоохоронних органів є громіздкою, їй притаманно дублювання функцій, зниження відповідальності за певні напрями боротьби з кримінальними правопорушеннями. Постійне реформування замість підвищення ефективності конституційних правоохоронних інститутів (МВС, СБУ, прокуратура, суди) знімає відповідальність кожного з них за падіння рівня професіоналізму та неефективну діяльність у протидії злочинності.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Таблиця кримінального законодавства
України про протидію організованим злочинності**

	Ст. КК	Вид злочину	Покарання
Злочини з конститутивною ознакою організованості			
1	ст. 181	Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів	
2	ч. 1 ст. 255	Створення злочинної організації	5–12 років позб. волі
3	ст. 256	Сприяння учасникам злочинної організації та укриття їх злочинної діяльності	3–5 років позб. волі
4	ст. 257	Бандитизм	5–15 років позб. волі
5	ст. 258–3	Створення терористичної групи чи терористичної організації	8–15 років позб. волі
6	ст. 260	Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань	2–12 років позб. волі
7	Ст. 293	Групове порушення громадського порядку	арешт до шести місяців
8	ст. 294	Масові заворушення	5–15 років позб. волі
9	ч. 2 ст. 317	Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	4–8 років позб. волі

Продовження додатку А

10	ст. 392	Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань	5–10 років позб. волі
11	ч. 2 ст. 446	Піратство	8–15 років позб. волі
Злочини з кваліфікуючою ознакою «вчинено організованою групою»			
12	ч. 3 ст. 109	Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади	Позб. волі до 5 років
13	ч. 4 ст. 110–2	Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, або захоплення державної влади, зміна меж території або державного кордону України	Позб. волі від 8 до 10 років
14	п. 11 ч. 2 ст. 115	Умисне вбивство, вчинене на замовлення	10–15 років позб. волі або довічне позбавлення волі
15	ч. 2 ст. 129	Погроза вбивством, вчинена членом організованої групи	3–5 років позб. волі
16	ч. 5 ст. 143	Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини	5–8 років позб. волі
17	ч. 3 ст. 146	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини	5–10 років позб. волі
18	ч. 2 ст. 147	Захоплення заручників	7–15 років позб. волі
19	ч. 3 ст. 149	Торгівля людьми	8–15 років позб. волі
20	ч. 3 ст. 161	Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками	2–5 років позб. волі

Продовження додатку А

21	ч. 3 ст. 176	Порушення авторського права і суміжних прав	3–6 років позб. волі
22	ч. 3 ст. 177	Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію	3–6 років позб. волі
23	ч. 5 ст. 185	Крадіжка	7–12 років позб. волі
24	ч. 5 ст. 186	Грабіж	8–13 років позб. волі
25	ч. 4 ст. 187	Розбій	8–15 років позб. волі
26	ч. 4 ст. 189	Вимагання	7–12 років позб. волі
27	ч. 4 ст. 190	Шахрайство	7–12 років позб. волі
28	ч. 5 ст. 191	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	7–12 років позб. волі
29	ч. 3 ст. 199	Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів	8–12 років позб. волі
30	ч. 3 ст. 206	Протидія законній господарській діяльності	5–10 років позб. волі
31	ч. 3 ст. 209	Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом	8–15 років позб. волі

Продовження додатку А

32	ч. 3 ст. 224	Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів	5–7 років позб. волі
33	ч. 3 ст. 229	Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару	3–6 років позб. волі
34	ч. 4 ст. 232–1	Незаконне використання інсайдерської інформації	Штраф 8–10 тис. неоподат. мін.
35	ч. 3 ст. 258–5	Фінансування тероризму	5–8 років позб. волі
36	ч. 3 ст. 262	Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем	10–15 років позб. волі
37	ч. 3 ст. 263–1	Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв	8–12 років позб. волі
38	ч. 3 ст. 278	Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна	8–15 років позб. волі
39	ч. 3 ст. 280	Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків	8–12 років позб. волі
40	ч. 3 ст. 289	Незаконне заволодіння транспортним засобом	7–12 років позб. волі

Продовження додатку А

41	ч. 3 ст. 292	Пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-газоконденсатопроводів та нафтопродуктопроводів	5–12 років позб. волі
42	ч. 2 ст. 302	Створення або утримання місць розпусти і звідництво	Позбавлення волі до 5 років
43	ч. 3 ст. 305	Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або фальсифікованих лікарських засобів	8–12 років позб. волі
44	ч. 3 ст. 307	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	8–12 років позб. волі
45	ч. 3 ст. 308	Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем	7–12 років позб. волі
46	ч. 3 ст. 311	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів	5–8 років позб. волі
47	ч. 3 ст. 312	Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем	5–12 років позб. волі
48	ч. 3 ст. 313	Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням	5–12 років позб. волі

Закінчення додатку А

49	ч. 4 ст. 321	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів	5–10 років позб. волі
50	ч. 3 ст. 332–1	Порушення порядку виїзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї	5–8 років позб. волі
51	ч. 2 ст. 333	Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю	Позбавлення волі до 5 років
52	ч. 4 ст. 345	Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу	7–14 років позб. волі
53	ч. 3 ст. 355	Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань	4–8 років позб. волі
54	ч. 3 ст. 359	Незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації	3–7 років позб. волі
55	ч. 2 ст. 368–4	Підкуп особи, яка надає публічні послуги	Обмеж. волі до 4 років або позб. волі на той же самий строк
56	ч. 2 ст. 368–3	Підкуп службової особи, юридичної особи приватного права, незалежно від організаційно-правової форми	Обмеж. волі до 4 років
57	ч. 4 ст. 369	Провокація, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі	5–10 років позбавлення волі

**Відомості про стан боротьби з організованою злочинністю
в Україні за 2002–2008 роки**

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Виявлено ОГ-30	722	634	695	551	466	420	378
Виявлено осіб, учинивш. злочини у складі ОГ-30	3209	2707	2861	2220	1754	1628	1457
Вчинено злочинів ОГ-30	6467	6159	5582	7741	3977	4682	3670
ОГ-30 загальнокрим. спрямованості	531	450	444	378	305	268	237
Вчинено злочинів загальнокрим. спрямованості	5062	4628	3911	6230	2774	3104	2476
Створення злочинної організації (ст. 255)	10	19	24	19	7	9	13
Сприяння учасникам злочин. організацій та укриття їх злочин. діяльності (ст. 256)	0	1	1	0	0	0	0
Бандитизм (ст. 257)	77	39	45	35	17	27	20
Умисне вбивство (та замах) (ст. 115)	96	60	49	73	34	40	45
Вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115)	25	4	2	5	2	2	9
Захоплення заручників (ч. 2 ст. 147)	2	1	1	2	2	1	0
Торгівля людьми або ін. незак. угода щодо передачі людини (ч. 3 ст. 149)	52	94	127	145	101	91	90
Крадіжка (ч. 5 ст. 185)	1996	1449	1285	1020	653	660	528
Грабіж (ч. 5 ст. 186)	201	177	184	100	113	81	64
Розбій (ч. 4 ст. 187)	691	455	406	351	232	185	129
Вимагання (ч. 4 ст. 189)	113	91	67	84	13	44	29

Закінчення додатку Б

Незаконний обіг зброї (ст. ст. 262, 263 КК)	239	167	113	84	37	36	22
Злочини у сфері обігу нарк. засобів, психотр. речов., їх аналог. або прекур. (всі злочини)	553	665	967	1024	789	957	770
ОГ-30 економічної спрямованості	191	184	251	173	161	152	141
Вчинено злочинів економічної спрямованості	1405	1531	1671	1511	1203	1578	1194
Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 5 ст. 191)	246	338	385	233	166	180	181
Хабарництво	81	62	53	101	27	43	31
Порушення законодавства про бюджетну систему України	1	4	0	1	5	0	0
Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів	7	11	11	17	5	20	0
Шахрайство з фінансовими ресурсами	19	36	35	89	57	43	13
Протидія законній господарській діяльності (ч. 3 ст. 206)	0	0	1	2	0	2	0
Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (ч. 3 ст. 209)	54	39	86	65	44	110	57

Експрес-інформація ДІТ МВС України про стан організованої злочинності в Україні за 2002–2008 роки

Додаток В
Відомості про кількість засуджених осіб за вчинення злочинів у складі організованої групи або злочинної організації в Україні у 2002–2008 роках (вироки щодо яких набрали законної сили)

№ з/п	Стаття КК	Вид злочину	Засуджено осіб						
			2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1	ч. 1 ст. 255	Створення злочинної організації	-	-	-	-	-	-	5
2	ст. 257	Бандитизм	13	14	19	5	1	0	7
3	ст. 260	Створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань	0	0	0	0	0	0	0
4	ст. 294	Масові заворушення	0	0	0	0	0	0	0
5	ч. 2 ст. 317	Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	2	1	2	0	3	3	3
6	ч. 2 ст. 129	Погроза вбивством, учинена членом організованої групи	-	-	-	-	-	-	0
7	ч. 3 ст. 146	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини	-	-	-	-	-	-	8
8	ч. 2 ст. 147	Захоплення заручників	-	-	-	-	-	-	1
9	ч. 3 ст. 149	Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини	0	6	16	37	17	27	8
10	ч. 3 ст. 176	Порушення авторського права і суміжних прав	-	-	-	-	-	-	0
11	ч. 5 ст. 185	Крадіжка	77	153	169	188	137	134	116

Продовження додатку В

12	ч. 5 ст. 186	Грабiж	5	21	21	42	32	25	8
13	ч. 4 ст. 187	Розбiй	45	126	140	135	151	113	100
14	ч. 4 ст. 189	Вимагання	29	10	40	31	11	6	13
15	ч. 4 ст. 190	Шахрайство	-	-	-	-	-	-	0
16	ч. 5 ст. 191	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	19	75	68	44	53	41	48
17	ч. 3 ст. 199	Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підrobлених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї	0	8	13	0	7	6	6
18	ч. 3 ст. 206	Протидія законній господарській діяльності	-	-	-	-	-	-	2
19	ч. 3 ст. 209	Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	-	-	-	-	-	-	7
20	ч. 3 ст. 229	Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару	-	-	-	-	-	-	0
21	ч. 3 ст. 262	Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем	0	0	0	1	0	0	0

Продовження додатку В

22	ч. 3 ст. 278	Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна	0	0	0	0	0	0	0	0
23	ч. 3 ст. 280	Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків	0	0	0	0	0	0	0	0
24	ч. 3 ст. 289	Незаконне заволодіння транспортним засобом	3	9	39	44	37	27	16	16
25	ч. 3 ст. 292	Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів	0	0	0	2	0	0	0	0
26	ч. 2 ст. 302	Створення або утримання місць розпусти і звідництво	-	-	-	-	-	-	1	1
27	ч. 3 ст. 305	Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	0	2	0	3	2	0	3	3
28	ч. 3 ст. 307	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	41	83	97	175	122	126	122	122
29	ч. 3 ст. 308	Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем	2	0	0	0	0	0	0	0

Закінчення додатку В

30	ч. 3 ст. 311	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів	0	0	2	0	2	1	1
31	ч. 3 ст. 312	Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем	0	0	0	0	0	0	0
32	ч. 3 ст. 313	Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням	0	0	0	0	0	0	0

– інформація у звітності судів окремо не виділяється

- **Відомості Державної судової адміністрації України (від 09.07.2009 № 14-4808/09)**

**Відомості про характеристику виявлених організованих груп та злочинних організацій
за 2016-2020 роки¹**

Роки	Виявлено ОГ і 30	у т. ч. 30	ГПУ		Органи МВС-НП		СБУ		Органи контр- олію за подат. закон.		ДБР
			усього	з них 30	усього	з них 30	усього	з них 30	усього	з них 30	
2016	136	3	11	2	95	1	14	0	16	0	
2017	210	5	20	1	163	1	15	1	12	0	
2018	288	12	13	0	231	10	15	0	28	1	
2019	293	16	9	0	245	12	10	2	26	1	
2020	377	21	0	0	330	18	12	3	20	0	15
За 5 років	1304	57	53	3	1064	42	66	6	102	2	15

¹ Форма № 1-03, затверджена наказом ГПУ від 23.10.2019 року № 103 за погодженням з Держстатом України, за 2016-2020 роки

Додаток Д
Відомості про кількість ОГ та 30, виявлених оперативними підрозділами у 2020 році¹

Усього виявлено		з них оперативними підрозділами	у т. ч. оперативними підрозділами				
			НП	СБУ	контролю за подат. закон.	ДБР	НАБУ
	377	349	306	28	12	15	0
Час дії та кількість учасників угруповання							
Час дії ОГ і 30	до 1 р.	278	243	11	12	12	0
	до 2 р.	72	63	1	6	3	0
	від 3 до 6 р.	9	6	0	2	1	0
	3 особи	215	182	8	17	8	0
Кількість осіб в ОГ та 30	4-10	153	139	4	3	7	0
	11-20	8	8	0	0	0	0

¹ До 2020 року цей показник у статистиці не передбачався

**Відомості про виявлені організовані злочини в окремих
сферах життєдіяльності країни за 2016–2020 роки**

Сфери діяльності	2016	2017	2018	2019	2020	Усього
Органи влади та управління	5	6	10	12	16	49
Бюджетні	5	9	22	21	28	85
Банківська сфера	1	0	7	2	4	14
Комерційні банки	0	0	7	1	3	11
Фінансово-кредитна система	3	4	4	1	4	16
Сфера приватизації	0	0	0	0	0	0
Земельні відносини	2	1	1	2	4	10
Вугільна промисловість	3	1	4	1	0	9
Нафтогазова промисловість	1	1	3	2	0	7
Усього за 5 років	20	22	58	42	59	201

Додаток Ж

**Відомості про окремі види кримінальних правопорушень,
вчинених учасниками ОГ і ЗО, виявлених правоохоронними
органами у 2016–2020 роках**

Види злочинів	2016	2017	2018	2019	2020	Усього за 5 років
Закінчено проваджень	136	210	288	293	377	1304
Створення ЗО	4	5	11	14	20	54
Бандитизм	9	14	20	5	17	65
Вбивство на замовлення	1	1	1	1	0	4
Грабіж, розбій	35	129	82	100	178	524
Незаконний обіг зброї	18	12	26	9	77	142
Незаконний обіг наркотиків	118	312	706	801	1178	3115
Крадіжки	193	202	139	179	144	857
Привласнення	14	34	221	85	160	514
Хабарництво	18	7	6	71	32	134
Контрабанда наркотиків	39	10	23	25	13	110
Фіктивне підприємництво	18	11	10	17	0	56
Усього кримінальних правопорушень	467	737	1245	1307	1819	5575

Додаток 3

Відомості щодо закінчених проваджень про кримінальні правопорушення, вчинені ОГ і 30 у 2016–2020 роках, виявлених окремими правоохоронними органами

	Усього	у т. ч. органами				
		Прокуратура	ОВС – НП	СБУ	Податкова	ДБР НАБУ
2016	Закін. крим. прова- джень	11	95	14	16	0
	у т. ч. на 30	2	2	0	0	0
2017	Закін. крим. прова- джень	20	63	15	12	0
	у т. ч. на 30	2	1	2	0	0
2018	Закін. крим. прова- джень	13	231	15	28	0
	у т. ч. на 30	0	10	0	1	0
2019	Закін. крим. прова- джень	9	245	10	26	0
	у т. ч. на 30	0	10	2	1	0
2020	Закін. крим. прова- джень	0	330	12	20	15
	у т. ч. на 30	0	18	2	0	0
За 5 років	Закін. крим. прова- джень	53	964	66	102	15
	у т. ч. на 30	4	41	6	2	0

Додаток І**Відомості про кількість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі ОГ та ЗО, за 2016–2020 роки**

Роки	Усього	у т.ч. виявлені органами					
		Прокуратура	ВС-НП	СБУ	Податкова	ДБР	НАБУ
2016	598	52	404	83	54	0	0
2017	949	121	734	50	17	0	0
2018	1429	89	1163	61	107	0	0
2019	1428	69	1192	46	100	0	0
2020	1609	0	1423	47	73	63	2
Усього	6013	331	4916	287	351	63	2

Додаток К**Відомості про кількість справ про організовану злочинність, направлених до суду з обвинувальним актом або клопотанням про застосування примусових заходів у 2016–2020 роках**

	2016	2017	2018	2019	2020	Усього за 5 років
Направлено до суду з обвинувальним актом чи клопотанням	166	238	318	316	504	1542
Кримінальних правопорушень	1233	1951	2592	2437	3710	11923
Кількість обвинувачених	501	854	1233	1160	1611	5359
з них під вартою	177	261	219	214	340	1211

Додаток Л
Відомості про стан розгляду кримінальних проваджень про організовану злочинність
в судах України за 2016–2020 роки

	2016	2017	2018	2019	2020	Усього за 5 років
Розглянуто справ про злочини ОГ та ЗО	219	271	214	232	225	1161
Засуджено осіб, що вчинили злочини у складі ОГ	219	295	298	220	268	1306
Засуджено осіб, що вчинили злочини у складі ЗО	25	43	34	19	18	139
Засуджено осіб до позбавлення волі	82	86	76	36	66	346
Частка від кількості усіх засуджених цієї категорії	33 %	25,4 %	29,8 %	15 %	23 %	26,4 %
Звільнено від покарання з випробуванням	62	44	73	76	102	357
Частка від усіх засуджених цієї категорії	25,4 %	13 %	21,9 %	31,7 %	35,6 %	27,3 %
Засуджено з більш м'яким покаранням	54	61	62	45	51	273
Частка від усіх засуджених цієї категорії	29,1 %	18 %	18,6 %	18,8 %	17,8 %	20,9 %
Виправдано обвинувачених	8	8	11	17	1	45
Частка від загальної кількості засуджених цієї категорії	3,2 %	2,3 %	3,3 %	7,1 %	0,7 %	3,4 %
Скасовано вироків в порядку апеляції відносно осіб	38	28	12	27	13	118
Частка від загальної кількості	15,5 %	8,2 %	3,6 %	11,7 %	3,8 %	9 %
Скасовано вироків в порядку касації	0	0	12	23	14	49
Частка від кількості засуджених цієї категорії	0	0	3,6 %	9,6 %	4,8 %	3,7 %

Джерело: Аналіз стану здійснення судочинства судами кримінальної юрисдикції: відділ аналізу судової статистики судів кримінальної юрисдикції Правового управління (111) Департаменту аналітичної та правової роботи Верховного суду України за 2016–2020 роки.

Додаток М

Відомості про матеріальні збитки (в тисячах)
від організованої злочинності за 2016–2020 роки

Збитки	2016	2017	2018	2019	2020	Усього за 5 років
Сума збитків	8649529	317716634	51799718	116222790	1092792	495481463
Відшкодовано	2777354	8659240	4442704	62376115	221734	78477153
%	32,11	2,725	8,577	53,67	20,29	15,837

Джерело: звітність ГПУ по Ф 1-03 за 2016–2020 рр.

Додаток Н

Відомості про кримінальні правопорушення, в яких закінчено досудове розслідування відносно злочинів, учинених суддями за 2016–2020 роки

	2016	2017	2018	2019	2020	Усього за 4 роки
Направлено до суду кримінальних проваджень з обвинувальним актом	35	124	25	6	0	190
у тому числі постановлення завідомо неправосудного вироку (ст. 375 КК)	8	5	6	2	0	21
Злочини щодо хабарництва (ст.ст. 369–370 КК)	7	4	1	1	0	13
Направлено клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності	0	0	0	0	0	0
Закрито кримінальних проваджень	368	316	225	61	0	970
у тому числі постановлення завідомо неправосудного вироку (ст. 375 КК)	278	225	167	47	0	717
Закрито крим. пр. про злочини щодо хабарництва (ст.ст. 369–370 КК)	23	15	2	5	0	45

Джерело: звітність ГПУ про роботу органів досудового розслідування за Ф № 1 сл.

Примітка: ця форма у 2020 році у зв'язку із створенням ДБР відсутня.

Наукове видання

**ВОДЬКО Микола Петрович
ПОДОБНИЙ Олександр Олександрович**

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ БОРотьБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ

Монографія

Технічне редагування
Верстання
Дизайн обкладинки

*Тетяна Шутова
Тихон Мартиненко
Анастасія Юдашкіна*

Г Е Л Ь В Е Т И К А
В И Д А В Н И Ч И Й Д І М

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 20.08.2021 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 12,09. Тираж 300. Замовлення № 0821м-225.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.